

บทที่ 2

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในบทนี้ จะครอบคลุมหัวข้อดังนี้

ตอนที่ 1 การบริหาร

1.1 แนวคิดทฤษฎีทางการบริหาร

1.1.1 ยุคดั้งเดิม

1.1.2 ยุคเชิงพฤติกรรม

1.1.3 ยุคเชิงปริมาณ

1.1.4 ยุคร่วมสมัย

1.1.5 แนวคิดร่วมสมัยอื่นที่เกี่ยวข้องกับการบริหารการศึกษาใน

ปัจจุบัน

ตอนที่ 2 ระบบการบริหารการศึกษาของไทย

2.1 ระบบการศึกษาของไทย

2.2 พัฒนาการระบบการบริหารการศึกษาไทย

2.3 โครงสร้างการบริหาร

ตอนที่ 3 การบริหารการศึกษาตามหลักพุทธธรรม

3.1 ความหมายและแนวคิดที่เกี่ยวกับพุทธธรรม

3.2 พุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย

3.3 คัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนา

3.4 การศึกษาตามหลักพุทธธรรม

ตอนที่ 4 แนวคิดเกี่ยวกับการสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญ

ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

5.1 งานวิจัยในประเทศ

5.2 งานวิจัยต่างประเทศ

ตอนที่ 6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ตอนที่ 1 การบริหาร

1.1 แนวคิดทฤษฎีทางการบริหาร

ทฤษฎีทางการบริหารในนิยามที่ใช้กันในปัจจุบัน เริ่มมีวิวัฒนาการมาตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 18 แม้ก่อนหน้านั้นหลายพันปีจะมีปรากฏการณ์ที่ก่อให้เกิดคำถามเชิงสงสัยว่าการก่อสร้างสิ่งใหญ่ ๆ เช่น การสร้างปิรามิด หรือการจัดระบบชลประทานของชาวอียิปต์โบราณ เป็นต้น ได้ใช้ทฤษฎีทางการบริหารกันหรือไม่อย่างไร แต่นั่นก็คงไกลเกินกว่าที่จะมีหลักฐานหรือร่องรอยที่จะสืบค้นให้ชัดเจนได้ ดังนั้นการศึกษาศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับวิธีการบริหารงานในที่นี้ จะเริ่มศึกษาตั้งแต่ยุคของนักบุกเบิกทางทฤษฎีระยะเริ่มแรก ก่อนที่จะก้าวเข้าสู่ยุคของการมีทฤษฎีทางการบริหารที่ชัดเจนโดยมีความมุ่งหวังว่าการศึกษาให้ทราบถึงวิวัฒนาการของทฤษฎีจะช่วยให้ผู้บริหารได้ทราบถึงสิ่งที่มีมาก่อนหน้าอันจะช่วยให้เข้าใจสิ่งที่มีอยู่ในปัจจุบันได้กระจ่างขึ้น สามารถจะนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม และสามารถที่จะสร้างสรรค์หลักการหรือเทคนิควิธีการทางการบริหารใหม่ ๆ ของตนเกิดขึ้น จากบริบทการบริหารโรงเรียนเป็นฐานและความเป็นนิติบุคคลเช่นปัจจุบัน

สำหรับวิวัฒนาการของทฤษฎีทางการบริหารในระยะเริ่มแรก นับตั้งแต่การปฏิวัติอุตสาหกรรมในต้นศตวรรษที่ 18 ซึ่งมีโรงงานเกิดขึ้นมากมาย มีความจำเป็นต้องอาศัยการบริหารจัดการเพื่อประสานความพยายามของคนงานที่มีเป็นจำนวนมากให้สามารถผลิตสินค้าหรือให้บริการได้ก่อให้เกิดการพัฒนาทฤษฎีทางการบริหารขึ้นมาหลายทฤษฎี และมีวิวัฒนาการมาสู่ยุคปัจจุบันสามารถจำแนกได้เป็น 4 ยุค คือ (วิโรจน์ สารรัตน์ 2547 หน้า 21-23)

- 1.1.1 ยุคดั้งเดิม (Classical viewpoint)
- 1.1.2 ยุคเชิงพฤติกรรม (Behavioral viewpoint)
- 1.1.3 ยุคเชิงปริมาณ (Quantitative viewpoint)
- 1.1.4 ยุคร่วมสมัย (Contemporary viewpoint)

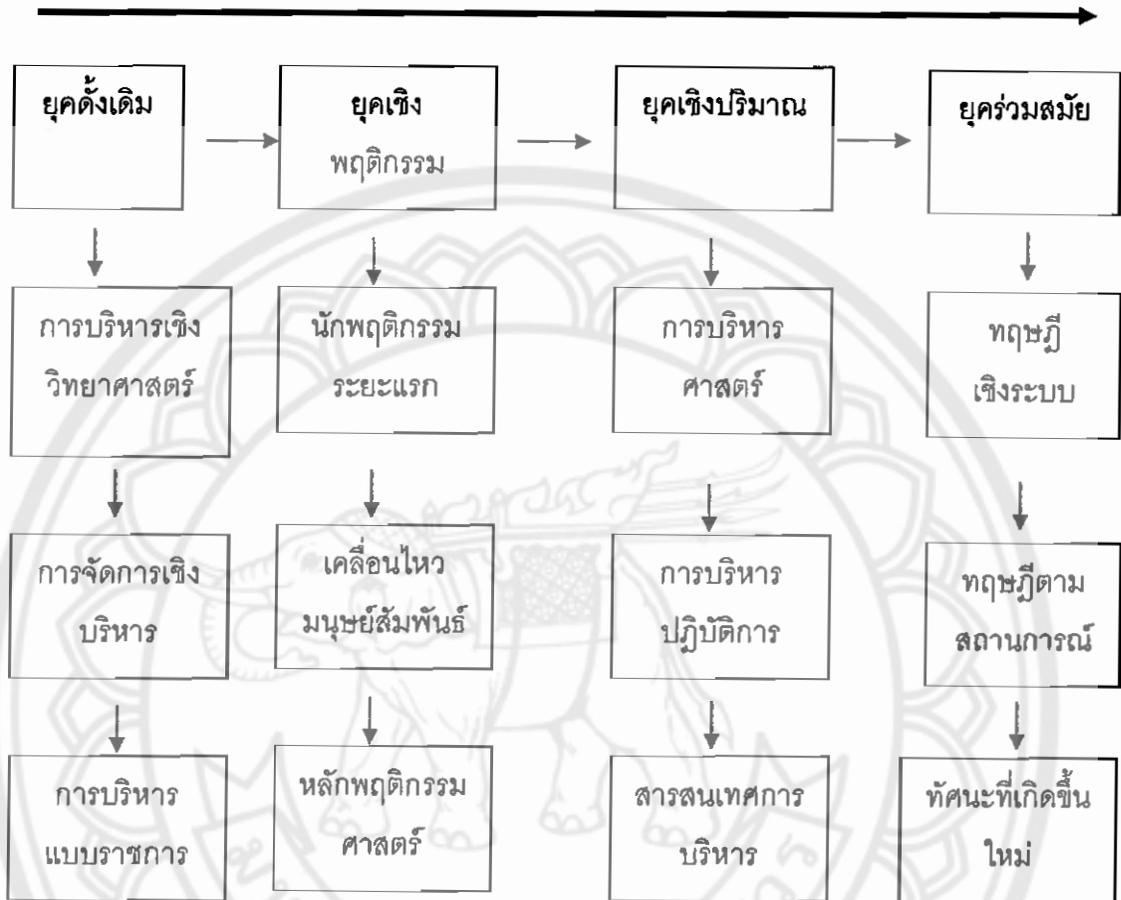
ทั้งนี้ ในแต่ละยุคได้ประกอบด้วยทฤษฎีที่สำคัญดังแสดงในภาพ 1

...1890 - 1900

1910 - 1940

1950 - 1960

1970 - ปัจจุบัน

ภาพ 1 วิวัฒนาการของทฤษฎีทางการบริหาร : ปรับปรุงจาก วิโรจน์ สารรัตนะ

1.1.1 ทฤษฎีทางการบริหารดั้งเดิม (Classical viewpoint)

ทฤษฎีนี้เกิดขึ้นจากกระแสเรียกร้องให้มีการพัฒนาศาสตร์ทางการบริหารอย่างต่อเนื่องของเฮนรี ทาวน์(Henry Town) ทำให้มีผู้ให้ความสนใจ เริ่มมีการศึกษาและให้ข้อเสนอแนะทฤษฎีทางการบริหารกันอย่างจริงจังมากขึ้น เช่น ทฤษฎีการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ ทฤษฎีการจัดการเชิงบริหาร และทฤษฎีการบริหารแบบราชการ เป็นต้น แต่เนื่องจากทฤษฎีเหล่านี้เกิดขึ้นในระยะเริ่มแรกจึงนิยมเรียกว่า "ทฤษฎีทางการบริหารดั้งเดิม(Classical viewpoint)" ซึ่งจะกล่าวถึงแต่ละทฤษฎีต่อไปตามลำดับ (อ้างในวิโรจน์ สารรัตนะ 2547 หน้า 35-41)

1) ทฤษฎีการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific management)

ทฤษฎีนี้เกิดขึ้นในช่วงโรงงานอุตสาหกรรมเริ่มมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วและมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งวิธีการจัดการแบบเดิม ๆ ไม่สามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะปัญหาการทำงานไม่เต็มศักยภาพของคนงานมีนักทฤษฎีที่สำคัญ คือ เฟรดเดอริก ดับบลิว เทย์เลอร์ แฟรงค์ และลิลเลียน (Frederick W. Taylor, Frank and Lillian) และเฮนรี แกนต์ (Henry Gantt)

เทย์เลอร์ (Taylor) ได้รับการยอมรับให้เป็นบิดาแห่งการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ เขาเชื่อว่า ปัญหาคนงานทำงานไม่เต็มศักยภาพนั้นสามารถแก้ไขได้ด้วยการออกแบบงานและการจัดสิ่งจูงใจเสียใหม่ กรณีการออกแบบงานนั้น เขาเสนอหลักการ 4 ประการ คือ

1. ให้ใช้วิธีการเชิงวิทยาศาสตร์กำหนดวิธีการทำงานที่ดีที่สุด เพื่อทดแทนวิธีการที่คนงานทำกันมาแบบลองผิดลองถูก
2. ให้มีการวางแผน เพื่อทดแทนการปล่อยให้คนงานเลือกวิธีการทำงานของเขาเอง
3. ให้คัดเลือกคนงานที่มีความสามารถ แล้วให้การฝึกอบรมและพัฒนาให้มีการทำงานร่วมกัน
4. ให้หลักการแบ่งงานกันทำระหว่างผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงาน เพื่อให้แต่ละฝ่ายทำหน้าที่ได้อย่างเหมาะสมที่สุดทั้งนี้หัวใจสำคัญของหลักการดังกล่าวก็คือ การกำหนดวิธีการทำงานที่ดีที่สุด (One best way)

แฟรงค์ และ ลิลเลียน (Frank and Lillian) ต่างมีส่วนสนับสนุนหลักการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ โดย แฟรงค์ (Frank) ได้ศึกษาวิธีการขจัดส่วนที่ไม่จำเป็นในการทำงานออก และสำรวจหาวิธีการที่จะลดความเหนื่อยล้าในการทำงานลง ส่วน ลิลเลียน (Lillian) เสนอแนวคิดว่า การบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ต้องมีทั้งการวิเคราะห์และการสังเคราะห์ กล่าวคือ ต้องวิเคราะห์องค์ประกอบของงานก่อน เพื่อขจัดส่วนที่ไม่จำเป็นออก แล้วจึงจะสังเคราะห์องค์ประกอบที่จำเป็นเข้าด้วยกันใหม่ เพื่อให้ได้วิธีการทำงานที่มีประสิทธิภาพ สำหรับ แกนต์ (Gantt 1861-1919) เป็นเจ้าของผลงานเรื่อง Gantt Chart ที่ในปัจจุบันยังมีการนำไปใช้กันอย่างแพร่หลาย เขาได้เสนอแนวคิดการจ่ายค่าจ้างเพื่อการจูงใจว่า นอกจากจะจ่ายค่าจ้างพิเศษให้คนงานที่ทำงานเกินมาตรฐานแล้ว ควรจะจ่ายโบนัสเป็นรางวัลให้แก่หัวหน้าคนงานอีกด้วย

2) ทฤษฎีการจัดการเชิงบริหาร (Administrative management)

เป็นทฤษฎีที่มีหลักการให้นักบริหารเป็นผู้ประสานกิจกรรมต่าง ๆ ภายในองค์กรเข้าด้วยกัน ปฏิบัติหน้าที่พื้นฐานด้านการวางแผน การจัดองค์กร และการควบคุม มีนักทฤษฎีที่สำคัญคือ เฮนรี ฟายอล (Henry Fayol) และเชสเตอร์ ไอ บาร์นาร์ด(Chester I. Barnard)

ฟายอล (Fayol 1841-1925 อ้างใน สมยศ นาวิกการ 2540 หน้า 66-67) เป็นนักอุตสาหกรรมชาวฝรั่งเศส เขามีความเชื่อว่า ผู้บริหารสามารถเป็นผู้บริหารที่ประสบผลสำเร็จได้ หากได้รับการฝึกอบรมเพื่อให้เข้าใจหน้าที่พื้นฐานและหลักการทางการบริหารที่ดีพอ ดังนั้นแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารของเขาคือ

1. กำหนดหน้าที่ที่จำเป็นสำหรับองค์กรที่จะทำให้บรรลุจุดหมาย
2. จัดกลุ่มงานเพื่อช่วยเพิ่มผลผลิตและประสิทธิภาพการทำงาน แต่ช่วยลดค่าใช้จ่าย

กรณีเกี่ยวกับหน้าที่ (Functions) เขาเห็นว่าองค์กรควรมีหน้าที่ในการวางแผน การจัดองค์กร การสั่งการ การประสานงาน และการควบคุม กรณีเกี่ยวกับหลักการ (Principles) เขาได้พัฒนาหลักการบริหารขึ้น 14 หลักการดังนี้

- 2.1 หลักการแบ่งงานกันทำ (Division of labor) ตามความถนัด
- 2.2 หลักการอำนาจหน้าที่ในการบังคับบัญชา(Authority)ควบคู่กับ

ความรับผิดชอบ(Responsibility)

- 2.3 หลักการมีระเบียบวินัย (Discipline)
- 2.4 หลักการเป็นเอกภาพในการบังคับบัญชา(Unity of command)
- 2.5 หลักความเป็นเอกภาพในทิศทาง(unity of direction) ทุกกิจกรรมต้องมุ่ง

บรรลุจุดหมายขององค์กร

- 2.6 หลักผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นรองผลประโยชน์ขององค์กร (Subordination of individual interest to general interest)

- 2.7 หลักความยุติธรรมต่อทั้งนายจ้างและลูกจ้าง (Remuneration)

2.8 หลักการรวมศูนย์อำนาจ(Centralization) ผู้บริหารมีอำนาจในการตัดสินใจ แต่ผู้ปฏิบัติก็ควรมีอำนาจอย่างเพียงพอด้วย

2.9 หลักการมีสายบังคับบัญชา(Hierarchy/ Scalar Chain) จากบนลงล่าง มีเส้นทางการติดต่อสื่อสารด้วย โดยปกติแสดงเป็นภาพประกอบ

2.10 ลักษณะเป็นระเบียบแบบแผน(Order) วัสดุอุปกรณ์และผู้ปฏิบัติ ควรให้อยู่ในที่ที่เหมาะสม สอดคล้องการใช้งาน โดยเฉพาะผู้ปฏิบัติควรรับผิดชอบงานหรืออยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม (Right person should be in the right place)

2.11 ลักษณะเป็นธรรม (Equity) เป็นมิตรและยุติธรรมต่อผู้ปฏิบัติ

2.12 ลักษณะมั่นคงในการทำงาน (Stability of staff)

2.13 หลักความริเริ่มสร้างสรรค์ (Initiative)

2.14 ลักษณะสามัคคี ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน(Spirit de corps)

หลักการของฟายอล (Fayol) หลายประการถูกนำไปใช้อย่างแพร่หลาย แต่ก็มีข้อวิจารณ์ บางประการ เช่น หลักการแบ่งงานกันทำตามความถนัดหรือตามความชำนาญเฉพาะทางในกรณีที่เป็นองค์กรขนาดใหญ่ อาจทำให้สายการบังคับบัญชาไม่ชัดเจน หรือมีการสร้างอาณาจักรแข่งกัน เป็นต้น

บาร์นาร์ด (Barnard 1886-1961) เป็นผู้ให้ทัศนะเกี่ยวกับทฤษฎีการยอมรับอำนาจหน้าที่(Acceptance theory of authority) ว่าอำนาจหน้าที่นั้น แท้ที่จริงมิได้อยู่ที่ผู้มีอำนาจในการออกคำสั่ง แต่อยู่ที่ผู้ปฏิบัติว่าจะยินยอมรับคำสั่งนั้นมากน้อยเพียงใดเนื่องจากผู้ปฏิบัติจะมีส่วนหนึ่งของจิตใจที่เรียกว่า "ส่วนที่ไม่จำเป็นต้องพึงใส่ใจ(Zone of indifference)" โดยอาจปฏิเสธคำสั่งใด ๆ ที่เขาเห็นว่าเป็นสิ่งที่ตกอยู่ในส่วนนั้นของจิตใจ โดยการจัดสิ่งจูงใจ โดยเฉพาะสิ่งจูงใจทางด้านสังคมและทางด้านจิตวิทยาซึ่ง บาร์นาร์ด (Barnard) เห็นว่ามีความสำคัญกว่าสิ่งจูงใจด้านเศรษฐกิจหรือกายภาพ

3) ทฤษฎีการบริหารแบบราชการ (Bureaucratic management) เป็นอีกทฤษฎีหนึ่งที่เน้นถึงความจำเป็นของการจัดองค์กรอย่างเป็นเหตุเป็นผล ไม่ปล่อยให้ไปตามอำเภอใจของผู้บริหารหรือเจ้าของกิจการ ทฤษฎีนี้มีพื้นฐานจากผลงานของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber อ้างใน สมยศ นาวิการ, 2540 หน้า 40-41) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมัน เขาได้เสนอแนวคิด "ระบบราชการ เชิงอุดมคติ" (Ideal bureaucracy) ขึ้นโดยที่เขาเองก็ตระหนักและเข้าใจดีว่า หลักการบริหารดังกล่าวเป็นไปได้ยากในโลกแห่งความเป็นจริง แนวคิดของเขาสามารถนำไปใช้กับการบริหารได้ดี จากหลักการสำคัญ 7 ประการ ดังนี้

3.1) หลักการมีกฎระเบียบข้อบังคับ (Rules and regulation) เพื่อควบคุมการตัดสินใจ

3.2) หลักความไม่เป็นส่วนตัว (Impersonal) ผู้บริหารต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับ เพื่อให้ปลอดจากการกระทำตามอำเภอใจ

3.3) หลักการแบ่งงานกันทำ (Division of labor) ตามความถนัดชำนาญเฉพาะทาง

3.4) หลักการมีโครงสร้างสายบังคับบัญชา (Hierarchical structure)

3.5) หลักความเป็นอาชีพที่มั่นคง (Life-long career)

3.6) หลักการมีอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจ (Authority) โดยมีกฎระเบียบข้อบังคับรองรับ

3.7) หลักความเป็นเหตุผล (Rationality) ในกระบวนการตัดสินใจเพื่อบรรลุจุดหมาย

หลักการของ เวเบอร์ (Weber) มีข้อวิจารณ์ว่า แม้จะทำให้องค์กรมีประสิทธิภาพสูง แต่ในทางปฏิบัติอาจเกิดผลในทางลบด้วย เช่น การยึดกฎระเบียบข้อบังคับอย่างเคร่งครัดไม่ยืดหยุ่น อาจทำให้งานล่าช้าและการก้าวไม่ทันกับเทคโนโลยีและค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นต้น

หลักการบริหารจากทั้ง 3 ทฤษฎีดังกล่าวข้างต้น มีข้อสังเกตว่า มีลักษณะทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน กรณีที่เหมือนกันมีดังนี้ คือ

1. ด้านโครงสร้าง ต่างเน้นเรื่องการแบ่งงานกันทำ การมีสายการบังคับบัญชา การกำหนดหน้าที่ทางการบริหาร และเน้นหลักการ
2. ด้านผู้ปฏิบัติ ต่างมองผู้ปฏิบัติเหมือนเครื่องจักรกล เป็นเครื่องมือหนึ่งในการผลิต เน้นสิ่งจูงใจด้านเศรษฐกิจ และความมั่นคงในงาน คนต้องปรับตัวให้เข้ากับงาน สามารถจ้างหรือเลิกจ้างได้ตามต้องการ
3. ด้านความเป็นผู้นำ ต่างให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้บริหาร การมีผู้นำเดียว การคัดเลือกโดยระบบคุณธรรม การเลือกโดยหัวหน้างาน การเชื่อฟังผู้บังคับบัญชา ทั้งโดยตำแหน่งและโดยความเป็นผู้เชี่ยวชาญกว่า การมุ่งบรรลุจุดหมายขององค์กรมากกว่าจุดหมายของผู้ปฏิบัติ และความเป็นผู้เชี่ยวชาญกว่า การมุ่งบรรลุจุดหมายขององค์กรมากกว่าจุดหมายของผู้ปฏิบัติ และความเป็นเอกภาพของจุดหมาย

4. ด้านการตัดสินใจ ต่างเน้นความเป็นเหตุผล คำนึงถึงควมมีประสิทธิภาพและ คำนึงถึงผลกำไรเชิงเศรษฐกิจสูงสุด

จากข้อสังเกตและจากสาระสำคัญของการบริหารในยุคนั้นเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจ ต่อการศึกษาเปรียบเทียบกับกรอบแนวคิดการบริหารในปัจจุบัน ต่อการนำไปประยุกต์ใช้ และต่อการริเริ่มสร้างสรรค์แนวคิดใหม่ ๆ ของตนเองขึ้นมา

1.1.2 ทฤษฎีทางการบริหารเชิงพฤติกรรม (Behavioral Viewpoint)

ในขณะที่ทฤษฎีทางการบริหารดั้งเดิมมองคนงานเป็นกลไกหนึ่งของการผลิต ผู้บริหารพยายามที่จะหาวิธีที่ดีที่สุดเพื่อให้กลไกนั้นทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่ทฤษฎีทางการบริหารเชิงพฤติกรรมเห็นว่าคนงานมิได้มีแรงขับจากภายนอกเท่านั้น แต่จะเกิดจากภายในด้วย ดังนั้นทฤษฎีนี้จึงให้ความสำคัญกับความพยายามที่จะเข้าใจในปัจจัยต่างๆ ที่จะส่งผลต่อพฤติกรรมการทำงานของคนในองค์กร ซึ่งเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนขึ้นผู้เขียนจะกล่าวถึงเรื่องต่าง ๆ ดังนี้ ตามลำดับ คือ นักพฤติกรรมระยะเริ่มแรก การศึกษาที่ฮอว์ธอร์น ความเคลื่อนไหวเชิงมนุษยสัมพันธ์ และหลักพฤติกรรมศาสตร์ (อ้างในมหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาราช 2544 หน้า 40-43)

1) นักพฤติกรรมระยะเริ่มแรก (Early behaviorists)

นักพฤติกรรมระยะเริ่มแรก เช่น ฮูโก้ มันสเตอร์เบิร์ก (Hugo Munsterberg 1863-1916) ได้ทำการทดลองเชิงจิตวิทยาเพื่อนำผลไปประยุกต์ใช้กับวงการอุตสาหกรรมสามารถนำเอาหลักจิตวิทยาไปใช้ได้ 3 แนวทาง คือ

1.1) ใช้กับหลักการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับการวิเคราะห์งานและการพัฒนาวิธีการจำแนกคนงานให้เหมาะสมกับงานเฉพาะทาง

1.2) ใช้กับหลักการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับการศึกษา ปัจจัยที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการทำงานของคนงาน

1.3) ใช้ในการศึกษาหาวิธีการที่จะทำให้คนงานมีพฤติกรรม สอดคล้องกับผลการศึกษาว่าการที่คนงานได้ดีนั้นเกิดจากปัจจัยเชิงจิตวิทยาอะไรบ้าง เป้าหมายองค์กร

ซึ่งจากทัศนะของเขาได้ก่อให้เกิดศาสตร์เกี่ยวกับการศึกษาพฤติกรรมการทำงานของมนุษย์ขึ้นนอกจากนั้นยังมี แมรี ปาร์เกอร์ โพลเลตต์ (Mary Parker Follett 1868-1933 อ้างใน วิโรจน์ สารรัตนะ, 2547 หน้า 45-46) มีทัศนะว่า ในองค์กรควรมีการปฏิบัติงานแบบมีอำนาจร่วม (Power with) มากกว่าการมีอำนาจเหนือกว่า (Power over) ดังนั้น ควรมีการพัฒนาการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างนักบริหารกับผู้ปฏิบัติมากกว่าเป็นแบบสายการบังคับบัญชา ควรแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยวิธีการเชิงบูรณาการ(Integration) คือหาวิธีการให้เป็นที่พึงพอใจของทั้งสองฝ่าย

2) ความเคลื่อนไหวเชิงมนุษย์สัมพันธ์

เป็นผลจากการศึกษาที่ฮอว์ธอร์น ซึ่งพบประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับ ปัจจัยทางสังคมมีผลต่อพฤติกรรมการทำงานของคนในองค์กรว่าหากคนงานมีความพึงพอใจมากขึ้นผลผลิตก็จะสูงขึ้น โดยจุดเน้นการสร้างสิ่งจูงใจอยู่ที่การสร้างความร่วมมือและความสัมพันธ์แบบมีส่วนร่วมระหว่างผู้บริหารกับผู้ปฏิบัติ จึงแสดงให้เห็นว่า ผู้บริหารจำเป็นต้องมีทักษะเชิงมนุษย์สัมพันธ์เพิ่มขึ้นจากทักษะเชิงเทคนิค และจำเป็นต้องเข้าใจวิธีการที่จะทำให้คนงานมีความพึงพอใจในการทำงานให้มากขึ้นด้วย

3) หลักพฤติกรรมศาสตร์(Behavioral science approach)

หลักพฤติกรรมศาสตร์เป็นหลักที่เน้นการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific research) เพื่อพัฒนาทฤษฎีพฤติกรรมมนุษย์ในองค์กรที่จะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปใช้ในการบริหาร ทฤษฎีดังกล่าวเป็นข้อค้นพบจากศาสตร์สาขาต่าง ๆ กัน เช่น จากทางการบริหารเอง หรือทางด้านจิตวิทยา ด้านสังคมวิทยา หรือด้านมานุษยวิทยา ตลอดจนด้านเศรษฐศาสตร์ เป็นต้น ข้อค้นพบจะนำไปทดสอบในองค์กรก่อนที่จะเสนอต่อนักบริหารเพื่อนำไปใช้ดังนั้นหลักพฤติกรรมศาสตร์ จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาทฤษฎีที่จะให้นักบริหารสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางการบริหารอย่างเหมาะสม การปรับปรุงสภาพการทำงาน และทักษะเชิงมนุษย์สัมพันธ์ของผู้บริหาร บางครั้งอาจไม่ส่งผลต่อการเพิ่มผลผลิตที่มากขึ้น เนื่องจากปัจจัยด้านเศรษฐกิจยังมีความสำคัญอยู่ เช่น ในขณะที่คนงานอาจมีความพึงพอใจกับสภาพการทำงานกับเพื่อนร่วมงานที่มีความเป็นมิตรแต่หากเงินเดือนที่ได้รับอยู่ในระดับต่ำก็อาจนำไปสู่การขาดงานหรือลาออกจากงานได้ ดังนั้น จึงเป็นเครื่องเตือนใจประการหนึ่งว่า พฤติกรรมของมนุษย์เป็นเรื่องที่มี ความซับซ้อนมากมายนัก

1.1.3 ทฤษฎีทางการบริหารทักษะเชิงปริมาณ (Quantitative viewpoint)

ทฤษฎีนี้เกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง โดยนักวิชาการชาวอังกฤษจำนวนหนึ่ง ประกอบด้วยนักคณิตศาสตร์ นักฟิสิกส์และอื่น ๆ ที่ได้รวมตัวเป็นทีมงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ(Operational research) เพื่อการแก้ไขปัญหาทางสงคราม โดยใช้ตัวแบบทางคณิตศาสตร์ สถิติ และข้อมูลสารสนเทศ มาใช้ประกอบการตัดสินใจทางการบริหารและการปฏิบัติงานขององค์กร มีทฤษฎีที่สำคัญ คือ(วิโรจน์ สารรัตนะ, 2547 หน้า 53-55)

1) ทฤษฎีการบริหารศาสตร์ (Management Science)

ยึดหลักการมุ่งเพิ่มความมีประสิทธิภาพในการตัดสินใจจากการใช้ตัวแบบทางคณิตศาสตร์และวิธีการเชิงสถิติ ซึ่งแพร่หลายอย่างรวดเร็ว อันเนื่องจากความก้าวหน้าด้านคอมพิวเตอร์ ที่สามารถวิเคราะห์ข้อมูลได้อย่างสลับซับซ้อนมากขึ้น

2) ทฤษฎีการบริหารเชิงปฏิบัติการ (Operations Management)

ยึดหลักการที่เน้นการบริหารกระบวนการผลิตและการให้บริการขององค์กรให้มีประสิทธิภาพ ประกอบด้วย การกำหนดตารางการทำงาน การวางแผนการผลิต การออกแบบอาคารสถานที่ ตลอดจนการประกันคุณภาพ โดยอาศัยเครื่องมือในการบริหาร เช่น เทคนิคการทำนายอนาคต (Forecasting) การวิเคราะห์รายการ(Inventory Analysis) ตัวแบบเครือข่ายการทำงาน (Networking Models) เทคนิคการวางแผนและควบคุมโครงการ(Project Planning and Controlling Techniques) เป็นต้น

3) ทฤษฎีการบริหารระบบสารสนเทศ (Management Information System)

ยึดหลักการที่เน้นการออกแบบและการนำเอาระบบข้อมูลสารสนเทศโดยอาศัยคอมพิวเตอร์ใช้เพื่อการบริหาร (Computer Based Information System :CBISs) มุ่งผลิตข้อมูล (Data) และสารสนเทศ(Information) ที่เป็นประโยชน์ต่อผู้บริหารทุกระดับอย่างกว้างขวางและหลากหลายวิธี

1.1.4 ทฤษฎีทางการบริหารร่วมสมัย (Contemporary viewpoint)

ทฤษฎีการบริหารร่วมสมัยที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ ที่สำคัญ เช่น ทฤษฎีเชิงระบบทฤษฎีการบริหารตามสถานการณ์ ทฤษฎีการบริหารเน้นวัตถุประสงค์ ทฤษฎีการพัฒนาคุณภาพแบบก้าวกระโดดด้วยวิธี Six Sigma และทฤษฎีความซับซ้อน เป็นต้น ดังจะกล่าวถึงต่อไปตามลำดับ

1) ทฤษฎีเชิงระบบ (System theory)

พัฒนาขึ้นโดยนักชีววิทยาและนักฟิสิกส์ ตั้งบนฐานความคิดที่ว่าองค์กรหนึ่ง ๆ สามารถมองเห็นระบบหนึ่ง ๆ ได้ โดยระบบหนึ่ง ๆ นั้นหมายถึงชุดขององค์ประกอบที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นเอกภาพเพื่อมุ่งสู่จุดหมายขององค์กรร่วมกัน ดังนี้

2) ปัจจัยป้อนเข้า (Input) คือ ทรัพยากรต่าง ๆ เช่น คน วัสดุ

อุปกรณ์ เงิน ข้อมูลสารสนเทศ ที่จำเป็นต่อการผลิตหรือให้บริการ

3) กระบวนการเปลี่ยนแปลง (Transformation Processes)

จากการใช้ศักยภาพทางการบริหารและเทคโนโลยีขององค์กร เพื่อเปลี่ยนปัจจัยป้อนเข้าเป็นปัจจัยป้อนออก

4) ปัจจัยป้อนออก (Outputs) ประกอบด้วยผลผลิต การให้บริการ

หรือผลลัพธ์อื่น ๆ ที่องค์กรผลิตขึ้น

ข้อมูลย้อนกลับ (Feedback) เกี่ยวกับผลลัพธ์และสถานะขององค์กรที่เกี่ยวกับ

สภาพแวดล้อมองค์ประกอบพื้นฐานสำคัญของทฤษฎีเชิงระบบดังกล่าว แสดงให้เห็นดังภาพ 2

สภาพแวดล้อมภายนอกระบบ

สภาพแวดล้อมภายในระบบ

ภาพ 2 องค์ประกอบพื้นฐานของทฤษฎีเชิงระบบ

ระบบแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ระบบเปิดและระบบปิด(Open & Closed System) ความเป็นระบบเปิดหรือระบบปิดมิได้แยกเป็นสองขั้วเหมือนขาวกับดำ แต่จะขึ้นกับระดับ (Degree) ความเป็นระบบเปิดตามคุณลักษณะ 9 ประการข้างล่างนี้ หากระบบใดมีคุณลักษณะต่าง ๆ มากก็จะเป็นระบบเปิดมาก ในทางตรงกันข้าม หากมีน้อยก็จะเป็นระบบเปิดน้อย หรือมีความเป็นระบบปิดมาก ดังนี้

1. มีปัจจัยป้อนเข้าจากภายนอก (Input from Outside) ระบบเปิดไม่มีความเพียงพอในตนเอง แต่จะต้องได้รับสิ่งกระตุ้น ข้อมูล ข่าวสาร และพลังงานจากภายนอก
2. มีกระบวนการ (Process) ของการเปลี่ยนแปลง มีการปฏิบัติงานและก่อให้เกิดผลผลิต
3. มีปัจจัยป้อนออก(Output) เป็นผลผลิตหรือการบริการสู่ภายนอก
4. มีวงจร (Cycles) ต่อเนื่องของปัจจัยป้อนเข้า กระบวนการ และปัจจัยป้อนออก
5. มีการต่อต้านแนวโน้มสู่ความเสื่อม(Resistance to Tendency to Run Down) ระบบทุกระบบมีแนวโน้มที่จะเสื่อมลง แต่ระบบเปิดจะพยายามหาวิธีการหรือพลังงานเพื่อต่อต้านหรือชะลอจากความเสื่อม
6. มีข้อมูลย้อนกลับ(Information Feedback) เพื่อปรับตัวมิให้เบี่ยงเบนจากเป้าหมาย
7. มีแนวโน้มสู่ความสมดุล(Tendency Toward Equilibrium) เมื่อเกิดสภาวะความไม่สมดุลขึ้น
8. มีแนวโน้มสู่ความสลับซับซ้อนมากขึ้น(Differentiation) มีความเฉพาะทาง และมีองค์ประกอบหลากหลายมากขึ้น
9. มีหลายเส้นทาง(Numerous Paths) ที่จะทำให้บรรลุจุดหมายได้ไม่มีเพียงเส้นทางเดียวและจะหาทางเลือกที่เหมาะสม

วิโรจน์ สารรัตนะ (2547 หน้า 46-48)ได้เสนอไว้ในองค์การทางการศึกษาได้มีการนำเอาทฤษฎีเชิงระบบมาใช้กันมากดังกรณีตัวอย่างการกำหนดมาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐานซึ่งกำหนดขึ้นตามกรอบแนวคิดของทฤษฎีเชิงระบบ ดังภาพ 3

ปัจจัย	กระบวนการ	ผู้เรียน
1. ผู้บริหารมีคุณธรรม จริยธรรมเป็นแบบอย่างที่ดี	1. มีการจัดองค์กร/โครงสร้างการบริหาร	1. มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์
2. ผู้บริหารมีภาวะผู้นำ และมีความสามารถ ในการบริหาร	2. ส่งเสริมความสัมพันธ์ และความร่วมมือ ระหว่างสถานศึกษาและ	2. เป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคม และปฏิบัติตาม ระบอบประชาธิปไตย
3. ครูมีวิญญานความเป็น ครู มีคุณธรรม จริยธรรม	3. มีการจัดสภาพแวดล้อม ที่เอื้อต่อการเรียนรู้	3. มีจิตสำนึกที่เห็นแก่ประโยชน์ ส่วนรวมอนุรักษ์และพัฒนา สิ่งแวดล้อม
4. ครูมีความสามารถในการจัดการเรียน การสอนอย่างมี ประสิทธิภาพและเน้น ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง	4. ส่งเสริมสุขภาพอนามัย และความปลอดภัยของ ผู้เรียน	4. มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ คิดสังเคราะห์ มีวิจารณญาณ มี ความคิดสร้างสรรค์ คิดไตร่ตรอง และมีวิสัยทัศน์
5. ครูมีความสามารถในการแสวงหาความรู้ คิดวิเคราะห์และสร้าง องค์ความรู้เพื่อ พัฒนาการเรียน การ สอน	5. มีการจัดการเรียน การ สอนสอดคล้องกับ	5. มีความรู้และทักษะที่จำเป็นในการ เรียนรู้ตามหลักสูตร
6. ครูมีคุณวุฒิ/ความรู้ ความสามารถตรงกับ งานที่รับผิดชอบและมี ครูเพียงพอ	6. ส่งเสริมและพัฒนา บุคลากร/ครูตามความ จำเป็นเหมาะสมอย่าง สม่าเสมอ	6. มีทักษะในการแสวงหาความรู้ด้วย ตนเอง รักการเรียนรู้ และพัฒนา ตนเองอย่างต่อเนื่อง
7. มีหลักสูตรที่เหมาะสม กับผู้เรียนและท้องถิ่น มีสื่อการเรียนการสอน ที่เอื้อต่อการเรียนรู้	7. มีการจัดการเรียน การ สอนโดยเน้นผู้เรียนเป็น ศูนย์กลาง	7. เห็นคุณค่าและภูมิใจในภูมิปัญญา ไทยศิลปวัฒนธรรมที่ดั่งามของ ไทย
8. สถานศึกษามีอาคาร	8. จัดกิจกรรมการเรียน การ สอนโดยเน้นผู้เรียนเป็น ศูนย์กลาง	8. รู้จักตนเอง พึ่งตนเองได้ มี บุคลิกภาพที่ดี
		9. มีทักษะในการทำงาน รักการ ทำงาน สามารถทำงานร่วมกับ ผู้อื่นได้ และมีเจตคติที่ดีต่ออาชีพ สุจริต
		10. มีสุขนิสัย สุขภาพกายและ สุขภาพจิตที่ดี

ภาพ 3 การจัดมาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐานตามทฤษฎีเชิงระบบ

อีกกรณีตัวอย่างหนึ่งคือกรอบแนวคิดเชิงระบบของโรงเรียนสมบูรณแบบหรือโรงเรียนใน
ฝันที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดขึ้น ดังภาพ 4

ภาพ 4 กรอบแนวคิดเชิงระบบโรงเรียนสมบูรณแบบ

1) ทฤษฎีการบริหารตามสถานการณ์(Contingency Theory)

นักทฤษฎีการบริหารตามสถานการณ์ เชื่อว่าหลักการบริหารงานที่เหมาะสมขึ้นอยู่กับสถานการณ์หนึ่ง เท่านั้น ไม่สามารถนำเอาชุดของหลักการที่กำหนดไว้แบบสำเร็จรูปแล้วไปใช้ได้อย่างได้ผลในทุกสถานการณ์ ในสถานการณ์ที่แตกต่างไป ผู้บริหารอาจกำหนดหลักการเพื่อเป็นเงื่อนไขหรือแนวทางการบริหารในสถานการณ์นั้นๆ ได้ โดยบูรณาการหลักการจากทฤษฎีต่าง ๆ ซึ่งผู้บริหารจะต้องสามารถวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของแต่ละสถานการณ์นั้นเพื่อกำหนดแนวทาง (Solution) ให้เหมาะสมกับโครงสร้างองค์กร ทรัพยากร เป้าหมาย และผู้ปฏิบัติงานในองค์กร แต่อย่างไรก็ตาม ผู้บริหารไม่ควรคำนึงถึงเฉพาะความเหมาะสมกับสถานการณ์เท่านั้น ควรคำนึงถึง ความมีอิทธิพลเหนือสถานการณ์หรือผู้นำแห่งการเปลี่ยนแปลงด้วยเพราะการตามสถานการณ์อาจไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสิ่งใหม่ ๆ

2) ทฤษฎีการบริหารเน้นวัตถุประสงค์ (Management by Objectives)

ทฤษฎีนี้พัฒนาขึ้นโดยปีเตอร์ ดรักเกอร์ (Peter F Drucker อ้างในวิโรจน์ สารรัตนะ, 2547 หน้า 36 -37) ซึ่งให้นิยามการบริหารงานแบบนี้ว่าเป็นหลักของการบริหารที่จัดให้แต่ละบุคคลได้ทำงานและมีความรับผิดชอบอย่างเต็มที่ มีทิศทางในการทำงานร่วมกันที่ชัดเจนแน่นอน มีการทำงานเป็นทีม ซึ่งจะทำให้เกิดการประสานระหว่างวัตถุประสงค์ของบุคคลและวัตถุประสงค์ขององค์กรเป็นไปด้วยดีและเรียบร้อย ทั้งนี้ทฤษฎีการบริหารงานเน้นวัตถุประสงค์มีข้อตกลงเบื้องต้นเพื่อความสำเร็จ ดังนี้

2.1) ข้อตกลงเบื้องต้นเกี่ยวกับลักษณะขององค์กร เป็นองค์กรที่คนมีพฤติกรรมการทำงานเพื่อวัตถุประสงค์ คือ มีผู้บริหารที่มุ่งวัตถุประสงค์ เป็นคนที่คำนึงถึงสิ่งใด ๆ ในแง่ของผลได้เหนือผลตอบแทน มีการจัดลำดับความสำคัญก่อนหลังอยู่เสมอมีผู้ปฏิบัติที่มุ่งบรรลุวัตถุประสงค์ปฏิบัติงานโดยคำนึงถึงการบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของหน่วยงานอยู่เสมอ

2.2) ข้อตกลงเบื้องต้นเกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้บริหาร มีพฤติกรรมที่แสดงออกถึงการเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ในการบริหารจัดการอย่างแท้จริง และมีความเป็นมืออาชีพ

2.3) ข้อตกลงเบื้องต้นเกี่ยวกับทักษะของผู้บริหารที่มีต่อคนในหน่วยงาน จะต้องตระหนักว่า คนส่วนใหญ่มักมีความต้องการในระดับสูงขึ้นไป คือ ต้องการอำนาจความเป็นอิสระ ความสามารถ ความสำเร็จ และความวิริริ่ม หลังจากความต้องการด้านร่างกายและความปลอดภัยได้รับการตอบสนองแล้ว ตระหนักว่าคนไม่มีความเกียจคร้านในการทำงาน แต่จะพยายามหาวิถีทางเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จอยู่เสมอดังนั้นได้เปิดโอกาสให้แสดง

ความสามารถตระหนักว่าทุกคนต่างใคร่ปรารถนาที่จะทำงานมากขึ้นเพื่อสนองความต้องการในระดับสูงขึ้น

3) ทฤษฎีการพัฒนาคุณภาพแบบก้าวกระโดดด้วยวิธี Six Sigma

ในปัจจุบันแนวคิดในการพัฒนาคุณภาพได้เป็นไปในทิศทางเดียวกันคือเน้นการยึดลูกค้าเป็นศูนย์กลาง เน้นการมีภาวะผู้นำที่เข้มแข็ง การบริหารงานเชิงกลยุทธ์โดยมุ่งเน้นผลลัพธ์ การพัฒนาคุณภาพเชิงป้องกันและการสร้างนวัตกรรมใหม่ ๆ การมีส่วนร่วมและความมุ่งมั่นของบุคลากร การใช้กระบวนการคิดวิเคราะห์และตัดสินใจที่เป็นวิทยาศาสตร์โดยใช้หลักการทางสถิติ การทำงานร่วมกันแบบক্র่อมสายงานหรือไร้พรมแดน เน้นการเรียนรู้จากผลงานที่ได้นำมาสร้างองค์ความรู้และนำไปสู่การพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

การพัฒนาคุณภาพแบบ Six Sigma มีปรัชญาหรือหลักการสำคัญของกระบวนการพัฒนา ดังนี้

- 3.1) การยึดลูกค้าเป็นศูนย์กลาง
- 3.2) การบริหารจัดการโดยใช้ข้อมูลข้อเท็จจริง
- 3.3) มุ่งเน้นกระบวนการ
- 3.4) เน้นการจัดการเชิงรุก
- 3.5) เน้นการแก้ปัญหาแบบไร้พรมแดน
- 3.6) เน้นภาวะผู้นำและการมีส่วนร่วมของฝ่ายบริหาร
- 3.7) การมุ่งเน้นนวัตกรรมและความคิดสร้างสรรค์
- 3.8) การมุ่งสู่ความเป็นเลิศ ไม่เกรงกลัวการเปลี่ยนแปลง และอดทนต่อ

ความล้มเหลว

สำหรับกระบวนการพัฒนาคุณภาพแบบก้าวกระโดดด้วยวิธี Six Sigma เป็นกระบวนการบริหารจัดการเพื่อให้เกิดคุณภาพสูงสุด สามารถตอบสนองต่อวิสัยทัศน์ พันธกิจ หรือภารกิจขององค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ใช่เป็นเพียงการใช้สถิติให้มากขึ้นในการพัฒนาคุณภาพแบบที่หลายคนเข้าใจ แต่ Six Sigma ได้แบ่งกระบวนการออกเป็น 3 องค์ประกอบ ดังนี้คือ

1. องค์ประกอบปรับปรุงกระบวนการ(Process Improvement)
2. องค์ประกอบออกแบบกระบวนการ(Process Design/Redesign)
3. องค์ประกอบการบริหารกระบวนการ(Process Management)

1. ทฤษฎีความซับซ้อน(Complexity theory)
ทฤษฎีความซับซ้อนจะไม่มองโลกด้วยรูปแบบความสัมพันธ์เชิงเหตุผลและผล (Cause-Effect) อย่างง่ายหรืออย่างง่ายเป็นสมการเส้นตรงหรือใช้หลักการวิเคราะห์จำแนกส่วนย่อยเพื่อให้เข้าใจในปรากฏการณ์ แต่จะเป็นการมองโลกอย่างองค์รวม (Holistic) อย่างไม่เป็นเส้นตรง (Nonlinear) และอย่างมีความสัมพันธ์แบบเครือข่าย(Networks) โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญของทฤษฎีดังนี้

- 1.1 มีระบบการปรับตัวหรือระบบการตอบสนองที่ซับซ้อน
- 1.2 มีการเกิดขึ้นใหม่ (Emergence)
- 1.3 ไม่แน่นอนและทำนายไม่ได้ (Uncertainty & Unpredictability)
- 1.4 ไม่เป็นเส้นตรง (Nonlinear system)
- 1.5 มีความหลากหลาย (Diversity)
- 1.6 เป็นเครือข่าย (Networks)
- 1.7 มีการเรียนรู้องค์กร (Organizational learning)
- 1.8 มีการติดต่อสื่อสาร (Communication)
- 1.9 เป็นระเบียบโดยไม่มีการควบคุม (Order Without)
- 1.10 องค์กรบริหารตนเอง (Self - Organization)
- 1.11 วิพากษ์ตนเอง (Self - Organized Critically)
- 1.12 มีความสัมพันธ์ (Relationships)
- 1.13 มีข้อมูลย้อนกลับ (Feedback & Recursion)
- 1.14 เป็นระบบเปิด (Open System)
- 1.15 เป็นภาพรวม (Holism)
- 1.16 เป็นพลวัต (Dynamical Control)
- 1.17 กระจายการควบคุม (Distributed Control)
- 1.18 มีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันกัน (Connectedness)

นอกจากนั้นทฤษฎีความซับซ้อนยังมีการเปลี่ยนแปลงในกระบวนทัศน์ (Paradigm shift) จากทฤษฎีดั้งเดิมในหลายประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ทฤษฎีดั้งเดิม	ทฤษฎีความซับซ้อน
<ul style="list-style-type: none"> ● การเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย ก่อให้เกิดผลเพียงเล็กน้อย ● ผลเกิดจากเหตุโดยตรง ● สภาพคล้ายกันจะให้ผลคล้ายกัน ● ความแน่นอนและระบบปิดเป็นจุดเด่น ● อยู่ในกรอบเป็นเอกภาพ ควบคุมได้และทำนายได้ ● ระบบสามารถกำหนดล่วงหน้าเป็นเส้นตรงและตายตัว ● ระบบกำหนดได้ชัดเจนและมีขอบเขตจำกัด ● ทั่วไป-ใช้ทฤษฎีได้กับทุกสถานการณ์ ● ระบบหนึ่ง ๆ สามารถทำความเข้าใจได้ด้วยการ วิเคราะห์องค์ประกอบย่อย ● การเปลี่ยนแปลงมีทิศทางเดียวสามารถทำแล้วทำอีกได้ 	<ul style="list-style-type: none"> ● การเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย สามารถก่อให้เกิดผลที่ยิ่งใหญ่ได้ ● ผลไม่ได้เกิดจากเหตุอย่างตรงไปตรงมา แต่เกิดจาก ปฏิสัมพันธ์ส่งผลโดยภาพรวม ● สภาพคล้ายกันให้ผลลัพธ์แตกต่างกัน ● ความไม่แน่นอนและระบบเปิดเป็นจุดเด่น ● ไม่อยู่ในกรอบ หลากหลาย ควบคุมไม่ได้และทำนายไม่ได้ ● ระบบไม่สามารถกำหนดล่วงหน้า ไม่เป็นเส้นตรงและ ไม่ตายตัว ● ระบบเป็นความเกี่ยวพัน มุ่งให้เกิดขึ้นและไม่ มีขอบเขตเฉพาะ – ใช้ทฤษฎีตามสถานการณ์ ● ระบบหนึ่งจะทำความเข้าใจได้ในภาพรวม โดยการตรวจสอบความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ● การเปลี่ยนแปลงไม่มีทิศทางที่แน่นอนการ ย้อนทำแล้วทำอีกเป็นไปได้ยาก

ภาพ 5 การเปลี่ยนแปลงในกระบวนทัศน์จากทฤษฎีดั้งเดิมสู่ทฤษฎีความซับซ้อน

เนื่องจากภาพรวมยิ่งใหญ่กว่าผลรวมรายย่อย ดังนั้นการบริหารตามทฤษฎีความซับซ้อนต้องพิจารณาถึงคุณสมบัติในด้านต่าง ๆ เช่น จำนวนขององค์ประกอบและมีการปฏิสัมพันธ์ต่อ การก่อรูปร่างและการปฏิบัติ ความหลากหลาย ความผันแปร สภาพแวดล้อม และกิจการที่เกิดขึ้น เป็นต้น โดยองค์กรที่มีความซับซ้อนมากขึ้นจะเกี่ยวข้องกับแผนการบริหารที่สูงขึ้น ดังนี้

แบบแผนการบริหารที่ต่ำกว่า	⇒	แบบแผนการบริหารที่สูงขึ้นกว่า
องค์กรเชิงโครงสร้าง	⇒	องค์กรบริหารตนเอง
เชิงจักรกล	⇒	เชิงมนุษย์
สั่งการ	⇒	มอบอำนาจ
สายการบังคับบัญชา	⇒	สร้างเครือข่าย
ผู้นำเดี่ยว	⇒	ผู้นำพหุ
ระบบปิด	⇒	ระบบเปิด
ความไม่เป็นส่วนตัว	⇒	ความสัมพันธ์
จำกัดขอบเขตและปีกตัว	⇒	การเชื่อมประสาน
ไม่ยืดหยุ่น	⇒	ปรับตัว
สื่อสารแบบปิด	⇒	สื่อสารแบบเปิด
องค์กรแห่งกฎระเบียบ	⇒	องค์กรแห่งการเรียนรู้
ภาวะผู้นำการจัดการ	⇒	ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง
ผู้ถูกกระทำ	⇒	ผู้กระทำ
สร้างสรรค์ต่ำ	⇒	สร้างสรรค์สูง
สภาพแวดล้อมไม่มีชีวิตชีวา	⇒	สภาพแวดล้อมมีชีวิตชีวา
ความรู้เป็นเรื่องส่วนตัว	⇒	ความรู้เป็นการแลกเปลี่ยน

ภาพ 6 แสดงระดับของการบริหารตามทฤษฎีความซับซ้อน

1.1.5 ทฤษฎีร่วมสมัยอื่นที่เกี่ยวข้องกับการบริหารการศึกษาในปัจจุบัน

ในปัจจุบันมีความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับทฤษฎีทางการบริหารการศึกษาหลายทฤษฎี ทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและที่เกี่ยวข้องโดยอ้อม เช่น การบริหารคุณภาพโดยรวม การบริหารที่ยึดโรงเรียนเป็นฐาน Balanced Scorecard ระบบงบประมาณแบบเน้นผลงาน และการบริหารแบบ CEO เป็นต้น ซึ่งเพื่อให้เกิดความเข้าใจ จะนำทฤษฎีต่าง ๆ เหล่านี้มากล่าวถึงโดยสังเขปต่อไปตามลำดับ

1) การบริหารคุณภาพโดยรวม (Total Quality Management)

ในยุคของการแข่งขันเชิงคุณภาพดังเช่นปัจจุบัน องค์กรต่าง ๆ ได้พัฒนาหลักการบริหารที่น่าสนใจของตนเองขึ้นมา ดังกรณีหลักการบริหารคุณภาพโดยรวมหรือที่นิยมเรียกกันสั้น ๆ ว่าทีคิวเอ็ม (TQM) ก็เป็นอีกหลักการหนึ่งที่ได้รับการพัฒนาขึ้นเพื่อใช้ในการบริหาร โดยมุ่งให้ความสำคัญไป

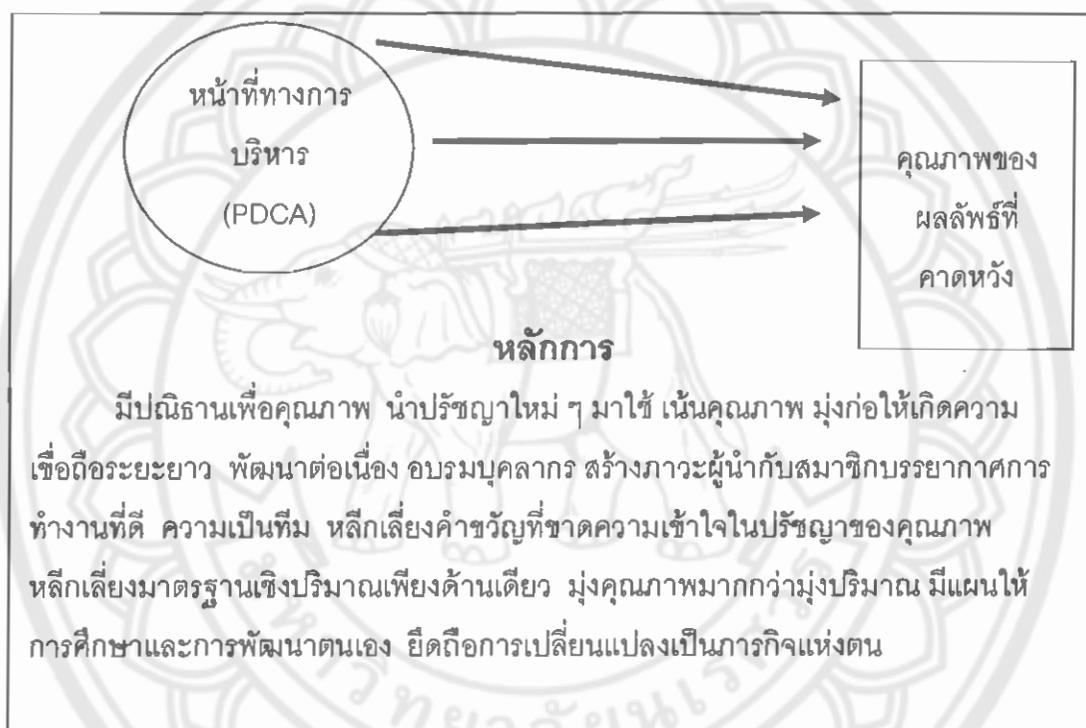
ที่ความรับผิดชอบต่อการผลิตหรือการให้บริการที่มีคุณภาพร่วมกัน กระตุ้นให้คนงานแต่ละฝ่ายมุ่งพัฒนาคุณภาพงาน หลักการบริหารนี้มีพื้นฐานจากหลักการควบคุมคุณภาพโดยรวม (Total Quality Control : TQC) ที่เน้นความมีพันธผูกพันกับองค์การการบูรณาการความพยายามปรับปรุงคุณภาพเพื่อบรรลุจุดหมายขององค์กรและการประเมินผลการปฏิบัติงาน

แนวคิด TQM นี้ เริ่มต้นที่อเมริกาแล้วเอ็ดวาร์ด เดมมิ่ง (Edwards Deming) (อ้างใน วีรุธ มาฆะศิริวานนท์, 2545 หน้า 28-30) ได้นำมาพัฒนาใช้ในญี่ปุ่นช่วงปี 1940 โดยได้กำหนด วงจรเดมมิ่ง (Deming's Cycle) และหลัก 14 ประการเพื่อพัฒนาคุณภาพของงานขึ้นเป็น หลักการที่เขาเชื่อว่าหากนักบริหารทำแล้วจะทำให้เพิ่มผลผลิตที่มีคุณภาพสูงขึ้น สำหรับหลัก 14 ประการมีดังนี้

1. สร้างปณิธานที่มุ่งมั่นในคุณภาพ
2. นำปรัชญาใหม่ ๆ มาใช้ในการปรับปรุงคุณภาพ
3. เน้นกระบวนการเพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ
4. สร้างความเชื่อถือระยะยาวจากคุณภาพ
5. ปรับปรุงระบบการผลิตและการให้บริการอย่างต่อเนื่อง
6. มีการอบรมและพัฒนาบุคลากร
7. สร้างภาวะความเป็นผู้นำกับสมาชิกในองค์กร
8. ขจัดบรรยากาศแห่งความกลัว ทำงานด้วยความเป็นสุข
9. ขจัดอุปสรรคความร่วมมือระหว่างหน่วยงานเพื่อความเป็นทีม
10. ขจัดคำขวัญหรือคำชักชวนเพื่อให้ปรับปรุงคุณภาพที่ไม่เข้าใจปรัชญาของคำว่าคุณภาพ ที่อาจเป็นสาเหตุให้คุณภาพและการผลิตตกต่ำเสียเอง
11. ไม่ใช่มาตรฐานการทำงานและเป้าหมายเชิงปริมาณเพียงด้านเดียวแต่วัดคุณภาพอย่างชัดเจน โปร่งใส ตรวจสอบได้
12. ส่งเสริมพนักงานเกิดความภาคภูมิใจในผลงานและความสำเร็จ
13. มีแผนงานให้การศึกษาและการพัฒนาตนเอง
14. ยึดถือการเปลี่ยนแปลงเป็นภารกิจแห่งตน

จากทฤษฎีการพัฒนาคุณภาพโดยรวม วิโรจน์ สารรัตน์(2547 หน้า 70-71) มีข้อเสนอแนะเพื่อการประยุกต์ใช้ในโรงเรียนดังนี้

1. กำหนดคุณภาพของผลผลิตของโรงเรียนด้วยหลักการมีส่วนร่วมให้เป็นเป้าหมายร่วม(Shared Goal/Vision)
2. กำหนดหลักการ 14 ประการเป็นกรอบการปฏิบัติงาน
3. ปฏิบัติงานตามวงจรของเดมมิง (Deming's Cycle)

ภาพ 7 (ปรับปรุงจาก วิโรจน์ สารรัตน์ 2547) แนวคิดการประยุกต์ใช้ TQM ในโรงเรียน

2) การบริหารโรงเรียนเป็นฐาน(School-Based Management) การบริหารโรงเรียนเป็นฐาน เป็นยุทธศาสตร์การบริหารที่เชื่อว่า ความมีประสิทธิภาพของโรงเรียนไม่อาจจะเกิดขึ้นได้จากวิธีการสั่งการและควบคุมแบบบนสู่ล่าง (Top-Down Command-Control) หรือจากภายนอกสู่ภายใน (Outside-In) แต่จะเกิดขึ้นจาก ภายในของโรงเรียนแต่ละแห่งเอง (inside-out) มีการกระจายอำนาจการตัดสินใจ(Decentralize decision making) เรื่องสำคัญจากส่วนกลางให้แก่โรงเรียน และมีการส่งเสริมให้มีการตัดสินใจแบบมีส่วนร่วม(Participatory decision making) ซึ่งหากพิจารณาจากพระราชบัญญัติการศึกษา แห่งชาติ พ.ศ. 2542 (ปรับปรุงแก้ไขปี พ.ศ. 2545) ก็คือความในมาตรา 39 ที่ระบุให้กระจาย อำนาจการบริหารและจัดการศึกษาด้านวิชาการ งบประมาณ การบริหารงานบุคคล และการ บริหารทั่วไปให้แก่โรงเรียน และความในมาตรา 40 ที่กำหนดให้มีคณะกรรมการสถานศึกษา

3) หลักธรรมาภิบาลกับการบริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่เป็น นิติบุคคลสถานศึกษาที่เป็นนิติบุคคล หมายถึง โรงเรียนในสังกัดเขตพื้นที่การศึกษาที่กฎหมาย ยอมรับให้สามารถกระทำการต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ภายในขอบเขตวัตถุประสงค์ มีสิทธิและ หน้าที่ตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายระเบียบ บริหารกระทรวงศึกษาธิการ ประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ และกฎหมายอื่น ซึ่งกำหนดสิทธิและหน้าที่ของสถานศึกษาไว้เป็นการเฉพาะ วัตถุประสงค์ของสถานศึกษาที่เป็นนิติบุคคลมีสองประการ คือ

3.1) เพื่อให้สถานศึกษาจัดการศึกษาอย่างเป็นอิสระ คล่องตัว ไม่สามารถบริหารจัดการศึกษาได้สะดวก รวดเร็ว มีประสิทธิภาพ ตามหลักการกระจาย อำนาจและการบริหารโรงเรียนเป็นฐาน

3.2) เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้ เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและ วัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

ในการบริหารจัดการของสถานศึกษาซึ่งมีหน้าที่ให้บริการการศึกษาแก่ประชาชนและเป็น สถานศึกษาของรัฐ จึงต้องนำหลักการว่าด้วยการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี ซึ่งเรียกกัน โดยทั่วไปว่า “ธรรมาภิบาล” มาบูรณาการในการบริหารและจัดการศึกษา เพื่อเสริมสร้างความ เข้มแข็งให้กับโรงเรียนในฐานะที่เป็นนิติบุคคลด้วย หลักการดังกล่าวได้แก่

1. หลักนิติธรรม
2. หลักคุณธรรม
3. หลักความโปร่งใส
4. หลักการมีส่วนร่วม
5. หลักความรับผิดชอบ
6. หลักความคุ้มค่า

โดยหลักธรรมาภิบาลอาจบุรณาการเข้ากับการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ของสถานศึกษา ซึ่งได้แก่ ด้านวิชาการ งบประมาณ บริหารบุคคล และบริหารทั่วไป มีเป้าหมายในการจัดการศึกษา คือ ทำให้ผู้เรียนเป็นคนดี เก่ง และมีความสุข ดังภาพ 8

ภาพ 8 หลักธรรมาภิบาลกับการบริหารสถานศึกษาที่เป็นนิติบุคคล

4) Balanced Scorecards : เทคนิคการประเมินผลการนำ
 วิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์สู่การปฏิบัติในต้นศตวรรษที่ 1990 แคปแลนและนอร์ตัน (Kaplan &
 Norton) ได้พัฒนาแนวคิดหรือเทคนิคการประเมินผลองค์กรที่แตกต่างจากแนวคิดหรือเทคนิคที่
 เคยใช้กันมาแต่เดิมซึ่งมักมีมุมมองเฉพาะด้านการเงิน ไปเป็นการมองในสี่ด้านที่สมดุลกัน คือด้าน
 การเงิน ด้านลูกค้า ด้านกระบวนการบริหารภายใน และด้านการเรียนรู้และการพัฒนาของ
 บุคลากร (วิระเดช เชื้อนาม 2547 หน้า 25)

ภาพ 9 มุมมองด้านต่าง ๆ ของ Balanced Scorecard

ในระยะต่อมาได้มีการขยายผลการใช้ประโยชน์จากแนวคิดหรือเทคนิค Balanced Scorecard ให้มากขึ้น จากที่ใช้แต่เรื่องการประเมินผลองค์กรก็ใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา วิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์องค์กรสู่การปฏิบัติด้วย ทั้งนี้เพื่อแก้ไขจุดอ่อนของการบริหาร ที่วิสัยทัศน์ และยุทธศาสตร์ที่กำหนดขึ้นมักถูกละเลย ถูกแยกส่วน ขาดการนำไปสู่การปฏิบัติที่จริงจัง หรือ ขาดความสัมพันธ์สอดคล้องกับแผนงาน โครงการ หรือกิจกรรมที่มีการปฏิบัติกันจริง ด้วยเหตุผล ดังกล่าว การจัดทำ Balanced Scorecard ในระยะปัจจุบันจึงมีขั้นตอนการดำเนินงานเกี่ยวกับการ กำหนดวิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์องค์กรเพื่อนำไปปฏิบัติด้วย ดังนี้

1. จัดทำแผนยุทธศาสตร์องค์กร โดยการวิเคราะห์ปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน องค์กรอาศัยเทคนิค SWOT Analysis เพื่อกำหนดยุทธศาสตร์หลัก (Strategic theme) ที่สอดคล้องและเป็นเหตุเป็นผลกับวัตถุประสงค์การพัฒนาในแต่ละมุมมอง
2. จัดทำแผนยุทธศาสตร์องค์กร (Strategic map) เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิง เหตุผลของวัตถุประสงค์การพัฒนารายได้มุมมองทั้งสี่และสำหรับองค์กรของรัฐที่ไม่มุ่งแสวงหา กำไรโดยเฉพาะองค์กรทางการศึกษา ดังเช่นโรงเรียน อาจกำหนดให้มุมมองด้านลูกค้าหรือนักเรียนและผู้มีส่วนได้เสียเป็นมุมมองแรกสุดที่ได้รับผลจากมุมมองด้านกระบวนการบริหารใน มุมมองด้านการเรียนรู้และพัฒนาของบุคลากรและมุมมองด้านการเงินตามลำดับโดยถือว่ามุมมอง ด้านการเงินเป็นปัจจัยต้นเหตุแรกสุดที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาในมุมมองด้านอื่น ๆ
3. กำหนดตัวชี้วัดผลสำเร็จที่สำคัญ (KPI : Key Performance Indicator) สภาพที่เป็นอยู่ (Baseline data) เป้าหมาย (Target) และแผนงาน/โครงการ/กิจกรรม (Initiative) ของแต่ละ "วัตถุประสงค์ (Objective)" ในแต่ละมุมมอง ดังตาราง

ตาราง 1 แสดงตัวอย่างตัวชี้วัดที่สำคัญ

วัตถุประสงค์ของ มุมมอง	ดัชนีชี้วัดที่สำคัญ (KPI)	สภาพที่เป็นอยู่	เป้าหมายที่ คาดหวัง	แผนงาน/โครงการ/กิจกรรมที่จะทำ

4. นำเอาวัตถุประสงค์ – ดัชนีชี้วัด – เป้าหมาย – แผนงาน/โครงการ/กิจกรรมไปสู่การปฏิบัติโดยมีการประเมินผลระหว่างการทำงาน เป็นระยะ ๆ และมีการประเมินผลสรุปรวมเมื่อสิ้นสุดการดำเนินงาน โดยการประเมินผลสรุปรวมนี้ควรทำทั้งในระดับของแต่ละวัตถุประสงค์ แต่ละมุมมอง และภาพรวมทุกมุมมอง

5. การให้มีข้อมูลย้อนกลับ(Feedback) เพื่อนำผลที่ได้จากการประเมินไปใช้ประกอบการตัดสินใจในการจัดทำแผนยุทธศาสตร์องค์กรในระยะต่อไป การประยุกต์ใช้ในสถานศึกษาอาจประยุกต์ใช้ได้ดังนี้

มุมมองด้านนักเรียนและผู้มีส่วนได้เสียเพื่อให้บรรลุผลในวิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์ของโรงเรียน ควรมีวัตถุประสงค์ – ดัชนีชี้วัด – แผนงาน/โครงการ/กิจกรรมอะไรบ้าง เช่น พฤติกรรมการเรียนรู้ ผลการเรียนรู้ความพึงพอใจ

มุมมองด้านการเรียนรู้และการพัฒนาบุคลากรเพื่อให้บรรลุผลในมุมมองด้านนักเรียนและผู้มีส่วนได้เสียข้างต้น ควรมีวัตถุประสงค์ ดัชนีชี้วัด แผนงาน/โครงการ/กิจกรรมอะไรบ้าง เช่น พัฒนาเทคนิคการเรียนรู้ใช้เทคโนโลยีเพื่อเรียนรู้ สร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้

มุมมองด้านกระบวนการบริหารภายในเพื่อให้บรรลุผลในมุมมองด้านการเรียนรู้และการพัฒนาบุคลากรข้างต้นควรมีวัตถุประสงค์ ดัชนีชี้วัด แผนงาน/โครงการ/กิจกรรมอะไรบ้าง เช่น เน้นการมีส่วนร่วม พัฒนาศูนย์เทคโนโลยี จัดเครือข่ายการเรียนรู้

มุมมองด้านการเงินหรืองบประมาณโรงเรียนเพื่อให้บรรลุผลในมุมมองด้านกระบวนการบริหารภายในข้างต้นควรมีวัตถุประสงค์ ดัชนีชี้วัด แผนงาน/โครงการ/กิจกรรมอะไรบ้าง เช่น มีประเด็นเพื่อพิจารณาสำหรับ "โรงเรียน" ซึ่งมีการกิจกรรมมากมายหลายด้าน เช่น ด้านวิชาการ ด้านกิจกรรมเสริมหลักสูตร ด้านการเงินงบประมาณ ด้านความสัมพันธ์กับชุมชน ด้านสภาพแวดล้อม ด้านการจัดแหล่งเรียนรู้ และด้านการพัฒนาบุคลากร เป็นต้น ดังนั้นการกำหนดมุมมองอาจกำหนดเพิ่มขึ้น ให้ครอบคลุมภารกิจงานต่าง ๆ เหล่านี้อย่างเป็นทางการ (Holistic) และในการบริหารเพื่อการบรรลุผลตามวิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์องค์กรนั้น รูปแบบการวิเคราะห์เส้นทาง (Path Analysis) ก็อาจใช้ระบบคตินั้นมาประยุกต์ใช้ในการกำหนดตัวแปรภายในระบบ ทั้งนี้ เพราะระบบคิดของ Balance Scorecard จะเป็นเช่นเดียวกับระบบคิดของการวิจัยในรูปแบบนั้น นอกจากนั้นอาจนำกรอบแนวคิดการบริหารแบบเหตุผลสัมพันธ์ (Logical Framework) มาประยุกต์ใช้ได้ด้วยเหตุผลเดียวกัน

5) ระบบงบประมาณแบบมุ่งเน้นผลงานเชิงยุทธศาสตร์ (Strategic Performance-Based Budgeting : SPBB) ได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบงบประมาณใหม่เป็นระบบงบประมาณแบบมุ่งเน้นผลงาน (Performance - Based Budgeting) ในปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงเรียกชื่อเป็นระบบงบประมาณแบบมุ่งเน้นผลงานเชิงยุทธศาสตร์ (Strategic Performance - Based Budgeting) หรือเรียกโดยย่อว่า SPBB เป็นการเน้นให้เห็นว่าการปรับระบบงบประมาณ นอกจากจะปรับเพื่อเน้นผลผลิตหรือผลลัพธ์แล้ว ยังให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์ระดับชาติด้วย คือ ทุกหน่วยงานต้องคำนึงถึงความสำเร็จของการดำเนินงานหรือผลผลิตที่สอดคล้องตามเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ระดับชาติ ระบบงบประมาณแบบมุ่งเน้นผลงานเชิงยุทธศาสตร์มีแนวคิดและหลักการ 3 เรื่อง คือ

5.1) เป็นการปรับระบบงบประมาณเพื่อให้รัฐบาลสามารถใช้วิธีการและกระบวนการงบประมาณให้เป็นเครื่องมือในการจัดสรรทรัพยากรให้เกิดผลสำเร็จตามนโยบายและให้เห็นผลประโยชน์ที่ประชาชนจะได้รับจากการดำเนินงานตามนโยบายของรัฐบาล

5.2) เป็นการมุ่งหวังให้เกิดการใช้จ่ายงบประมาณที่คำนึงถึงความโปร่งใสมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

5.3) เป็นการมอบความคล่องตัวในการจัดทำและบริหารงบประมาณให้กับผู้ปฏิบัติ (Devolution) ในขณะที่หน่วยปฏิบัติต้องแสดงความรับผิดชอบ (Accountability) จากการใช้จ่ายงบประมาณเพื่อให้เกิดผลงานตามยุทธศาสตร์สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน โดยผ่านระบบตรวจสอบผลการปฏิบัติงานที่รวดเร็ว ทันสมัย

มาตรฐานการจัดการทางการเงินในระบบการบริหารแบบมุ่งเน้นผลงานเชิงยุทธศาสตร์ ภายใต้งบประมาณที่ค่อนข้างจำกัดและได้รับการจัดสรรเป็นวงเงินรวม (Block Grant) หน่วยงานต้องมีความพร้อมตามมาตรฐาน 7 ด้าน คือ

1. การวางแผนงบประมาณ (Budget Planning) หน่วยงานจะต้องมีการจัดทำแผน กลยุทธ์กำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ จุดหมาย วัตถุประสงค์ เป้าหมายและกิจกรรมที่เพิ่มคุณค่า ต้องเตรียมงบประมาณสำหรับกิจกรรมดังกล่าว มีการประมาณการงบประมาณล่วงหน้าระยะปานกลาง (3 ปี) ซึ่งเชื่อมโยงให้เห็นถึงทรัพยากรที่ใช้ไปกับผลการปฏิบัติงานที่จะได้รับ มีการกำหนดเกณฑ์ การจัดสรรงบประมาณที่เหมาะสม เสมอภาค เป็นธรรม และข้อมูลที่เกี่ยวข้อง

งบประมาณต้องสอดคล้องกับระบบบัญชี มีการแยกความรับผิดชอบด้านการทบทวนหรือพัฒนา งบประมาณกับการจัดสรรงบประมาณ

2. การควบคุมต้นทุนของกิจกรรม(Activity Costing) หน่วยงานจะต้องมีการ ระบุกิจกรรมสำคัญหรือผลผลิตที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมดังกล่าว ต้องมีการพัฒนาระบบบัญชีต้นทุน ซึ่งระบบบริหารทางการเงินเชื่อมต่อการคิดต้นทุนในแต่ละกิจกรรม และต้นทุนต่อหน่วยของผลผลิตได้ อย่างถูกต้อง ซึ่งมีการคิดทั้งต้นทุนทางตรงและต้นทุนทางอ้อมในแต่ละกิจกรรม ต้องมีการนำ ข้อมูลต้นทุนมาช่วยตัดสินใจเรื่องของความคุ้มค่ากับต้นทุน มีการประเมินทางเลือกอื่นที่ใช้ต้นทุน ต่ำกว่าแต่จะให้ผลตอบแทนเท่าเดิม

3. การจัดระบบการจัดซื้อจัดจ้าง(Procurement Management) หน่วยงานต้อง พัฒนาระบบการจัดซื้อจัดจ้างที่มีประสิทธิภาพโปร่งใสตรวจสอบได้

4. การบริหารทางการเงินหรือการควบคุมงบประมาณ(Financial Management /Fund Control)

5. การกำหนดรายการและโครงสร้างทางบัญชี เอกสาร หลักฐานที่จำเป็น มี ระบบควบคุมการเบิกจ่ายและบริหารจัดการงบประมาณที่มีประสิทธิภาพ การรายงานทางการเงิน และผลการดำเนินการ (Financial and Performance Reporting) มีการกำหนดดัชนีชี้วัดที่ สำคัญ มีระบบ กรอบ และโครงสร้างทางการประเมินผลและรายงานผลที่ชัดเจน

6. การบริหารสินทรัพย์ (Asset Management) เช่น มีคู่มือการดำเนินงาน บริหารสินทรัพย์ มีการลงทะเบียนสินทรัพย์เป็นปัจจุบัน มีการคิดค่าบริการใช้สินทรัพย์ มีการ วางแผนใช้ทรัพย์สินอย่างคุ้มค่า

7. การตรวจสอบภายใน (Internal Audit) มีหน่วยงานที่รับผิดชอบตรวจสอบ ภายในที่มีขนาดพอเหมาะ มีอิสระในการดำเนินงาน มีการกำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบชัดเจน มี การพัฒนาระบบการตรวจสอบภายในที่มีประสิทธิภาพ มีตัวชี้วัดความสำเร็จของการดำเนินงานที่ ชัดเจนและเป็นไปได้

6) การบริหารแบบ CEO ภาครัฐ (Chief Executive Officer)

นับแต่ปี 1970 ถึงปัจจุบัน ได้เกิดกระแสการปฏิรูประบบราชการ โดยมีจุดเริ่มต้นที่ยุโรปและอังกฤษ แล้วกระจายออกไปทั่วทุกทวีปทางภาคพื้นยุโรปได้เน้นการกระจายอำนาจและให้ระบบราชการเล็กลง พร้อมกับเพิ่มประสิทธิภาพการทำงาน ทางด้านสหรัฐอเมริกาที่เช่นกัน รวมทั้งออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ เกาหลี ญี่ปุ่น ไต้หวัน สิงคโปร์ ล้วนแต่ตื่นตัวในเรื่องนี้และมีการปรับตัวกันอย่างจริงจังสำหรับประเทศไทยก็ได้รับผลกระทบจากแนวคิดดังกล่าว จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นระยะ ๆ โดยช่วงปี 2000 ได้กล่าวกันมาถึงแนวคิดเรื่องธรรมรัฐ (Good governance) ตามมาด้วยแนวคิดเรื่อง CEO ในระยะต่อมา

แนวคิดที่สำคัญสำหรับ CEO ภาครัฐคือการบริหารแบบบูรณาการ(Integrated management) ยึดแผนและเป้าหมายรวมเป็นทิศทางในการดำเนินงาน มุ่งสู่วิสัยทัศน์ (Vision) และผลสัมฤทธิ์ (Results) ร่วมขององค์กรส่งเสริมประสานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนในพื้นที่ โดยมีลักษณะสำคัญดังนี้

1. บูรณาการเพื่อสร้างวาระระดับพื้นที่(Area Agenda) ด้วยการส่งเสริมให้เกิดระบบงานที่มีกระบวนการสร้างความคิดเห็นพ้องต้องกันของทุกภาคส่วนในพื้นที่ เพื่อบูรณาการนโยบายเร่งด่วนของรัฐบาล
2. การริเริ่มแก้ไขปัญหาและพัฒนาพื้นที่(Area Initiative) ด้วยการส่งเสริมให้เกิดระบบงานที่สามารถนำปัญหาและความต้องการของพื้นที่ที่กำหนดเป็นแนวทางริเริ่มเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนา
3. ผลักดันวาระแห่งชาติ (National Agenda) ด้วยการส่งเสริมให้เกิดระบบงานที่สามารถผลักดันยุทธศาสตร์ของชาติ ด้วยการสร้างความมั่นคงในระดับท้องถิ่นให้เกิดผลในทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม และเชื่อมต่อกับความมั่นคงในระดับชาติเพื่อสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและเพิ่มศักยภาพการแข่งขันของประเทศโดยภาพรวม
4. ลดภาระของรัฐบาลที่ต้องมาแก้ไขปัญหาในระดับพื้นที่ ด้วยการส่งเสริมให้เกิดระบบงานที่มีขีดความสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ และลดทอนปัญหาที่จะนำเข้าสู่การตัดสินใจของส่วนกลางให้เหลือน้อยที่สุด เพื่อให้รัฐบาลสามารถมุ่งเน้นการทำงานด้านการบริหารจัดการยุทธศาสตร์ของชาติในระดับมหภาค

สรุปทฤษฎีร่วมสมัยที่มีอิทธิพลต่อการบริหารการศึกษาในปัจจุบัน

ภาพ 10 สรุปทฤษฎีร่วมสมัยที่มีอิทธิพลต่อการบริหารการศึกษาในปัจจุบัน

**สรุปแนวคิดทฤษฎีทางการบริหารต่างยุคต่างสมัย
ที่มีอิทธิพลต่อการบริหารการศึกษาในปัจจุบัน**

ภาพ 11 แนวคิดทฤษฎีทางการบริหารต่างยุคต่างสมัยที่มีอิทธิพล
ต่อการบริหารการศึกษาในปัจจุบัน

ตอนที่ 2 ระบบบริหารการศึกษาของไทย

2.1 ระบบการศึกษาของไทย

การจัดการศึกษาของประเทศจำเป็นต้องอาศัยระบบการศึกษาซึ่งได้รับการพัฒนามาดีแล้ว จึงจะบรรลุจุดหมายของการศึกษาที่กำหนดไว้

ระบบการศึกษาดังกล่าวจะต้องครอบคลุมจุดหมาย หลักการระดับการศึกษาและแนวการจัดการศึกษาและการจัดการศึกษาจำเป็นต้องอาศัยระบบการบริหารที่ดี (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช 2544 หน้า 35-41)

นอกจากจะต้องดำเนินการสอดคล้องกับระบบการศึกษาแล้วระบบการบริหารการศึกษา จำต้องอาศัยและสอดคล้องสัมพันธ์กับระบบบริหารราชการแผ่นดินระบบการเมืองระบบสังคม และระบบเศรษฐกิจด้วย

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ระบบการบริหารการศึกษายังมีปัญหาเกี่ยวกับการรวมอำนาจการบริหารการศึกษา ทำให้การจัดการศึกษาไม่มีความสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และความต้องการของท้องถิ่น เป็นผลให้ขาดการระดมสรรพกำลังจากประชาชนในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา นอกจากนี้ทำให้การดำเนินงานและตัดสินใจสั่งการในบางเรื่องล่าช้าไม่ทันกาล เพราะอำนาจตัดสินใจรวมอยู่ที่ส่วนกลาง ปัญหาการขาดการประสานงานในการจัดการศึกษาระหว่างหน่วยงานที่จัดการศึกษาด้วยกัน และกับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องทั้งภายในท้องถิ่น เดียวกันและต่างท้องถิ่น ทั้งในเรื่องการบริหารงานราชการ การระดมและใช้ทรัพยากรร่วมกัน เป็นต้น ปัญหาด้านการบริหารงานบุคคล เนื่องจากมีองค์กรที่มีหน้าที่รับผิดชอบการบริหารงานบุคคลทางการศึกษาและที่เกี่ยวข้องหลายหน่วยงาน ทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำในสิทธิ และความก้าวหน้าของบุคลากรต่างสังกัดรวมทั้งบุคลากรในท้องถิ่นทุรกันดาร และท้องถิ่นที่มีภัยอันตรายยังขาดขวัญและกำลังใจในการทำงาน

2.2 พัฒนาการของระบบบริหารการศึกษาของไทย

ระบบบริหารการศึกษาของไทยได้มีการพัฒนาการมาหลายยุคหลายสมัย ตั้งแต่การบริหารที่ยังไม่มีระบบแน่นอน ความรับผิดชอบตกอยู่ในสถาบันต่าง ๆ ซึ่งไม่ค่อยมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน จนถึงได้มีการจัดตั้งหน่วยงาน กรม หรือกระทรวง รับผิดชอบการบริหารการศึกษา โดยเฉพาะ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุผล ความจำเป็น แนวการจัดการศึกษาและแนวคิดด้านการศึกษา

ในยุคนั้น ๆ เป็นหลักซึ่งพอประมวลพัฒนาการของระบบบริหารการศึกษาของไทย โดยยึดหน่วยงานที่รับผิดชอบเป็นหลักได้ดังนี้ (พระมหาสง่า สุภโร 2536 หน้า 42-45)

2.2.1 ระยะเวลาบริหารการศึกษาโดยสถาบันทางสังคมในอดีต ลักษณะการบริหารการศึกษานี้เป็นการบริหารโดยสถาบันทางสังคมในสมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งได้แก่ วัดและวัง (โดยสำนักราชบัณฑิตและราชสำนัก) เป็นหลัก ทั้งนี้เพื่อจัดดำเนินการให้การศึกษาอบรมบุคคลเข้ารับราชการ และฝึกอบรม

ในระยะนี้ไม่มีหน่วยงานกลางรับผิดชอบการบริหารโดยเฉพาะ แต่เป็นการบริหารเฉพาะบุคคลหรือเฉพาะกลุ่ม ตามความสนใจและลักษณะโครงสร้างของสถาบันสังคมนั้น ๆ การบริหารการศึกษาจึงไม่มีระบบอย่างเดียวกัน เพราะยังไม่มีระบบ การศึกษากลาง เพราะยังไม่มีโรงเรียน

2.2.2 ระยะเวลาบริหารโดยกระทรวงธรรมการ เมื่อมีการติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อิทธิพลด้านการศึกษาของต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศตะวันตกได้แผ่เข้ามาโดยหมอสอนศาสนาและมีการจัดตั้งโรงเรียนมิชชันนารีขึ้น การศึกษาของประเทศเริ่มเป็นระบบเดียวกัน จึงมีการตั้งหน่วยงานการบริหารการศึกษารัฐขึ้นโดยเฉพาะ ทั้งนี้เนื่องจากความสนใจด้าน การศึกษามีมากขึ้น มีระบบการศึกษาของโรงเรียน ซึ่งในระยะแรกยังฝากไว้กับสถาบันทางสังคม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ตั้งกระทรวง ธรรมการขึ้น และทรงจัดให้มีระบบการบริหารโดยอาศัยพระบรมราชโองการให้มี โครงการศึกษาขึ้นใน พ.ศ. 2441 และถือว่าการบริหารการศึกษาเป็นระบบย่อย ระบบหนึ่งในสังคม การบริหารการศึกษาเริ่มเป็นแนวเดียวกัน นับเป็นการดึงเอาอำนาจการบริหารเข้าสู่ส่วนกลางมากขึ้น การศึกษาเริ่มแยกออกจากวัด

ระบบการบริหารการประถมศึกษาที่มีการเปลี่ยนแปลงมากกว่าระบบอื่น เพราะมีความต้องการขยายการประถมศึกษาให้รวดเร็วและทั่วถึง กระทรวงธรรมการกระทรวงเดียวไม่สามารถจัดการศึกษาตามประสงค์ได้ จึงกำหนดให้กระทรวงมหาดไทยรับผิดชอบโรงเรียนประชาบาล กระทรวงธรรมการรับผิดชอบโรงเรียนรัฐบาล และกระทรวงนครบาลรับผิดชอบการบริหารของโรงเรียนในเขตเทศบาล

ดังนั้น โรงเรียนประถมศึกษาตาม พ.ร.บ. ประถมศึกษา พ.ศ. 2464 จึงแบ่งเป็น 3 ประเภท คือประเภทแรกเป็นโรงเรียนรัฐบาล โดยงบประมาณของรัฐ ประเภทที่สองเป็นโรงเรียนประชาบาล ดำเนินงานโดยภาษีอากรของท้องถิ่นหรือของประชาชน ประเภทที่สาม เป็นโรงเรียนที่ดำเนินงานโดยเอกชน

ระบบโครงสร้างการบริหารในขณะนี้ เป็นลักษณะร่วมกันดำเนินการซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นระบบที่กระจายอำนาจการจัดการศึกษาให้ประชาชนมากที่สุด 3 กระทรวงร่วมรับผิดชอบ คือ

1. กระทรวงธรรมการ รับผิดชอบด้าน

1.1 นโยบายการศึกษา

1.2 หลักสูตร และแบบเรียน

1.3 งบประมาณ

1.4 การตรวจตราการเรียนการสอน และควบคุมมาตรฐาน

2. กระทรวงมหาดไทย รับผิดชอบด้าน

2.1 การจัดตั้งโรงเรียน

2.2 การบริหารโรงเรียน

2.3 การให้การสนับสนุนการเข้าเรียนของเด็ก

3. กระทรวงนครบาล รับผิดชอบเช่นเดียวกันกับกระทรวงมหาดไทย แต่อยู่ในขอบเขตของนครบาลเท่านั้น

2.2.3 ระยะเวลาบริหารโดยการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง(พ.ศ. 2475-2509) การประถมศึกษาเป็นตัวแปรสำคัญในการก่อให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ระบบบริหาร การศึกษามากขึ้นหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 ซึ่งในระยะแรกระบบ บริหารการศึกษาของโรงเรียนประชาบาลยังคงดำเนินการโดยชุมชนที่จัดตั้งโรงเรียนต่อไป จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2491 มีการยกฐานะครูประชาบาล ซึ่งเดิมมีฐานะเป็นลูกจ้างโรงเรียน ประชาบาลแต่ละโรงเรียนมาเป็นข้าราชการ สังกัดกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ การจัดการประถมศึกษาจึงค่อยเปลี่ยนแปลงโดยการรวมอำนาจการจัดการเข้าสู่ส่วนกลาง

เมื่อพิจารณาหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการจัดการศึกษาแล้ว ปรากฏว่ามีการ ยุบกระทรวงนครบาล เหลือหน่วยงาน 2 กระทรวงรับผิดชอบ คือ กระทรวงศึกษาธิการ รับผิดชอบด้านนโยบาย ส่วนกระทรวงมหาดไทยช่วยเหลือในด้าน การจัดการศึกษา จนกระทั่ง พ.ศ. 2478 รัฐบาลได้อโอนโรงเรียนประถมศึกษาที่ตั้งอยู่ในเขตเทศบาล จนถึง พ.ศ. 2486 ก็มีการ

โอนโรงเรียนเทศบาลกลับมาสังกัดกระทรวงศึกษาธิการอีก และจัดตั้ง "คุรุสภา" ทำหน้าที่เป็นองค์กรบริหารงานบุคคล

ในระยะก่อนโอนอำนาจการจัดการศึกษาประชาบาลไปให้องค์กรส่วนท้องถิ่น ดำเนินการ (องค์กรบริหารส่วนจังหวัด และเทศบาล) เมื่อ พ.ศ. 2509 เทศบาลบางแห่ง ได้รับมอบหน้าที่ให้ดูแลและจัดการประถมศึกษาอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2504

จึงพอสรุปได้ว่า หน่วยงานที่รับผิดชอบจัดการประถมศึกษาในระยะนี้ ประกอบด้วย กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ และคุรุสภา ซึ่งเป็นการรวมอำนาจการบริหารเข้าสู่ส่วนกลางเกือบทั้งหมด และเริ่มกระจายอำนาจการบริหารในตอนปลายของช่วงนี้

2.2.4 ระยะการบริหารประถมศึกษาโดยองค์กรส่วนท้องถิ่น (พ.ศ. 2509 – 2523) ใน พ.ศ. 2509 เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบบริหารในการจัดการประถมศึกษาอีกครั้งหนึ่งเมื่อรัฐบาลได้ออกการจัดการประถมศึกษาทั้งหมดไปสังกัดองค์กรส่วนท้องถิ่น กระทรวงศึกษาธิการ โดยกรมสามัญศึกษารับผิดชอบโรงเรียนประถมศึกษา ซึ่งสงวนไว้เป็นตัวอย่างในบางโรงเรียน รวมทั้งโรงเรียนที่เปิดสอนเฉพาะระดับประถมตอนปลาย

ดังนั้นองค์กรที่รับผิดชอบในการบริหารจัดการประถมศึกษาในระยะนี้ จึงประกอบด้วย 3 หน่วยงานคือ

1. กระทรวงมหาดไทย รับผิดชอบในการจัดการบริหารทั่วไปและงบประมาณ โดยเทศบาล องค์กรบริหารส่วนจังหวัด กทม. และเมืองพัทยาอย่างไรก็ดีโรงเรียนสังกัด กทม. และเมืองพัทยาค่อนข้างมีอิสระในการดำเนินงาน

2. กระทรวงศึกษาธิการ รับผิดชอบด้านวิชาการ

3. คุรุสภา รับผิดชอบการบริหารงานบุคคล

เมื่อพิจารณาโครงสร้างของระบบบริหารการศึกษาในช่วงนี้พอประมาณ

สรุปดังนี้

1. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี รับผิดชอบในการกำหนดนโยบาย และการติดตามการดำเนินงานตามนโยบายและแผนการศึกษาแห่งชาติ

2. ทบวงมหาวิทยาลัย รับผิดชอบในการจัดการและควบคุมการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาทั้งภาครัฐบาลและเอกชน

3. กระทรวงศึกษาธิการ รับผิดชอบในการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและระดับประถมศึกษาบางส่วน กอปรทั้งระดับอุดมศึกษาอีกบางส่วน ในสังกัดกรมการฝึกหัดครู และกรมอาชีวศึกษา

ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษา เมื่อ พ.ศ. 2517 ก่อให้เกิดแนวคิดที่จะปรับปรุงระบบบริหารการศึกษาหลายประการ โดยเฉพาะการกระจายอำนาจการบริหาร เพื่อนำไปสู่ประสิทธิภาพในการจัดการศึกษาอย่างแท้จริงในระยะต่อไป

2.2.5 ระยะการกระจายอำนาจการบริหาร (พ.ศ.2523-ปัจจุบัน) การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เป็นไปอย่างมาก และค่อนข้างจะรวดเร็วก่อให้เกิดแนวคิดในการปรับปรุงการบริหาร การจัดการในทุกวงการ ซึ่งรวมถึงระบบการบริหารการศึกษาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดการศึกษาระดับประถมศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับ บุคคลที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะครูประชาบาลได้มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบบริหาร การศึกษาขึ้น ใน พ.ศ. 2522-2523 เพราะการมอบความรับผิดชอบในการจัดการ ประถมศึกษาให้แก่องค์กรบริหารส่วนจังหวัดดำเนินการ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพในการจัดการศึกษา และขวัญกำลังใจของบุคลากร ตลอดจนความต่อเนื่องของกระบวนการศึกษามาตลอด

รัฐบาลจึงได้ออกนโยบายจัดการศึกษาระดับประถมศึกษา ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบขององค์กรบริหารส่วนจังหวัดกลับมาสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2523 โดยมีสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติรับผิดชอบในการจัดการศึกษาเปลี่ยนการรับความผิดชอบการบริหารงานบุคคลจาก “ครูสภา” มาเป็นสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครู (ก.ค.) ทั้งนี้ให้ยึดหลักการ ในการกระจายอำนาจการบริหารไปสู่จังหวัด อำเภอและกลุ่มโรงเรียน โดยยึดองค์คณะบุคคลในการบริหารและมีลักษณะเป็นการบริหารที่สังกัดส่วนกลาง

ในระยะต่อมา การจัดการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา ก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหาร โดยจัดให้มีสำนักงานสามัญศึกษาประจำจังหวัด (สศจ.) และดำเนินการบริหารในรูปคณะกรรมการ ส่วนบางมหาวิทยาลัยซึ่งสังกัดทบวงมหาวิทยาลัยของรัฐได้มีการออกนอกระบบราชการตั้งแต่เริ่มก่อตั้งเช่น มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ส่วนมหาวิทยาลัยอื่นๆ อีกหลายแห่งก็พยายามจะออกนอกระบบราชการเช่นกัน จนกลายเป็นนโยบายของรัฐบาลในที่สุด การศึกษาของไทยพัฒนามาอย่างเชื่องช้า จนในปี พ.ศ. 2540 ประเทศประสบภาวะวิกฤตทุกด้าน ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา กระแสสังคม เรียกร้องให้มี

การปฏิรูปประเทศอย่างทั่วด้าน จึงได้ก่อให้เกิดรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน และมาตรา 81 แห่งรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้บัญญัติไว้ว่า "รัฐต้องจัดการศึกษาอบรมและสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม จัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม เสริมสร้างความรู้ปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข สนับสนุนการค้นคว้าวิจัยในศิลปะวิทยาการต่างๆ และพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อพัฒนาประเทศ พัฒนาวิชาชีพครูและส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ" ซึ่งถือเป็นบ่อเกิดของ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ 2542 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการบริหารจัดการการศึกษาของชาติและมีการประกาศใช้กฎหมายที่สำคัญเกี่ยวกับการศึกษาอีกหลายฉบับ อาทิเช่น พ.ร.บ.บริหารกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2546 เปลี่ยนแปลงโครงสร้างในการบริหารการศึกษาของประเทศ เกิดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) รับผิดชอบในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของประเทศ เกิดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา (สพท.) รับผิดชอบในการจัดการศึกษาระดับเขตพื้นที่ สถานศึกษาในสังกัดมีสภาพเป็นนิติบุคคลมีคณะกรรมการในการกำกับติดตามเชิงนโยบายทุกระดับตั้งแต่ระดับชาติ เขตพื้นที่ จนถึงระดับโรงเรียน โดยมีเจตนารมณ์ว่าจะเกิดความคล่องตัวมีประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ พ.ร.บ.การศึกษาภาคบังคับ พ.ศ. 2545 ขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปีคือขยายจากชั้น ป. 6 จนถึงชั้น ม. 3 พ.ร.บ.สภาครูและบุคลากรทางการศึกษา พ.ศ.2546 เกี่ยวกับการออกใบอนุญาตประกอบวิชาชีพครู รวมถึงการจัดสวัสดิการต่างๆ สำหรับครูและกฎหมายที่สำคัญอีกฉบับหนึ่งที่ประกาศใช้เมื่อ 24 ธันวาคม 2547 คือ พ.ร.บ.ระเบียบข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษาซึ่งเกี่ยวกับการบริหารงานบุคคลและให้มีคณะกรรมการบริหารงานบุคคลทุกระดับตั้งแต่ระดับชาติ (สพฐ.) ระดับเขตพื้นที่การศึกษา (สพท.) จนถึงระดับสถานศึกษา มีการกระจายอำนาจลดหลั่นกันลงไปตามภารกิจที่ได้รับมอบหมาย

2.3 โครงสร้างการบริหาร

ตาม พ.ร.บ.ระเบียบบริหารกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2546 ได้จัดโครงสร้างการบริหารการศึกษาของชาติไว้ดังนี้

2.3.1 กระทรวงศึกษาธิการ ประกอบด้วย 5 หน่วยงานหลักดังนี้

- 1) สำนักงานปลัดกระทรวง
- 2) สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน(สพฐ.)
- 3) สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.)
- 4) สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา
- 5) สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา

2.3.2 สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน(สพฐ.) มีหน่วยงานในสังกัด ดังนี้

- 1) สำนักอำนวยการ
- 2) สำนักพัฒนาระบบบริหารงานบุคคลและนิติการ
- 3) สำนักนโยบายและแผนการศึกษาขั้นพื้นฐาน
- 4) สำนักบริหารการคลังและสินทรัพย์
- 5) สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
- 6) สำนักพัฒนานวัตกรรมการศึกษา
- 7) สำนักติดตามและประเมินผลการจัดการศึกษา
- 8) สำนักเทคโนโลยีเพื่อการเรียนการสอน
- 9) สำนักทดสอบทางการศึกษา
- 10) สำนักบริหารงานการศึกษาพิเศษ
- 11) สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา

2.3.3 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ได้แบ่งภารกิจช่วยปฏิบัติงานดังนี้

- 1) กลุ่มอำนวยการและสินทรัพย์
- 2) กลุ่มบริหารงานบุคคล
- 3) กลุ่มนโยบายและแผน
- 4) กลุ่มส่งเสริมประสิทธิภาพการจัดการศึกษา
- 5) กลุ่มส่งเสริมการจัดการศึกษา
- 6) กลุ่มนิเทศติดตามและประเมินผลการจัดการศึกษา
- 7) หน่วยตรวจสอบภายใน

2.3.4 สถานศึกษา ได้แบ่งภารกิจ ขอบข่ายงานดังนี้

- 1) งานวิชาการ
- 2) งานงบประมาณและการเงิน
- 3) งานบุคลากร
- 4) งานบริหารทั่วไป

จะเห็นได้ว่า การออกแบบขององค์กรในการจัดการศึกษา การกำหนดขอบข่าย บทบาท ภารกิจของแต่ละองค์กร กำหนดโดยภาครัฐ โดยได้บัญญัติเป็นข้อกฎหมาย เพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติ นั้นหมายถึงการบริหารจัดการศึกษา ก็คือการบริหารราชการประการหนึ่งนั่นเอง

ตอนที่ 3 การบริหารการศึกษาตามหลักพุทธธรรม

3.1 ความหมายและแนวคิดที่เกี่ยวกับพุทธธรรม

3.1.1 ความหมายของพุทธธรรม

พุทธธรรม หมายถึง ธรรมะหมวดต่างๆ ในพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่าทางสายกลาง หลักธรรมสายกลาง หรือ มัชฌิมาปฏิปทา (พระราชมุนี 2529 หน้า 4-5)

พุทธธรรม หมายถึง หลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่เป็นมัชฌิมาธรรม หรือหลักธรรมสายกลาง ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติ และเรียกข้อปฏิบัติอันเป็นระบบ ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้นว่า มัชฌิมาปฏิปทา

พุทธธรรม หมายถึง หลักธรรมของพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก ซึ่งจัดไว้เป็นหมวดหมู่ เป็นทางสายกลาง ไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง เป็นไปตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา (พระเทพโสภณ, 2548 หน้า 48-49)

จะเห็นได้ว่าปราชญ์ในพระพุทธศาสนาทั้งสามท่านมีความคิดเห็นว่า พุทธธรรมเป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นหลักธรรมสายกลาง มัชฌิมาปฏิปทา

3.1.2 ลักษณะทั่วไปของพุทธธรรม

พระราชมุนี (ป.อ.ปยุตโต 2529 หน้า6) ได้สรุปลักษณะของพุทธธรรมไว้ดังนี้

- 1) ความจริงสายกลางที่เรียกว่ามัชฌิมาธรรมหรือมัชฌิมาธรรมเทศนา ว่าด้วยความจริงตามแนวของการเห็นผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาเพื่อประโยชน์ในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีผูกเพียงสร้างทฤษฎีต่างๆ ขึ้น แล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้น ด้วยการเก็งความจริงทางปรัชญา

2) แสดงข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิต ไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จคือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิต หรือ คฤหัสถ์ เป็นต้น

3.1.3 การบริหารการศึกษาตามหลักพุทธธรรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (2548) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า การศึกษาเริ่มต้นเมื่อกินอยู่ดีฟังเป็น เน้นที่อริยะสี่ 4 ทุภะ สมุทัย นิโรธ มรรคมืดองค์แปดจัดหมวดหมู่ได้เป็น ศิล สมาธิ ปัญญา การบริหารการศึกษาต้องทำให้ผู้เรียนสมบูรณ์ในศิลป สมาธิ ปัญญา

พระเทพโสมถ (ประยูร ธมฺมจิตโต, 2547 หน้า 19) มีความคิดเห็นว่าการบริหารการศึกษาตามหลักพุทธธรรมจะต้องบริหารแบบองค์รวมบ้านวัดโรงเรียน(บวร) ซึ่งทั้งสามองค์ประกอบนั้นมีหลักพุทธธรรมกำกับเสมอ

3.2 พุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย

พุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะประเทศไทย ผ่านทางอินเดีย ลังกา เข้าสู่อาณาจักรศรีวิชัย นครศรีธรรมราช แผลขึ้นมายังอาณาจักรสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เมื่อประมาณ 700 ปีมาแล้ว ได้ผสมผสานกับความเชื่อ จารีต ประเพณี วัฒนธรรมของท้องถิ่นอย่างลงตัว ซึ่งสมัยนั้น อิทธิพลของขอม ความเชื่อต่อลัทธิพราหมณ์ ยังมีอยู่มาก ในที่สุดพุทธศาสนาก็สามารถสร้างระบบความเชื่อ จารีต ประเพณี แนวปฏิบัติต่าง ๆ ที่เป็นของตนเองสำหรับชนทุกเพศทุกชั้น มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คน ตั้งแต่สถาบันครอบครัว สถาบันทางสังคมอื่น จนถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ นับแต่นั้นมา พุทธศาสนาก็ได้ตั้งมั่นสถิตสถาพรในอาณาจักรไทย เป็นสถาบันหลักของสังคม จนในสมัยอยุธยา ศาสนจักรสามารถด่วงดุลกับอาณาจักรได้ นอกจากนั้นยังเป็นศูนย์รวมด้านความคิดจิตใจ วัฒนธรรม ประเพณี และศิลปวิทยาการต่าง ๆ โดยวัดได้ทำหน้าที่สังคมนิยม (Socialization) อบรมบ่มเพาะพัฒนาคนไทยให้กับสังคมเสมอมา นั่นคือทำหน้าที่ในการให้การศึกษาแก่ผู้คน ทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรม วิชาการและวิชาชีพอื่น จนเกิดประเพณีเป็นผู้ชายต้องบวชเรียนเขียนอ่านก่อนค่อยลาสิกขามีครอบครัว และทำหน้าที่นี้เรื่อยมาจนการศึกษาแบบใหม่ระบบโรงเรียนเข้ามาแทนที่เมื่อศตวรรษที่แล้วนี้เอง

3.3 คัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนา

ทุกศาสนาย่อมมีคัมภีร์หรือตำราทางศาสนาเป็นหลักในการสั่งสอน แม้เดิมจะมีได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรสืบทอดโดยการท่องบ่นปากต่อปาก แต่เมื่อมนุษย์รู้จักใช้ตัวอักษรใช้เขียนหนังสือ ก็มีการเขียน จดจารึกคำสอนในศาสนานั้น ๆ ไว้ ต่อมาเมื่อโลกก้าวหน้าวิทยาการต่าง ๆ เจริญขึ้นก็มีการจัดพิมพ์คัมภีร์เหล่านี้เป็นเล่มขึ้น คัมภีร์ที่ว่านี้ทางพุทธศาสนาเรียกว่า พระไตรปิฎกนั่นเอง มีการปรับปรุงพระไตรปิฎกที่เรียกว่า สังคายนา เรื่อยมา

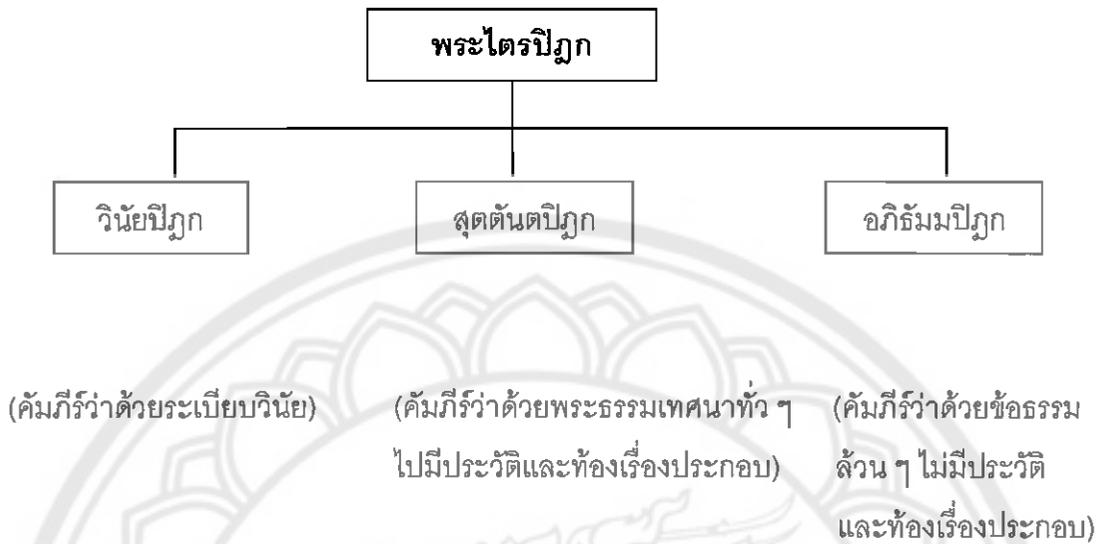
3.1.4 ส่วนประกอบของพระไตรปิฎก

สุชีพ ปุญญานุภาพ (2528 หน้า 1-3) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า “คำว่าพระไตรปิฎกแปล 3 คัมภีร์หรือ 3 ปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่บรรจุคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รวมทั้งของสาวกที่สำคัญบางรูป รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่” ปิฎกทั้ง 3 นั้นคือ

- 1) วินัยปิฎก ว่าด้วยวินัย หรือข้อบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมและการดำเนินกิจการต่างๆ ของภิกษุและภิกษุณี
- 2) พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระสูตรหรือเทศนาที่ตรัสแก่บุคคลต่าง ๆ ในเวลาและสถานที่ที่แตกต่างกัน เป็นรูปคำสนทนาโต้ตอบบ้าง คำบรรยายธรรมบ้าง ร้อยแก้วร้อยกรองบ้างร้อยแก้วผสมร้อยกรองบ้าง ตลอดจนเทศนาของพระสาวกสำคัญบางรูป
- 3) พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยหลักธรรมต่าง ๆ ที่อธิบายในแง่วิชาการล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์ ส่วนมากจะเป็นคำสอนด้านจิตวิทยาและอภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา

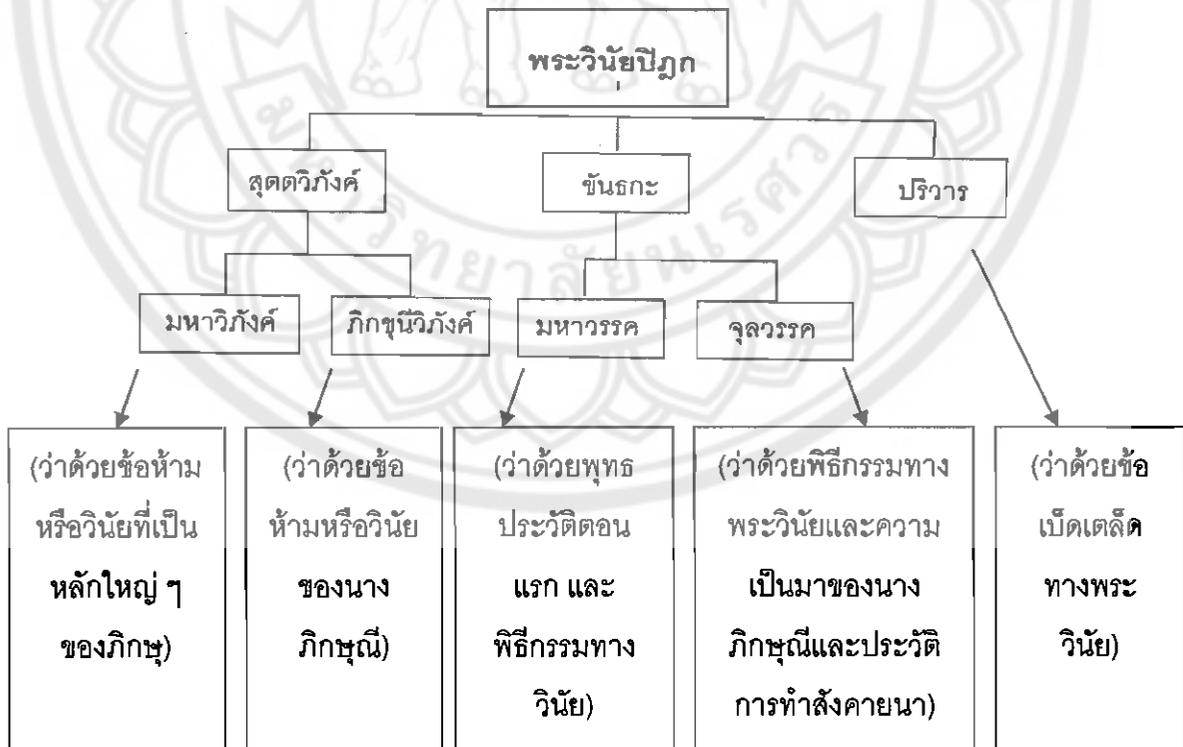
เพื่อให้เกิดภาพที่ชัดเจน พระไตรปิฎก มีโครงสร้างดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพโครงสร้างพระไตรปิฎก

ภาพ 12 แสดงโครงสร้างของพระไตรปิฎก

แผนภาพแสดงพระวินัยปิฎก

ภาพ 13 แสดงโครงสร้างของพระวินัยปิฎก

แผนภาพแสดงพระสุตตันตปิฎก

ภาพ 14 แสดงโครงสร้างของพระสุตตันตปิฎก

แผนภาพแสดงพระอภิธรรมปิฎก

ภาพ 15 แสดงโครงสร้างของอภิธรรมปิฎก

จะเห็นได้ว่า พระไตรปิฎก ทั้ง 3 คัมภีร์ มี 45 เล่ม ประกอบด้วย

1. พระวินัย ว่าด้วยวินัยของภิกษุ และภิกษุณี ตั้งแต่เล่มที่ 1-8 รวม 8 เล่ม
2. พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนา คาดว่าทั้งของพระพุทธองค์

และของสาวกองค์สำคัญ ตั้งแต่เล่มที่ 9 - 33 รวม 25 เล่ม

3. พระอภิธรรม ว่าด้วยวิทยาการพุทธศาสนาชั้นสูง ไม่เกี่ยวกับบุคคล และสถานที่ ตั้งแต่เล่มที่ 34-45 รวม 12 เล่ม

ธรรมะที่เกี่ยวกับการศึกษาส่วนใหญ่จะอยู่ในพระสุตตันตปิฎก

3.4 การศึกษาตามหลักพุทธธรรม

3.4.1 การศึกษาในพุทธศาสนา

ดังได้กล่าวแล้ว คำสอนในพุทธศาสนามีบทบาทรวบรวมเป็นคัมภีร์ได้ถึง 45 เล่ม 84,000 พระธรรมขันธ์ กว้างขวางและค้อยลาดลึกลงประดุจหนึ่งท้องทะเล พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต 2546 หน้า 22) ได้กล่าวถึงหมวดธรรมที่เกี่ยวกับการจัดการศึกษาไว้ถึง 36 หัวข้อ ดังนี้

- 1) อรุระ 2 - คันถะอรุระ - วิปัสสนาอรุระ
- 2) ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ 2 - ปรโตโมสะ - โยนิโสมนสิการ
- 3) ภาวนา 4 - กายภาวนา - ศีลภาวนา - จิตตภาวนา - ปัญญาภาวนา
- 4) วิมุตติ 2 - เจตวิมุตติ - ปัญญาวิมุตติ
- 5) สัจจะ 2 - สมมุติสัจจะ - ปรมัตตสัจจะ
- 6) ศาสนา 2 - ปรียัติศาสนา - ปฏิบัติศาสนา
- 7) โภคส 3 - อายโภคส - อปายโภคส - อุบายโภคส
- 8) ญาณ 3 - สัจจญาณ - กิจจญาณ - กตญาณ
- 9) ตัณหา 3 - กามตัณหา - ภวตัณหา - วิภวตัณหา
- 10) ไตรลักษณ์ 3 - อนิจจตา - ทุกขตา - อนัตตา
- 11) ปัญญา 3 - จินตามยปัญญา - สุตมยปัญญา - ภาวนามยปัญญา
- 12) สัทธรรม 3 - ปรียัติสัทธรรม - ปฏิบัติสัทธรรม - ปฏิเวธสัทธรรม
- 13) สิกขา 3 หรือไตรสิกขา - อธิศีลสิกขา - อธิจิตตสิกขา - อธิปัญญาสิกขา
- 14) อัตตะ 3 - ทิฏฐธัมมิกัตตะ - สัมปรายิกัตตะ - ปรมัตตะ
- 15) อัตตะ 3 - อัตตัตตะ - ปรัตตะ - อุภยัตตะ
- 16) อากาโรที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอน 3 - อภิญญาธัมมเทศนา - สนิทานธัมมเทศนา - สัมปาปฏิหาริธัมมเทศนา
- 17) จักร 4 - ปฏิรูปเทสวาสะ - สัมปริสุปัสสยะ - อัตตาสัมมาปณิธิ - ปุพเพกตปุญญตา

- 18) ปฏิสัมภทา 4 - อัตถปฏิสัมภทา - รัมมปฏิสัมภทา - นิรุติ
ปฏิสัมภทา - ปฏิญาณปฏิสัมภทา
- 19) ลีลาการสอน 4 หรือเทศนา 4 - สันตคณา - สมาทปนา -
สมุตเตชณา - สัมปหังสนา
- 20) วุฒิธรรม 4 - สัมปปริสสังเสวะ - สัทธัมมัสสวนะ -
โยนิโสมนสิการ - รัมมานุรัมมปฏิบัติ
- 21) สัมปชัญญะ 4 - สาทถกสัมปชัญญะ - สัมปายสัมปชัญญะ
- โคจรสัมปชัญญะ - อสัมโมหสัมปชัญญะ
- 22) อริยสังข์ 4 - ทุกข์ - ทุกขสมุทัย - ทุกขนิโรธ - ทุกขนิโรธคา
มินีปฏิบัติ
- 23) อธิธา 4 - ฉันทะ - วิริยะ - จิตตะ - วิมังสา
- 24) พละ 5 - สัทธา - วิริยะ - สติ - สมาธิ - ปัญญา
- 25) ฌันท์ 5 - ฐาปนันท์ - เวทนาฌันท์ - สัญญาฌันท์ -
สังขารฌันท์ - วิญญาณฌันท์
- 26) พหุสุมม็องค์ 5 - พหุสุตตา - ธตา - วจสา ปริจิตา - มนसानุ
เปกขิตา - ทิฏฐิยา สุปปฏิวิธา
- 27) กัลยาณมิตรธรรม 7 - ปิโย - คุรุ - ภาวนีโย - วตุตา จ -
วจนุกขโม - คมุกีรวุจ กถิ กตตะ - โนจฐาเน นิโยชเย
- 28) บุปพนิมิตรแห่งมรรค 7 - กัลยาณมิตรตา - ลีลสัมปทา - ฉันทสัมปทา
- อตถสัมปทา - ทิฏฐิสัมปทา - อัปปมาทสัมปทา - โยนิโสมนสิการ
- 29) โทษณงค์ 7 - สติ - รัมมวิจยะ - วิริยะ - ปิตี - ปัสสัทธิ
- สมาธิ - อุเบกขา
- 30) มรรคมีองค์ 8 - สัมมาทิฏฐิ - สัมมาสังกัปปะ - สัมมาวาจา
- สัมมากัมมันตะ - สัมมาอาชีวะ - สัมมาวายามะ - สัมมาสติ - สัมมาสมาธิ
- 31) พุทธคุณ 2 - อตตहितสมบัติ - ปรนิตปฏิบัติ

3.ชั้นที่ 5 แสดงว่า ชีวิตนี้ มีสภาพจะเป็นที่ประชุมขององค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามเหตุปัจจัย (Dynamic) ไตรลักษณ์ แสดงว่า ให้มองสิ่งทั้งหลาย ตามสภาพที่เป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ ยอมรับ และกล้าเผชิญหน้าความจริงนั้น ๆ ทั้งที่น่าพอใจและไม่ น่าพอใจ เข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญญาไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต

4.กรรม แสดงว่า ความเป็นไปในชีวิตของมนุษย์ (ทั้งบุคคลและสังคม) ดำเนินไปตาม กฎแห่งเหตุและผล เริ่มแต่ความคิดและคุณค่าต่าง ๆ ในจิตใจ มีทัศนคติและค่านิยมต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งเรียกว่า มโนกรรม และมโนกรรมนี้มีความสำคัญที่สุด (ในบรรดากรรมด้วยกัน) และเป็น เรื่องที่การศึกษาควรเกี่ยวข้องมากที่สุด (กมฺมุนา วตฺตตี โลก) มนุษย์มีสิทธิแห่งความเป็นมนุษย์ เท่าเทียมกัน ไม่พึงแบ่งแยกโดยชาติกำเนิด และชีวิตความเป็นอยู่นั้น แก้ไขปรับปรุงได้ตามกฎแห่ง เหตุปัจจัย ผลสำเร็จที่ต้องการหรือจุดหมาย จะเข้าถึงได้ด้วยการกระทำหรือลงมือปฏิบัติด้วยความ เพียรพยายามอย่างจริงจัง มิใช่ด้วยการปรารถนา การอ่อนวอนหรืออนอรรคยอม

5.มรรค หรือ มัชฌิมาปฏิปทา หรือ ไตรสิกขา แสดงว่า การศึกษาในความหมายที่แท้ มีพุทธิศึกษาและจริยศึกษา ควบคู่ไปด้วยกัน มิใช่เป็นต่างหากกัน ขอบเขตของการศึกษา จะต้องไม่ ละเลยชีวิตด้านร่างกาย คือ สุขภาพอนามัย แต่ในเวลาเดียวกันต้องไม่ให้เกินขอบเขตจนเป็นการ ปรนเปรอสนองตัณหา ภายใต้ความมืดของอวิชชา การฝึกตน หรือพัฒนาการของบุคคล ในชั้น ชีวิตด้านนอก(ความเป็นอยู่และความสัมพันธ์กับโลกและเพื่อนมนุษย์ คือศีล) กิติ ชั้นจิตกิติ ชั้น ปัญญา กิติ ย่อมเป็นไปโดยต่อเนื่องกัน และเอื้ออาศัยซึ่งกันและกัน การศึกษา (สิกขา) ก็คือ การ พัฒนาชีวิตที่ดี (มรรค=พรหมจริยะ) ซึ่งมีปัญญาเป็นแกนนำโดยตลอดเริ่มด้วยใช้ปัญญาพัฒนา ชีวิต ไปจนถึงมีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา

6.นิพพาน แสดงถึง สภาวะที่เข้าถึงเมื่อแก้ปัญหาแท้ของมนุษย์ได้แล้วและประโยชน์ สุขสูงสุดที่พึงได้จากการมีชีวิต ความมีสุขภาพจิตที่สมบูรณ์

3.4.2 ความหมายของการศึกษา

พระราชวรมนี (2530 หน้า 17) ได้กล่าวไว้ว่า "พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่ง การศึกษา หลักปฏิบัติทั้งหมด ในพระพุทธศาสนานั้น เรียกรวมกันว่า "สิกขา" ทั้งสิ้น ซึ่งก็คือ การศึกษานั้นเอง คำว่าศึกษา มาจากภาษาสันสกฤต ถ้าเป็นภาษาบาลี ก็คือสิกขา หมายถึง การปฏิบัติฝึกอบรม เรียนรู้ให้เข้าใจ ฝึกทำให้ได้ผล ไม่ใช่เรียน แต่เพื่อหาวิชาการอย่างเดียว

ฉะนั้น ลึกษา หรือ คึกษา คือหลักการสำคัญในพุทธศาสนา ซึ่งก็มี ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เรียกว่า ไตรลึกษา ครอบคลุมข้อปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนา เราถือวามนุษย์เกิดมาแล้วต้องมี ลึกษา เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องศึกษา ต้องฝึก ต้องเรียนรู้ ต้องพัฒนา ดังพระบาลี ที่ว่า ทนฺโต เสฎฺฐิ มนุสฺเสสฺสุ "ในหมู่มนุษย์ผู้ประเสริฐสุด คือ คนที่ฝึกดีแล้ว"

3.4.3 จุดมุ่งหมายของการศึกษา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต 2547 หน้า 21) ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายของการศึกษา ในมุมมองของพุทธศาสนาไว้ 2 แห่ง ดังนี้

- 1) ในแง่อิสรภาพพื้นฐานของชีวิต ตามปกติชีวิตต้องพึ่งอาศัยปัจจัยแวดล้อมภายนอกที่มีอยู่ในธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมของธรรมชาตินั้น มีอิทธิพลในการกำหนดความเป็นไป และวิถีทางแห่งการดำรงชีวิตทั้งของมนุษย์และของชีวิตทุกอย่าง เป็นอย่างมาก บางครั้งปัจจัยแวดล้อมในธรรมชาติก็บีบบังคับให้ชีวิตเป็นอยู่โดยยากแต่ การศึกษาช่วยให้มนุษย์เข้าใจกลไกแห่งชีวิตของตน เข้าใจความจริงอันลึกลับของธรรมชาติที่แวดล้อมตนอยู่ และรู้วิธีการที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมชาติเหล่านั้น ในทางที่จะเป็นประโยชน์แก่อนุเคราะห์หรือถือเอาประโยชน์แก่ตนได้ คือ รู้จักปรับตัวเข้ากับธรรมชาติได้อย่างดีที่สุด
- 2) ในแง่อิสรภาพทางสังคม มนุษย์อาจมีความสามารถที่จะพัฒนาสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและชีวิตแบบอื่น ๆ ให้เป็นไปตามความประสงค์ ให้แก่อนุเคราะห์การดำรงชีวิตของตนได้ แต่มนุษย์ด้วยกันก็เป็นปัจจัยแวดล้อมสำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งมนุษย์จะต้องเกี่ยวข้องกับ ซึ่งเรียกว่าเป็นปัจจัยแวดล้อมทางสังคม มนุษย์แต่ละคนเป็นส่วนประกอบหน่วยหนึ่งของสังคม การสร้างสรรค์เพื่อให้เกิดอิสรภาพพื้นฐานของชีวิต เช่นความอุดมสมบูรณ์ทางวัตถุเป็นต้น และการเสวยผลของอิสรภาพเช่นนั้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ผู้เดียวจะกระทำหรือเสวยผลได้ แต่เป็นการกระทำร่วมกันของสังคม และมนุษย์ที่รวมกันเป็นกลุ่มก้อนเท่านั้นจึงทำได้ มนุษย์จึงต้องเรียนรู้วิธีการที่จะอยู่ร่วมกันเรียนรู้การที่จะทำตนให้เป็นประโยชน์แก่กัน การที่จะทำตนให้อำนวยประโยชน์แก่สังคม การที่จะร่วมมือกันสร้างสรรค์พัฒนาสิ่งดี ๆ และการที่จะสร้างระบบการอยู่ร่วมกัน ด้วยดี เมื่อสังคมบรรลุถึงภาวะเช่นนี้ก็เรียกได้ว่าสังคมมีอิสรภาพรอดพ้นจากความบีบบังคับ มีความเป็นใหญ่ในการสร้างสรรค์และเสวยผลแห่งความสุขสมบูรณ์ของตน บุคคลแต่ละคนในสังคมนั้นก็ได้เชื่อว่าเป็นผู้มีอิสรภาพทางสังคม

ถ้าชีวิตเข้าถึงอิสรภาพทั้งในส่วนพื้นฐานและในทางสังคมอย่างนี้แล้ว ก็น่าจะเป็นที่พอใจถึงขนาดที่จะพูดได้ว่า เป็นชีวิตที่เข้าถึงจุดหมายแล้วอย่างแน่นอน และอิสรภาพอย่างนี้ก็ น่าจะเป็นจุดหมายของชีวิตได้ เมื่อเป็นจุดหมายของชีวิตแล้วก็ควรเป็นจุดหมายของการศึกษด้วย

ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่า “การศึกษามีจุดมุ่งหมายเพื่อทำให้ชีวิตเข้าถึงอิสรภาพ คือทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำ ของปัจจัยแวดล้อมภายนอกให้มากที่สุด และมีความเป็นใหญ่ในตัว ในการที่จะกำหนดความเป็นอยู่ของตนให้ได้มากที่สุด การศึกษาจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชีวิต ชีวิตมีจุดมุ่งหมายอย่างไร การศึกษาก็เพื่อให้ชีวิตถึง จุดมุ่งหมายอย่างนั้น หมายความว่า จุดหมายของการศึกษาเป็นสิ่งเดียวกันกับจุดหมายของชีวิต

3.4.4 จุดเริ่มของการศึกษา ตามหลักพุทธศาสนา

พระราชวรมณี (2530 หน้า 163 – 166) ได้ให้ความคิดเห็นไว้ว่า ตัวแท้ของการศึกษานั้น เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปภายในตัวบุคคลแกนนำ ของกระบวนการแห่งการศึกษ ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็น แนวความคิด ทศนคติ ค่านิยมที่ถูกต้อง ดีงาม เกื้อกูล แก่ชีวิตและสังคม สอดคล้องกับความเป็นจริง เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ เมื่อรู้เข้าใจ คิดเห็นดีงาม ถูกต้องตรงความจริงแล้ว การคิด การพูด การกระทำ และการแสดงออกหรือปฏิบัติการต่าง ๆ ก็ถูกต้องดีงาม เกื้อกูล นำไปสู่การดับทุกข์ แก้ไขปัญหาได้ ในทางตรงข้าม ถ้ารู้เข้าใจ คิดเห็นผิด มีค่านิยม ทศนคติ แนวความคิดที่ผิด ที่เรียกว่ามิจฉาทิฏฐิแล้ว การคิดการพูด การกระทำ การแสดงออกและปฏิบัติการต่าง ๆ ก็พลอยดำเนินไปในทางที่ผิดพลาดด้วย แทนที่จะแก้ไขปัญหาคับทุกข์ได้ ก็กลายเป็นก่อทุกข์สังสมปัญหาให้เพิ่มพูนร้ายแรงยิ่งขึ้น

สัมมาทิฏฐิ นั้น แยกได้เป็น 2 ระดับ คือ

1) ทศนะ ความคิดเห็น แนวความคิด ทฤษฎี ความเชื่อถือ ความนิยม ค่านิยม จำพวกที่เชื่อหรือยอมรับการกระทำ และผลการกระทำของตน หรือสร้าง ความสำนึกในความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน พูดอย่างชาวบ้านว่า เห็นชอบ ตามคลองธรรม เรียกว่า กัมมัตสกตาสัมมาทิฏฐิ เป็น สัมมาทิฏฐิระดับโลกีย์ เป็น ชั้นจริยธรรม

2) ทศนะ แนวความคิด ที่มองเห็นความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย ความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันหรือตามที่มันเป็น ไม่เอนเอียงไปตามความชอบชังของตน หรือตามที่อยากให้มันเป็น อยากไม่ให้มันเป็น ความรู้ความเข้าใจ

สอดคล้องกับความเป็นจริงแห่งธรรมตา เรียกว่า สัจจานุโลมิกญฺยาน เป็นสัมมาทิฏฐิแนวโลกุตระ เป็นขั้นสัจจธรรม

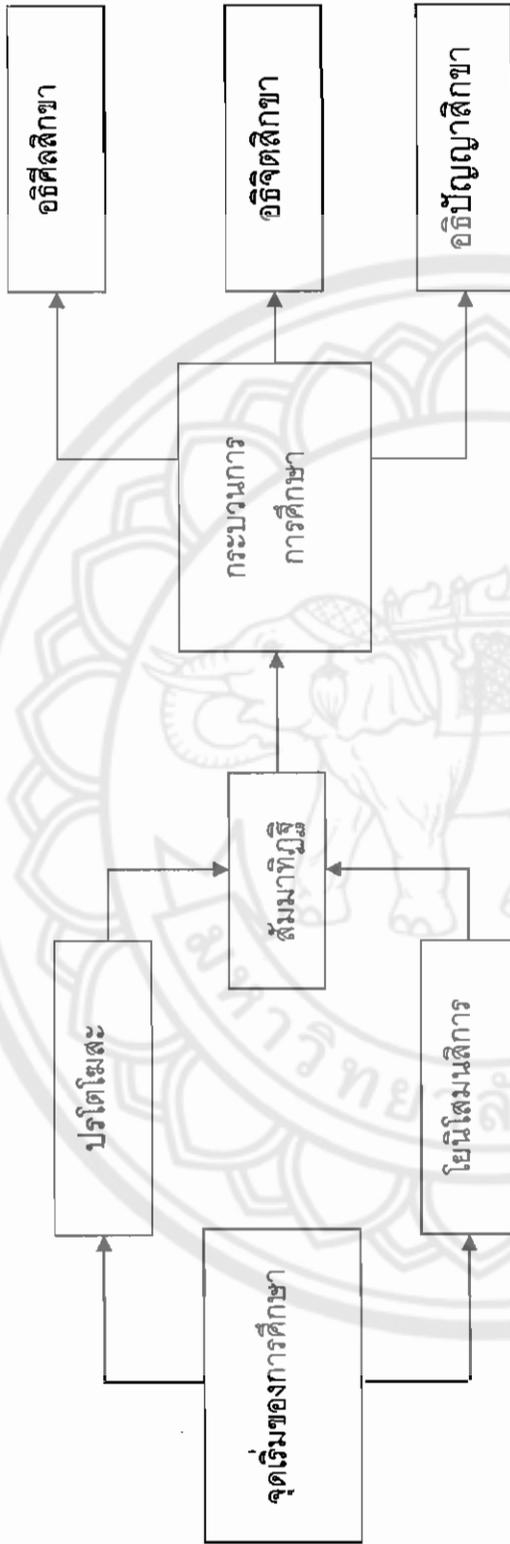
มิจฉาทิฏฐิ ความคิดเห็นผิด หลงผิด ก็มี 2 ระดับ เช่นเดียวกัน คือ ทศณะ แนวความคิด ค่านิยม ที่ปฏิเสธความรับผิดชอบ ไม่ยอมรับการกระทำของตน กับความไม่รู้ไม่เข้าใจโลกและชีวิตตามสภาวะ หลงมองสร้างภาพไปตามความอยากให้เป็นและอยากไม่ให้เป็นอย่างตนเอง

โดยสรุป แหล่งที่มาเบื้องต้นของการศึกษา เรียกว่า ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ มี 2 อย่าง คือ

1. ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรโตโฆสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่นหรือเสียงบอกจากผู้อื่น ได้แก่ การรับถ่ายทอดหรืออิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้องสั่งสอนแนะนำ ชักจูงไปในทางที่ดีงาม

2. ปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น

ตั้งนั้นจุดเริ่มต้นของการศึกษา จึงแสดงได้ดังภาพประกอบ

ภาพ 16 แสดงจุดเริ่มต้นและกระบวนการศึกษา

ในทำนองเดียวกัน แหล่งที่มาของการศึกษาที่ผิด หรือความไร้การศึกษาที่เรียกว่าปัจจัยแห่ง มิชชาติปฏิญญา ก็มี 2 อย่าง เหมือนกัน คือ ปรโตโมสะ เสี่ยงบอกจากภายนอกที่ไม่ดีงาม ไม่ ถูกต้อง และ อโยนิโสมนสิการ การทำในใจไม่แยบคาย การไม่รู้จักคิด คิดไม่เป็น

3.4.5 กระบวนการของการศึกษา

ได้กล่าวแล้วว่า แก่นนำแห่งกระบวนการของการศึกษาได้แก่ สัมมาทิฏฐิ เมื่อมี สัมมาทิฏฐิเป็นแก่นนำและเป็นฐานแล้ว กระบวนการแห่งการศึกษาภายในตัวบุคคลก็ดำเนินไปได้ กระบวนการนี้แบ่งเป็น 3 ขั้นตอนใหญ่ ๆ เรียกว่า ไตรสิกขา(สิกขาหรือหลักการศึกษา 3 ประการ) คือ

- 1) การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริต ทางกายวาจาและอาชีวะ เรียกว่า อธิศีลสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล
- 2) การฝึกฝนอบรมทางจิตใจ การปลุกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพและ สมรรถภาพของจิต เรียกว่า อธิจิตตสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่าสมาธิ
- 3) การฝึกฝนอบรมทางปัญญา ให้เกิดความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ทำให้แก้ไขปัญหาไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิตจน สามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ดับกิเลสดับทุกข์ได้เป็นอยู่ ด้วยจิตใจอิสระผ่องใส เบิกบาน เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่า ปัญญา

หลักการศึกษา 3 ประการนี้ จัดขึ้นไว้โดยอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่าวิธีแก้ปัญหของ อารยชน เป็นพื้นฐาน วิธีแก้ปัญหแบบอารยชนนี้ เรียกตามคำบาลีว่า อริยมรรค แปลว่าทาง ดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยชน อริยมรรคนี้อิงองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหา หรือรายละเอียด ของการปฏิบัติ 8 ประการ คือ

1. ทศณะ ความคิดเห็น แนวความคิด ความเชื่อถือ ทศนคติ ค่านิยมต่าง ๆ ที่ดีงาม ถูกต้องสอดคล้องกับความเป็นจริง หรือตรงตามสภาวะ เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ
2. ความคิด ความดำริไตรตรอง หรือคิดการต่าง ๆ ที่ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและ ผู้อื่น ไม่เศร้าหมองขุ่นมัว เป็นไปในทางสร้างสรรค์ประโยชน์สุข เช่น คิดในทางเสียสละ หวังดี มีไมตรี ช่วยเหลือ เกื้อกูล และความคิดที่บริสุทธิ์ อิงสัจจะ อิงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยความ คิดเห็นแก่ตัว ความคิดจะได้จะเอา หรือความเคียดแค้น ชิงชัง มุ่งร้ายคิดทำลาย เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ

3.สภาพนิมนวล ชวนให้เกิดไมตรีสามัคคีกัน ถ้อยคำที่มีเหตุผลเป็นไปในทางสร้างสรรค์ ก่อประโยชน์ เรียกว่า สัมมาวาจา วาจาชอบ

4.การกระทำที่ดีงาม สุจริต เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันไม่ทำร้ายผู้อื่น ซึ่งสร้างความสัมพันธ์ที่ดีงาม ทำให้อยู่ร่วมกันด้วยดี ทำให้สังคมสงบสุข คือ การกระทำ หรือทำการต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้อง หรือไม่เป็นไปเพื่อการทำลายชีวิตร่างกาย การทำลายทรัพย์สินของผู้อื่น การล่วงละเมิดสิทธิในคุ้มครอง หรือของรักของหวงแหนของผู้อื่น เรียกว่า สัมมากรรมันตะ กระทำชอบ

5. การประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่น เรียกว่า สัมมากรรมันตะ กระทำชอบ

6.การเพียรพยายามในทางที่ดีงามชอบธรรม คือ เพียรหลีกเลี่ยงป้องกัน สิ่งชั่วร้ายอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น เพียรละเลิกกำจัดสิ่งชั่วร้ายอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรสร้างสรรค์ สิ่งดีงามหรือกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรส่งเสริมพัฒนา สิ่งดีงามหรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เพิ่มพูนเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนเทียบพร้อมไพบูลย์ เรียกว่า สัมมาวายามะ พยายามชอบ

7.การมีสติกำกับตัว ควบคุมใจไว้ ให้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำในเวลานั้น ๆ ระลึกได้ถึงสิ่งที่ต้องใช้ สิ่งที่ดีงาม สิ่งที่เกิดอุปสรรคเป็นประโยชน์ ไม่หลงไหล เลื่อนลอย ไม่ละเลยหรือปล่อยตัวเผอเรอ โดยเฉพาะสติที่กำกับทันต่อพฤติกรรมของร่างกาย ความรู้สึก สภาพจิตใจและความนึกคิดของตน ไม่ปล่อยให้อารมณ์ที่เข้ายวนหรือยั่วยุद्धุคระชากให้หลุดหลงเลื่อนลอยไปเสีย เรียกว่า สัมมาสติ ระลึกชอบ

8.ความมีจิตตั้งมั่น จิตใจดำเนินอยู่ในกิจในงานหรือในสิ่งที่กำหนด (อารมณ์) ได้สม่ำเสมอ แน่วแน่ เป็นอันหนึ่งอันเดียว สงบ ไม่หวั่นไหว ไม่ออกแวกหวั่นไหว บริสุทธิ์ ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว นุ่มนวล ผ่อนคลาย ไม่เครียดกระด้าง เข้มแข็งเอางาน ไม่หดหู่ท้อแท้ พร้อมทั้งจะใช้งานทางปัญญาอย่างได้ผลดี เรียกว่า สัมมาสมาธิ จิตมั่นชอบ

หลักการศึกษ 3 ประการ หรือ ไตรสิกขา นั้น ก็จัดวางรูปขึ้นโดยมุ่งให้ ผลเกิดขึ้นตามหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรค (มรรควิธีแก้ปัญหหรือมรรคาแห่งความดับทุกข์) คือ เป็นการฝึกฝนอบรมให้องค์ทั้ง 8 แห่ง มรรคนั้น เกิด มีและเจริญงอกงาม ใช้ประโยชน์ได้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น แก้ไขปัญหาดับทุกข์ได้ดียิ่งขึ้นตามลำดับจนถึงที่สุด กล่าวคือ

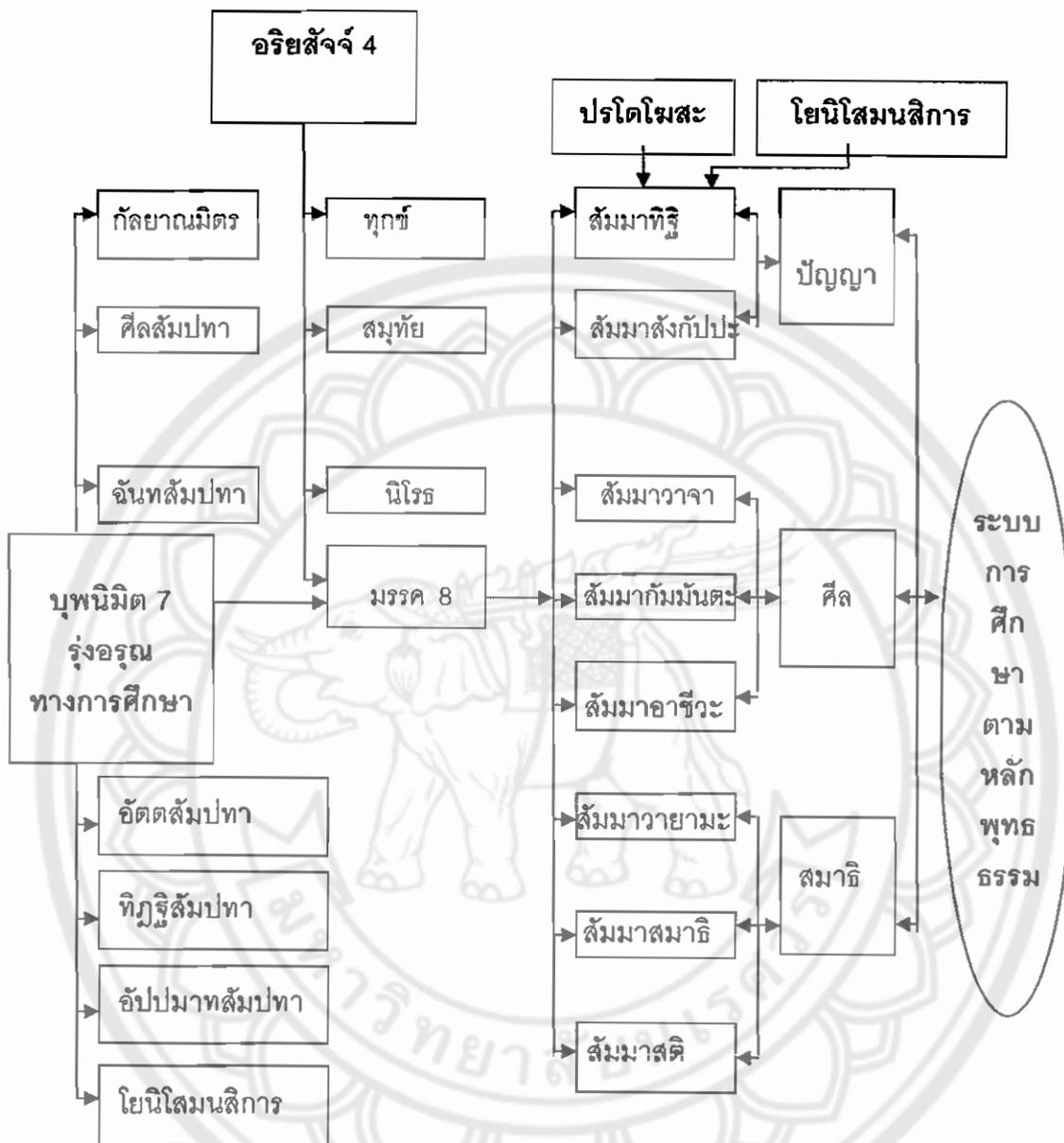
1. อธิศีลสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เจริญออกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางความประพฤติ วินัย และความสัมพันธ์ทางสังคมถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแก่การสร้างเสริมคุณภาพ จิตได้

2. อธิจิตตสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เจริญออกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางด้านคุณธรรม มี คุณภาพจิตและสมรรถภาพจิตพัฒนาถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนา ปัญญาได้ดี

3. อธิปัญญาสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมี สัมมาทิฎฐิ และสัมมาสังกัปปะ เจริญออกงามขึ้นจนบุคคลมีความพร้อมทางปัญญา ถึงมาตรฐานของ อารยชน สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มีจิตใจผ่องใส เบิกบานไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความยึด ติดถือมั่นต่าง ๆ เป็นอิสระเสรีด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

เมื่อทำความเข้าใจกันอย่างนี้แล้ว ก็จะมีรูปร่างของกระบวนการแห่งการศึกษา ดังภาพนี้

ภาพ 17 แสดงกระบวนการทางการศึกษาตามแบบพุทธธรรม

เนื่องจากการศึกษาที่เป็นการพัฒนาคนแบบระบบองค์รวมที่บูรณาการทั้ง 3 ด้านแห่งชีวิตในระบบความสัมพันธ์ที่ส่งผลเสริมซึ่งกันและกันนั้น เป็นแกนกลางของการพัฒนาทั้งชีวิตของบุคคลและอารยธรรมของสังคม จึงนำมากล่าวอีกครั้งให้เห็นระบบการศึกษาตามแบบคุณธรรมให้ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยสังเขป

การศึกษาพัฒนาทั้ง 3 ด้านของชีวิตคน

1. ด้านพฤติกรรม(ศีล) ส่วนสำคัญที่ควรเน้นคือ

1.1 พฤติกรรมในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือโลกแห่งวัตถุ (กายภาวนา) โดยเฉพาะ

1.1.1 การใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในการรับรู้ โดยไม่เกิดโทษก่อนผลเสียหาย แต่ได้ผลดีส่งเสริมคุณภาพชีวิต และการฝึกอินทรีย์ให้มีประสิทธิภาพในการใช้งาน ให้ดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น (หลักอินทรีย์สังวร)

1.1.2 การเสพบริโภคปัจจัย 4 และใช้ประโยชน์จากปลดปล่อยความทุกข์ของมนุษย์ ให้ความสุข และส่งเสริมการสร้างสรรคสิ่งดีงาม

1.1.3 การประพฤติเกื้อกูลแก่ชีวิตอื่น ๆ ทั้งสัตว์ มนุษย์และพืชพรรณ เช่น การร่วมสร้างรักษาเขตอภัยทาน นิเวศสถาน การปลูกสวน ปลูกป่า (อารามโรปะ วนโรปะ) และสร้างแหล่งน้ำ เป็นต้น

1.2 พฤติกรรมในด้านอาชีพ คือการทำมาหาเลี้ยงชีพ (ศีลภาวนาด้านสัมมาอาชีพะ) โดยมี ศิลปะวิทยา วิชาชีพ ที่ฝึกไว้อย่างดี มีความชำนาญที่ปฏิบัติให้ได้ผล และเป็นสัมมาชีพ ซึ่งมีลักษณะสำคัญ คือ

1.2.1 ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น หรือก่อผลเสียหายต่อสังคม

1.2.2 เป็นเครื่องแก้ปัญหาชีวิตหรือสังคม เป็นไปเพื่อสร้างสรรค์ ทำให้เกิดประโยชน์เกื้อกูล

1.2.3 เชื้อต่อการพัฒนาชีวิตของตน ไม่ทำชีวิตให้ตกต่ำ หรือทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ หรือทำให้เสื่อมจากคุณความดี

2. ด้านจิตใจ (สมาธิ) ซึ่งแยกออกได้ ดังนี้ (สภาพจิตที่ดี ทุกอย่าง มีสมาธิเป็นฐานที่ตั้ง)

2.1 คุณภาพจิต ได้แก่ คุณธรรมความดีงามต่าง ๆ เช่น เมตตา กรุณา กตัญญูกตเวทิตา การระหิริโหดตปปะ ฯลฯ ซึ่งหล่อเลี้ยงจิตใจให้งอกงาม และเป็นพื้นฐานของพฤติกรรมที่ดีงาม

2.2 สมรรถภาพจิต ได้แก่ ความสามารถ เข้มแข็ง มั่นคง มีประสิทธิภาพของจิต เช่น จันทะ (ความใฝ่รู้ ใฝ่ดีใฝ่ทำ) ความเพียร (วิริยะ) ความขยัน (อุตสาหะ) ความ

อดทน (ขันติ) ความระลึก นึกทัน ตื่นตัว ควบคุมตนได้(สติ) ความตั้งมั่น แน่วแน่ ไส สงบ อยู่ตัวของจิต (สมาธิ) รวมทั้งความไม่ประมาท เป็นต้น ที่ทำให้ก้าวหน้ามั่นคงในพฤติกรรมที่ตั้งงาม และพร้อมที่จะใช้ปัญญา

2.3 สุขภาพจิต ได้แก่ สภาพจิตที่ปราศจากความขุ่นมัว เศร้าหมอง เกรี้ยวกราด เป็นต้น สดชื่น เิบอิม ร่าเริง เบิกบาน ผ่องคลาย ผ่องใส เป็นสุข ซึ่งส่งผลต่อสุขภาพกาย และทำให้พฤติกรรมที่ตั้งงามมีความมั่นคง สอดคล้องกลมกลืน

3. ด้านปัญญา ซึ่งมีการพัฒนาหลายด้านหลายระดับ เช่น

3.1 ความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สดับฟังหรือเล่าเรียนและรับถ่ายทอดคิดปะวิทยาการ ตลอดจนข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ

3.2 การรับรู้ประสบการณ์และเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามเป็นจริง ไม่บิดเบือน หรือเอนเอียง ด้วยความชอบชั่ง หรืออคติทั้งหลาย

3.3 การคิดพิจารณาวินิจฉัยอย่างมีวิจารณ์ญาณ ด้วยการใช้ปัญญาบริสุทธิ์ ไม่ถูกกิเลส เช่น ความอยากได้ผลประโยชน์ และความเกลียดชัง เป็นต้น ความครอบงำ

3.4 การรู้จักมอง รู้จักคิด ที่จะให้เข้าถึงความจริง และให้คุณประโยชน์ มีโยนิโสมนสิการ อย่างที่เรียกว่า มองเป็น คิดเป็น เช่น รู้จักวิเคราะห์ แยกแยะ สืบสาวเหตุปัจจัย เป็นต้น

3.5 การรู้จักคิดจัดการ ดำเนินการ ทำกิจให้สำเร็จฉลาดในวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย

3.6 ความสามารถแสวงหา เลือกคัดจัดประมวลความรู้ คิดได้ชัดเจน และสามารถนำความรู้ที่มีอยู่มาเชื่อมโยงสร้างเป็นความรู้ความคิดใหม่ ๆ เพื่อใช้แก้ปัญหาและสร้างสรรค์

3.7 ความรู้แจ้งความจริงของโลกและชีวิต หรือรู้เท่าทันธรรมดาของสิ่งทั้งหลาย ที่ทำให้วางใจถูกต้องต่อทุกสิ่งทุกอย่าง สามารถแก้ปัญหาชีวิต ขจัดความทุกข์ในจิตใจของตนได้ หลุดพ้นจากความยึดถือติดมั่นในสิ่งทั้งหลาย จิตไม่ถูกบีบบังคับครอบงำกระทบกระทั่งด้วยความผันผวนแปรปรวนของสิ่งต่าง ๆ หลุดพ้นเป็นอิสระ อยู่เหนือกระแสโลก สว่างโล่ง โปร่ง ผ่องใส ไร้พรมแดนซึ่งทำให้ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายและดำเนินชีวิตด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

โดยสรุป ปัญหา 2 ด้านที่สำคัญยิ่ง คือ ปัญหาที่เข้าถึงความจริงแห่งธรรมชาติของธรรมชาติ และปัญหาที่สามารถให้ความรู้นั้นจัดวางระบบแบบแผนจัดดำเนินการให้ชีวิตและสังคมได้ประโยชน์สูงสุดจากความจริงนั้น

การศึกษาในความหมายอย่างนี้จะทำให้มนุษย์มีอิสรภาพ ทั้ง 4 ด้าน กล่าวคือ เมื่อมนุษย์ต้องการปัจจัย 4 เราก็สามารถแก้ปัญหาก็ทำให้มนุษย์มีปัจจัย 4 โดยการสรรสร้างขึ้น ทำให้มีอิสรภาพพื้นฐานของชีวิต คืออิสรภาพทางกายและเมื่อมนุษย์รู้จักประมาณในการเสพบริโภค พร้อมทั้งมีการเผื่อแผ่แบ่งปันกันในสังคม มีความสัมพันธ์กันด้วยไมตรี มนุษย์ก็จะมีอิสรภาพในทางสังคม เพราะไม่ต้องเบียดเบียน ไม่ต้องข่มเหงเอาัดเอาเปรียบกัน การศึกษาตามระบบพุทธธรรม จึงต้องบูรณาการกันทั้ง 3 ด้าน คือ ศิล , สมภาติ , ปัญญา ให้บังเกิดขึ้น ในตัวผู้เรียนแต่ละคน จึงจะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งหมดนี้เป็นภาระอธิบายกระบวนการเรียนรู้ที่มีความสำคัญยิ่งไม่เคยมีคำอธิบายที่ชัดเจนเช่นนี้ในระบบความรู้แบบตะวันตกและที่อื่นๆ เป็นความรู้ที่อธิบายโดยพุทธเท่านั้น (อภิชาติ พันธเสน 2544 หน้า 351)

ประเวศ วะสี (2547 หน้า 27 – 29) ได้กล่าวถึงกระบวนการศึกษาในพุทธศาสนา ไว้ว่า การศึกษาในวิถีชีวิต หรือวิถีชีวิตคือการศึกษา ในทางพระพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขา ศิล, สมภาติ, ปัญญา

ศิล คือ การอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยสันติในทุกระดับ ตั้งแต่ครอบครัว ชุมชน ประเทศ และโลก เมื่อเป็นเช่นนี้ศิลหรือการสร้างระบบการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ จึงควรเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษยชาติ เป็นบรมธรรม ทุกสิ่งทุกอย่างควรเป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ

ส่วนสมภาติศึกษา และปัญญาศึกษา นั้น เป็นไปเพื่อพัฒนาความละเอียดอ่อนและการยกระดับความเป็นมนุษย์ให้สูงยิ่งขึ้น และเลี้ยวกลับมาส่งเสริมการสร้างระบบการอยู่ร่วมกันด้วยสันติให้บังเกิดได้ง่ายขึ้น อุปสรรคที่สำคัญที่สุดที่ทำให้มนุษย์อยู่ ร่วมกันด้วยสันติไม่ได้ คือ กิเลสหรือความคิดเห็นแก่ตัว ศิลหรือระบบการอยู่ร่วมกัน เป็นเครื่องลดกิเลสอย่างหยาบ สมภาติเป็นเครื่องลดกิเลสอย่างปานกลาง ปัญญาเป็นเครื่องลดกิเลสอย่างละเอียด

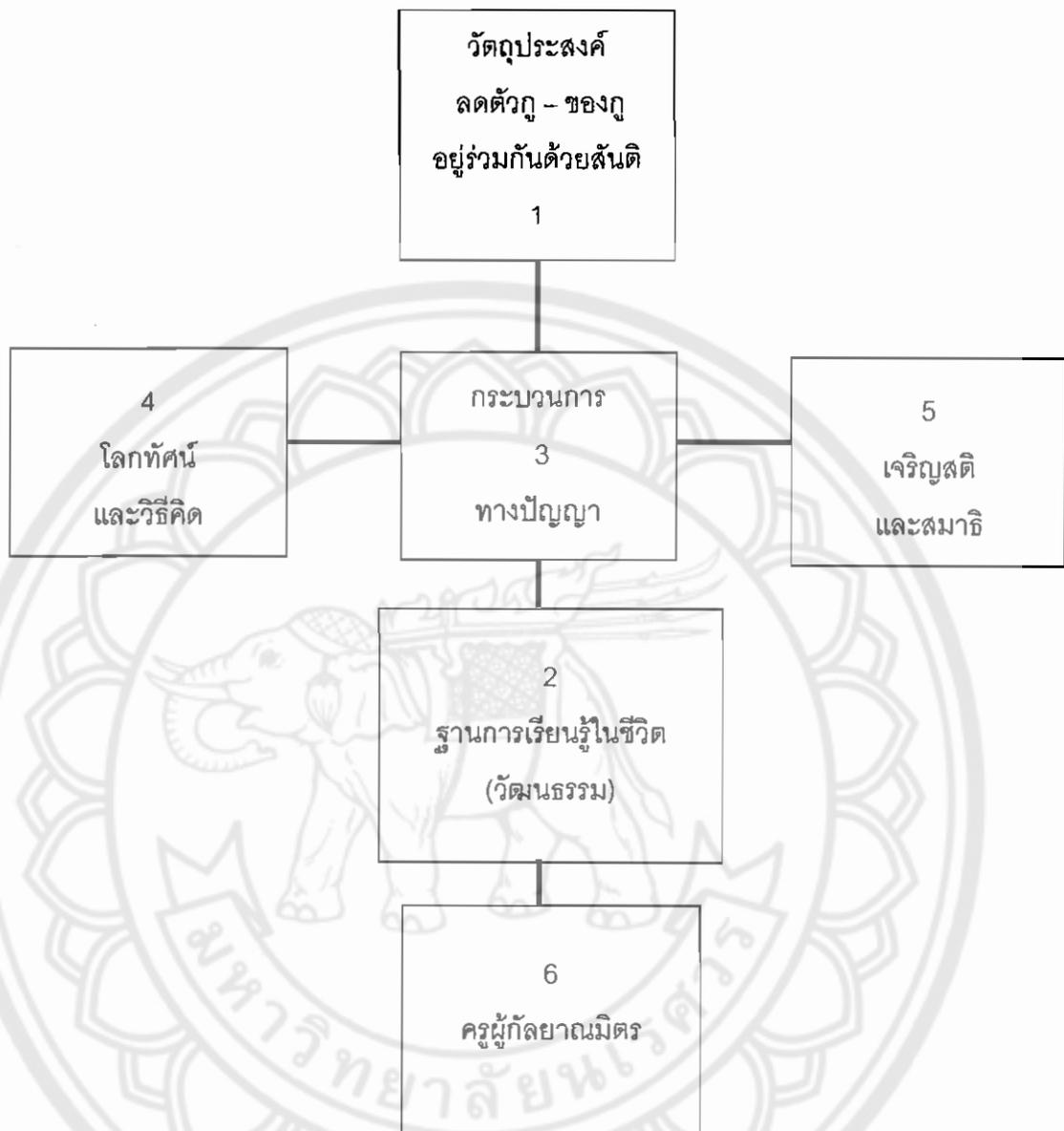
ศิล จะช่วยให้สมภาติและปัญญาเกิดง่ายขึ้น สมภาติและปัญญาช่วยให้ศิลดีขึ้น ดังภาพประกอบต่อไปนี้

ภาพ 18 แผนภูมิแสดงพีระมิดของชีวิต

ประเวศ วะสี (2547 หน้า 30-33) ได้เสนอระบบส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธไว้ดังนี้

- องค์ที่ 1 วัตถุประสงค์ของการเรียนรู้
- องค์ที่ 2 ฐานของการเรียนรู้
- องค์ที่ 3 กระบวนการทางปัญญา
- องค์ที่ 4 โลกทัศน์และวิธีคิด
- องค์ที่ 5 การเจริญสติ – เจริญสมาธิ
- องค์ที่ 6 บทบาทของครูผู้กัลยาณมิตร

ภาพ 19 ระบบส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ

องค์ที่ 1 วัตถุประสงค์ของการเรียนรู้

การเรียนรู้แบบพุทธมีวัตถุประสงค์เพื่อการลดความเห็นแก่ตัวหรือตัวกูของกู และเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

องค์ที่ 2 ฐานของการเรียนรู้

การเรียนรู้ทั่ว ๆ ไปเอาวิชาเป็นตัวตั้งหรือเป็นฐานแต่กระบวนการเรียนรู้แบบพุทธเอาวิถีชีวิตเป็นฐาน

การเรียนรู้ในวิถีชีวิตก็คือ การเรียนรู้ในฐานวัฒนธรรมนั่นเอง เพราะวัฒนธรรมคือวิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มชน การเรียนรู้ในวิถีชีวิตเป็นการเรียนรู้ร่วมกันทั้งสังคม สังคมกำลังสนใจเรื่องอะไรหรือกำลังทำอะไร ก็มีการเรียนรู้ร่วมกันในสิ่งนั้น ซึ่งจะทำให้เรียนรู้ได้เร็ว สนุก มีผลจริง ไม่ใช่สังคมไปทางการเรียนรู้ไปทางเยี่ยงปัจจุบัน

องค์ที่ 3 กระบวนการทางปัญญา

ในกระบวนการทางปัญญาที่แยกมาพูดในองค์ที่ 3 ประกอบด้วย 10 ขั้นตอน ดังนี้

3.1 การฝึกสังเกต ในการเรียนรู้จากวิถีชีวิตในองค์ที่ 2 หากมีการฝึกสังเกตก็เกิดปัญญา โลกทัศน์และวิถีคิด สติ สมาธิ จะเข้าไปมีผลต่อการสังเกตและสิ่งที่สังเกต

3.2 ฝึกบันทึก เมื่อสังเกตอะไรแล้ว ควรฝึกบันทึก โดยจะวาดรูปหรือบันทึกข้อความ ถ่ายภาพ ถ่ายวิดีโอ ละเอียดมากขึ้นตามวัยและตามสถานการณ์ การบันทึกเป็นการพัฒนาปัญญา

3.3 ฝึกการนำเสนอต่อที่ประชุมกลุ่ม การนำเสนอได้ดีเป็นการพัฒนาปัญญา ทั้งของผู้นำเสนอและของกลุ่ม

3.4 ฝึกการฟัง การฟังที่เกิดปัญญาโบราณเรียกว่าเป็นพหูสูต บางคนไม่ได้ยินคนอื่นพูดเพราะหมกมุ่นอยู่ในความคิดของตนเอง หรือมีความฝึใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งจนเรื่องอื่นเข้าไม่ได้ ฉันทะ สติ สมาธิ จะช่วยให้ฟังได้ดีขึ้น

3.5 ฝึกปุจฉา-วิสัชนา เมื่อมีการนำเสนอและการฟังแล้ว ฝึกปุจฉา-วิสัชนา ซึ่งเป็นการฝึกใช้เหตุผล วิเคราะห์ สังเคราะห์ ทำให้เกิดความแจ่มแจ้งในเรื่องนั้น ๆ

3.6 ฝึกตั้งสมมุติฐานและตั้งคำถาม เมื่อปุจฉาวิสัชนากันจนแจ่มแจ้งแล้วควรมีการตั้งสมมุติฐาน ตั้งคำถาม กลุ่มช่วยกันคิดคำถามที่มีคุณค่าและมีความสำคัญ

3.7 ฝึกการค้นหาคำตอบ เมื่อมีคำถามแล้วก็ควรไปค้นหาคำตอบจากหนังสือ จากตำรา จากอินเทอร์เน็ต หรือไปคุยกับคนเฒ่าคนแก่ แล้วแต่ธรรมชาติของคำถาม การค้นหาคำตอบ ต่อคำถามที่สำคัญจะสนุกและทำให้ได้ความรู้มาก ต่างจากการท่องหนังสือโดยไม่มี

คำถาม บางคำถามเมื่อค้นหาคำตอบทุกวิถีทางจนหมดแล้วก็ไม่พบ แต่คำถามยังอยู่ และมีความสำคัญ ต้องหาคำตอบต่อไปด้วยการวิจัย

3.8 การวิจัย การวิจัยเพื่อหาคำตอบเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้

3.9 ทุกระดับ การวิจัยจะทำให้ค้นพบความรู้ใหม่ ซึ่งจะทำให้เกิดความภูมิใจ สนุกและมีประโยชน์มาก เชื่อมโยงบูรณาการให้เห็นความเป็นทั้งหมดและเห็นตัวเอง ธรรมชาติของสรรพสิ่งล้วนเชื่อมโยง เมื่อเรียนรู้อะไรมาอย่าให้ความรู้ที่นั้นแยกเป็นส่วน ๆ แต่ควรที่จะเชื่อมโยงเป็นบูรณาการให้เห็นความเป็นทั้งหมด ในความเป็นทั้งหมดจะมีความงาม และมีมิติอื่นผุดบังเกิด (Emerge) ออกมา เห็นเป็นส่วน ๆ

3.10 ฝึกการเขียนเรียงเรียงทางวิชาการ ถึงกระบวนการเรียนรู้และความรู้ใหม่ที่ได้อมา การเรียงเรียงทางวิชาการเป็นการเรียงเรียงความคิดให้ประเด็นขึ้น ทำให้ค้นคว้าหาหลักฐานที่มาจากอ้างอิงของความรู้ให้ถี่ถ้วนแม่นยำขึ้น การเรียงเรียงทางวิชาการจึงเป็นการพัฒนาปัญญาของตนเองอย่างสำคัญและเป็นประโยชน์ในการเรียนรู้ของผู้อื่นในวงกว้างออกไป

องค์ที่ 4 โลกทัศน์และวิถีคิด

โลกทัศน์และวิถีคิดแบบพุทธที่กล่าวถึงหัวข้อที่ 3 เป็นเครื่องมือส่งเสริมกระบวนการทางปัญญาดังกล่าวแล้ว เน้นการคิดแบบองค์รวมเป็นกลาง ไม่คิดแบบแยกส่วน

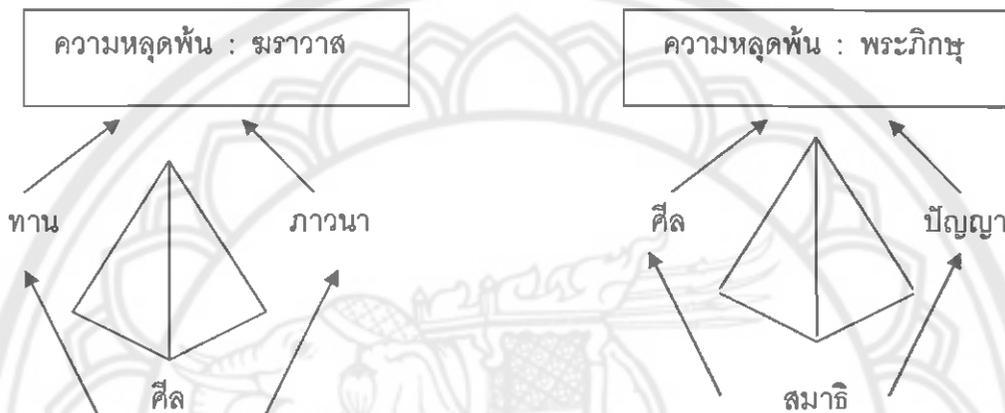
องค์ที่ 5 การเจริญสติ-สมาธิ

การเจริญสติ-สมาธิ เป็นเครื่องมือของการเรียนรู้อันยิ่งใหญ่ การเจริญสติ-สมาธิ (meditation) ควรจะเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและการเรียนรู้ ควรทำความเข้าใจสัมมาสติและสัมมาสมาธิ และควรมีการศึกษาวิจัยว่าในวัยเด็กเล็กสิ่งนี้คืออะไรและทำอย่างไร

องค์ที่ 6 บทบาทของครูผู้กัลยาณมิตร

บทบาทของครูผู้กัลยาณมิตรคือส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในองค์ที่ 1 ถึง 5 อย่างเชื่อมโยง บทบาทในการส่งเสริมการเรียนรู้กับการถ่ายทอดความรู้จะไม่เหมือนกัน บทบาทเดิมครูมีอำนาจและใช้อำนาจในการควบคุมการเรียนรู้ แต่ครูไม่ได้เรียนรู้จึงล้าสมัยโดยรวดเร็ว แต่การเรียนรู้คือการงอกงาม การงอกงามจะเกิดขึ้นได้หรือเกิดได้ดีต่อเมื่อผู้เรียนมีอิสรภาพ ครูต้องเป็นกัลยาณมิตรของผู้เรียน

ทั้งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) และประเวศ วะสี ต่างเห็นว่า ระบบ การศึกษา แบบพุทธธรรม ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั้น สามารถใช้ได้กับทั้งบรรพชิต และฆราวาส แต่พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ, 2548 หน้า 9) เห็นว่า ถ้าเป็นพระภิกษุ ก็จะปฏิบัติ ตามแบบไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา ถ้าเป็นคฤหัสถ์ ผู้ครองเรือนก็จะปฏิบัติตามหลักบุญกิริยา วัตถุ 3 คือ ทาน ศีล ภาวนา จึงจะเกิดความวิมุตติ หลุดพ้นได้ ดังภาพ พีระมิดที่แสดงไว้นี้

ภาพ 20 แสดง พีระมิดการศึกษา

ดังนั้น ในทางปฏิบัติ พระภิกษุจะปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา ในขณะที่คฤหัสถ์ผู้ครองเรือน จะปฏิบัติตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 คือ ทาน ศีล และ ภาวนา ในตอนเช้า ชาวพุทธทั้งหลายจะได้บาตร คือ ถวายอาหารแก่พระภิกษุสามเณร นี่คือ จุดเริ่มต้นของวัน เริ่มกันด้วยการให้ทาน นอกจากนั้น ชาวพุทธคฤหัสถ์จะสมาทานศีล (เบญจ ศีล) และปฏิบัติจิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ด้วยการสวดมนต์และเจริญเมตตา นั่งสมาธิ และ เจริญวิปัสสนา การปฏิบัติเหล่านี้ นำไปสู่วิมุตติ คือ ความหลุดพ้น หลุดพ้น อย่างเด็ดขาดจาก กิเลสมีโลก โภภะ หลง เป็นต้น กล่าวได้ว่า เป็นระบบการศึกษาแบบพีระมิด

สำหรับพระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต, 2548 หน้า 4) ได้เสนอมุมมอง และสดมภ์ หลัก ในการจัดการศึกษาไว้ 4 สดมภ์ ดังนี้

การศึกษาเพื่อสร้างมนุษย์ที่สมบูรณ์เปรียบเหมือนเก้าอี้ที่มีครบทั้ง 4 ขา จึงจะใช้งานได้ การศึกษาที่แท้จริงต้องมีครบทั้ง 4 สดมภ์ ถ้าขาดข้อใดข้อหนึ่ง การศึกษานั้นก็บกพร่องและไม่สามารถสร้างคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ขึ้นมาได้ สดมภ์ทั้ง 4 ประการมีดังนี้

1. การศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพ (Learning to Know)

สดมภ์แรกของการศึกษา คือ Learning to Know แปลว่า เรียนเพื่อรู้ หมายถึง การเรียนเพื่อเตรียมเครื่องมือสำหรับการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต

2. การศึกษาเพื่อพัฒนาสมรรถภาพ (Learning to Do)

สมรรถภาพคือความสามารถในการนำความรู้มาปฏิบัติให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ สำหรับสดมภ์ที่สองนี้เขาใช้คำว่า Learning to Do เรียนเพื่อใช้ทำงาน มุ่งภาคปฏิบัติ การเรียนสายอาชีพศึกษาก็ดี การเรียนวิชาเอกในมหาวิทยาลัยก็ดี ต่างมุ่งให้ผู้เรียนทำงานได้จึงจัดอยู่ในข้อนี้

3. การศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพ (Learning to live Together)

สดมภ์แห่งการศึกษาสองข้อแรกทีกล่าวนมาแล้วนั้นสอนเด็กให้เป็นคนเก่งทั้งในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ส่วนสดมภ์ที่สามนี้มุ่งสอนเด็กให้เป็นคนดีใช้ความรู้ความสามารถทำคุณประโยชน์แก่ผู้อื่น นั่นคือสอนให้อยู่อย่างมีคุณภาพด้วยการทำ คุณประโยชน์แก่สังคม ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Learning to live together แปลว่า เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันฉันญาติมิตร

4. การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษยภาพ (Learning to Be)

สดมภ์สุดท้ายของการศึกษา คือ พัฒนาคอนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือเด็กที่จบการศึกษาไปแล้วต้องเป็นอะไรมากกว่าเครื่องจักรในโรงเรียนหรือแรงงานราคาถูกตามท้องไร้ท้องนา ผู้จบการศึกษาต้องเป็นอะไรมากกว่าทรัพยากรมนุษย์หรือสัตว์เศรษฐกิจ การทำคนให้เป็นเพียงทรัพยากรหรือเครื่องจักรชิ้นหนึ่งนั้นเท่ากับกำลังลดฐานะของมนุษย์ให้ต่ำลง การศึกษาต้องพัฒนาคอนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เต็มตามศักยภาพทั้งทางกาย ทางสังคม ทางอารมณ์และทางปัญญา

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการศึกษาต้องพัฒนาคอนให้ครบทั้ง 4 ด้านตามหลัก

พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

1. กายภาวนา (การพัฒนาทางกาย) มีทักษะในการใช้เครื่องมืออุปกรณ์และ

เทคโนโลยีสมัยใหม่ตามแนวทิศศึกษา

2. สีสภาวนา (การพัฒนาทางสังคม) ปรับตัวเข้ากับคนอื่นได้ เป็นที่นับหน้าถือตา

ของคนในสังคม รู้จักการบริหารจัดการที่ดี มีคุณธรรมจริยธรรมตามแนวจริยศึกษา

3. จิตภาวนา (การพัฒนาทางจิต) ไม่ดูถูกตนเอง ไม่ดูถูกท้องถิ่น มีสุขภาพจิตดี มี

ความสุขตามสมควรแก่ฐานะ ภาวนาข้อนี้เทียบได้กับสุขศึกษาที่เน้นทั้งความสุขกายและสุขใจ

4. ปัญญาภาวนา (การพัฒนาทางปัญญา) มีเสรีภาพทางความคิด คือ คิดเป็นตามหลักโยนิโสมนสิการ สามารถแสวงหาความรู้ด้วยตนเองตลอดเวลา มีความรู้พอที่จะจัดการกับความทุกข์ที่เรียกว่าทักษะในการแก้ปัญหาชีวิต ภาวนาข้อนี้เทียบได้กับพุทธศึกษา

แต่ละสคตมภ์แห่งการศึกษาเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะขาดเสียมิได้ การศึกษาไทยจะพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ต้องมีองค์ประกอบทั้ง 4 ประการดังกล่าวมาแล้ว

ชัยพฤกษ์ เพ็ญวิจิตร (2542 หน้า 222 – 224) เห็นว่าประมาณการศึกษาของพุทธศาสนา ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ ปรียัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธธรรม ดังนี้

1. ปรียัติธรรม หมายถึง การเล่าเรียนพระไตรปิฎก หรือ ธรรมคำสั่งสอนอันจะต้องศึกษาเล่าเรียนจดจำได้จนขึ้นใจ

2. ปฏิบัติธรรม หมายถึง การประพฤติตามธรรม หรือ ปฏิปทาอันจะต้องปฏิบัติได้แก่ การเจริญภาวนาตามนัยแห่งมรรค 8 หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง

3. ปฏิเวธธรรม หมายถึง ผลอันจะพึงเข้าถึง หรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ ซึ่งเป็นภาวะแห่งการรู้แจ้งแทงตลอดหรือตรัสรู้ อันได้แก่ มรรคผลและนิพพานนั่นเอง

หลักธรรมทั้งหมดบรรดามีในคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ย่อมสามารถสรุปลงได้ในอริยสัจจ 4 โดยไม่มีเหลือ เช่น ธาตุ 4 ชั้น 5 อายตนะ 12 รูปนาม เป็นต้น ธรรมเหล่านี้จัดอยู่ในประเภททุกข์ส่วนอวิชชา ตัณหา สังโยชน์ กิเลส และอาสวะ เป็นต้น จัดอยู่ในจำพวกสมุทัยส่วนธรรม คือ วิชา วิมุตติ วิราคะ นิพพาน เป็นต้น ก็ล้วนจัดอยู่ในจำพวกนิโรธ ส่วนสมณะและวิปัสสนา สติสัมปชัญญะ ขันติ ตลอดจนโพธิปักขิยธรรม 37 อันได้แก่ อิทธิบาท 4 พละ 5 เป็นต้น ล้วนอยู่ในจำพวกมรรคนั่นเอง สมดังพระพุทธพจน์ในคัมภีร์ มัชฌิมนิกาย ความว่า

“ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้เกี่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมถึงการประชุมลงในรอยเท้าข้าง รอยเท้าข้างชาวโลกย่อมกล่าวว่า เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าข้างเป็นของใหญ่แม้ฉันใด ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมดย่อมถึงการสงเคราะห์เข้าในอริยสัจจ 4 ฉะนั้นเหมือนกันแล”

จากพระพุทธพจน์ที่ยกมาแสดงทำให้สรุปได้ว่า อริยสัจ 4 เป็นหลักพื้นฐานแห่งพุทธธรรม และเป็นกระบวนการศึกษาอันถือเป็นเสาหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาในเวลาเดียวกันด้วยโดยอัตโนมัติ นั่นเอง เพราะว่า อริยสัจ 4 ประการ มีทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติพร้อมเสร็จอยู่ในตัวของมันนั่นเอง และถ้าหากนำ อริยสัจ 4 ไปเทียบเคียงกับระบบการศึกษาของพระพุทธศาสนา หรือหลักการแห่งปริยัติศีลธรรม ปฏิบัติศีลธรรม และปฏิเวธศีลธรรม

การศึกษาไม่ได้เริ่มต้นและสิ้นสุดที่ในระบบโรงเรียน แต่หากจะครอบคลุมไปถึงการเรียนรู้ที่ได้รับจากแรกเกิดไปจนถึงในช่วงสุดท้ายของชีวิต หรือมีกระบวนการเรียนรู้ตั้งแต่เกิดจนตายนั่นเอง

ดังนั้น อุดมคติเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตของมนุษย์ ซึ่งถือกันว่าเริ่มต้นที่การเกิดและจบลงที่การตาย จึงเป็นเพียงการศึกษาในช่วงสั้น ๆ หรือช่วงแคบ ๆ ของวงจรการศึกษาอันสมบูรณ์แบบเท่านั้นเอง เพราะเหตุที่กระบวนการศึกษาที่แท้จริงหรือ สมบูรณ์แบบของสรรพชีวิตสมควรจะเป็นการศึกษาและพัฒนาชีวิตตลอดกาลแห่งสังสารวัฏ จึงจะมีความเหมาะสมและถูกต้องตรงตามหลักของธรรมชาติมากที่สุด

สาโรช บัวศรี (อ้างในชัยพฤกษ์ เพ็ญวิจิตร, 2542 หน้า 49) นักการศึกษาไทย คนสำคัญท่านหนึ่ง ซึ่งท่านได้ให้คำนิยามไว้ว่า "การศึกษา คือ ความเจริญของขั้น 5 เพื่อออกสู่จะได้ลดเบาบางลง กล่าวคือ ความเจริญของขั้น 5 เพื่อลดออกสู่และเพิ่มกุศลให้เต็มบริบูรณ์ เพื่อนำสรรพสัตว์บรรลุดังมหาสุญญตาอันยิ่งใหญ่" และกล่าวได้ว่าการศึกษาค้นเป็นทั้งตัวการพัฒนาและเครื่องหมายสำหรับพัฒนาขั้น 5 หรือตัวบุคคลหรือชีวิตทั้งชีวิตให้วิวัฒนาการก้าวหน้าต่อไป โดยมีรูปธรรม (ร่างกาย) ที่มีอวัยวะซับซ้อนมากขึ้น ๆ ส่วนนามธรรมก็มีสติปัญญามากขึ้น หรือสูงขึ้นเป็นลำดับไป เป็นต้น

ตอนที่ 4 ลักษณะทั่วไปของพุทธศาสนา

1. เป็นคำสอนที่มีหลักความเป็นสากล

นับเป็นลักษณะที่สำคัญของพุทธศาสนา คือความเป็นสากล เป็นสากลทั้งแนวคิดและการปฏิบัติ พุทธศาสนาสอนตามความจริงที่เป็นกลาง ไม่ขึ้นต่อบุคคล กลุ่มเหล่า พรรคพวก หรือแม้แต่พุทธศาสนาเอง ถ้ามองในมุมที่กว้างออกไปจะเห็นว่าพุทธศาสนาสอนว่าความจริงเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ตามธรรมดา คือธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่เรียกกันว่ากฎธรรมชาตินั่นเอง ธรรมดาของสิ่งทั้งหลายนั้นย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งและหมุนเนื่องกันมา ดังพุทธพจน์ที่ว่า "ไม่ว่าตถาคตจะ

เกิดขึ้นหรือไม่ก็ตามความจริงตามธรรมชาติเป็นอย่างไรก็จะเป็นอยู่อย่างนั้น” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 20 หน้า 368) นี่คือนิยามของธรรมดาที่เป็นสากลนั่นเอง อันเป็นลักษณะที่ชัดเจน สัจธรรมความจริงเป็นอย่างไรก็เป็นอย่างนั้น ไม่อาจแบ่งเป็นหมู่เหล่าได้ ในทางปฏิบัติก็เช่นกัน ชาวพุทธต้องมีเมตตากรุณาอย่างเป็นสากล เมตตาต่อสรรพสิ่งสรรพสัตว์โดยมีการแบ่งพรรคแบ่งพวก เมื่อแผ่เมตตากรุณานั้นให้แก่สัตว์ทุกประเภทไม่ใช่เฉพาะแต่มนุษย์เท่านั้น ดังคำแผ่เมตตาที่ว่า “สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด อย่าได้มีเวรมีภัยต่อกันเลย” (เสฐียรพงษ์ วรรณปก 2543 หน้า 83) นี่คือความเป็นสากลของพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังแสดงธรรมเหล่านี้เป็นกลางๆ ไม่บังคับให้เชื่อ บังคับให้ปฏิบัติตาม สอนให้รู้ว่าเป็นจริงเป็นอย่างไรหากปฏิบัติตามแล้วจะได้ผลอย่างไร เป็นเรื่องที่ทุกคนสามารถพิจารณาได้ด้วยสติปัญญาของตนเอง

2. มุ่งประโยชน์สุขเพื่อมวลมหาชน

พุทธศาสนาได้มุ่งประโยชน์เพื่อมวลมหาชนอย่างแท้จริง ไม่ได้มุ่งเฉพาะประโยชน์ของปัจเจกบุคคลเท่านั้นในพระไตรปิฎกได้ปรากฏสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสถึงมิติทางสังคมหลายสูตร อาทิ ฎีกาทันตสูตร(พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 หน้า 136) ได้แสดงวิธีที่จะแก้ปัญหาสังคมให้ได้ผลที่สุด คือการปราบอาชญากรรมโดยไม่ใช้วิธีรุนแรง เช่น ฆ่า จองจำ เพราะยิ่งฆ่าก็ยิ่งจะมีมากขึ้นมีตัวตายตัวแทน การปราบอาชญากรรมชนิดถอนรากถอนโคนนั้นจะต้องทำโดยจัดระบบเศรษฐกิจให้ดี ให้ประชาชนอยู่ดีกินดี ทุกคนมีอาชีพมีรายได้พอแก่อัตภาพนับว่าเป็นการแก้ปัญหาที่ทันสมัยและใช้ได้จนถึงทุกวันนี้ ด้วยวิธีนี้เท่านั้น “ชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลายจะปราศจากเสี้ยนหนาม ไม่ถูกบีบคั้น รื่นเริงบันเทิงใจอุ้มลูกที่นอนราไปมา บ้านช่องไม่ต้องปิด ประตูลั่นกุญแจ”(เสฐียรพงษ์ วรรณปก 2543 หน้า37) มหานิทานสูตร (พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 หน้า 140) ได้กล่าวถึงหลักปฏิจาสัมปทา ซึ่งได้แสดงหลักแห่งการเกิดทุกข์แก่ชีวิตแล้วยังได้แสดงหลักแห่งการเกิดทุกข์ทางสังคมด้วย จักกวัตตสูตร (พระไตรปิฎก เล่มที่ 11 หน้า 179) ได้ แสดงไว้ว่า ถ้าผู้ปกครองไม่แบ่งปันทรัพย์แก่ผู้ยากไร้ ความยากจนก็จะระบาดไปทั่วมีการลักทรัพย์ ใช้อาวุธเข้าประหัตประหารกัน เกิดความละโมภโลภมาก ไม่นับถือบิดามารดา อายุวรรณก็จะเสื่อมไป นอกจากนั้นในอัครคัมภีร์สูตร (พระไตรปิฎกเล่มที่ 11 หน้า 185) ยังได้แสดงถึงวิวัฒนาการของโลกตามหลักปัจเจกการทางสังคม คือเมื่อคนเกียจคร้านสะสมอาหารไว้กิน ต้องแบ่งปันเขตแดนกัน คนโลกก็จะลักขโมยส่วนของคนอื่น เกิดการกล่าวเท็จคิดเตียนทำร้ายกัน ต้องหาคนมาปกครองเพื่อความสงบสุข จึงเกิด

กษัตริย์ขึ้น บางพวกเบื่อหน่ายความชั่วร้ายของสังคม ออกบำเพ็ญฌานในป่า ท่องบ่นมนตรา เขียนตำรา เกิดพราหมณ์ขึ้น คนมีครอบครัวประกอบอาชีพต่างๆ เกิดแพทย์ นอกนั้นทำงานเล็กๆ น้อยๆ จึงเกิดศูทรขึ้น และเกิดการดูถูกกันในสังคม ทุกข์ของสังคมก็เกิดขึ้น เมื่อเริ่มประกาศพุทธศาสนา ทรงได้ตรัสกับเหล่าสาวกรุ่นแรกว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้พวกเธอก็พ้นบ่วงกรรมแล้ว พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มวลมหาชน เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ขอพวกเธอจงประกาศพรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้นในท่ามกลางและในที่สุด ให้บริสุทธิ์ให้สมบูรณ์โดยสิ้นเชิงเถิด"(พระไตรปิฎก เล่มที่ 6 หน้า 62) ยังมีหลักธรรมที่ตรัสไว้มากมายซึ่งล้วนแต่เน้นย้ำเรื่องการปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่มวลมหาชน

3. เป็นคำสอนที่เป็นสายกลาง

เป็นคำสอนที่เป็นสายกลางทั้งด้านแนวคิดและการปฏิบัติ ไม่มุ่งเน้นความสุขทางกายหรือวัตถุที่เรียกกันว่า "กามสุขัลลิกานุโยค"หรือมุ่งเน้นบำเพ็ญทุกขกิริยา ที่เรียกกันว่า"อิตถกิลมณานุโยค" (พระไตรปิฎกเล่มที่ 4 หน้า 18) ซึ่งเป็นการสุดโต่งด้านใดด้านหนึ่งเกินไป จึงวางข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลางที่เรียกว่า "มัชฌิมาปฏิปทา"ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางคือความพอดีนั่นเอง สอนความจริงแต่พอดีให้ตรงตามความเป็นจริง ส่วนในแง่ของทัศนคติเกี่ยวกับสังขารก็เป็นกลางอีกเช่นกัน ทรงแสดงธรรมเป็นกลางๆ ที่เรียกว่ามัชฌิมาธรรม หลัкмัชฌิมาปฏิปทาได้แก่มรรคมีองค์ 8 (พระไตรปิฎก เล่มที่ 10 หน้า 348)เป็นข้อปฏิบัติกลาง ๆ เพื่อนำไปสู่จุดหมายแห่งความดีงาม ส่วนมัชฌิมาธรรมเทศานั้นได้แก่ หลักธรรมที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทหรืออิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่แสดงความจริงเป็นกลาง ๆตามสภาพหรือเหตุปัจจัย เมื่อทำเหตุปัจจัยใดได้ผลย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น ไม่เป็นตามความปรารถนาของใคร สิ่งทั้งหลายย่อมอิงแอบอาศัยกัน มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันมิได้ดำรงอยู่โดยลำพังตัวมันเอง หลักพุทธศาสนาจึงเป็นทางสายกลางทั้งความคิดและการปฏิบัติ มี มัชฌิมาปฏิปทา และมัชฌิมาเทศนา เน้นทั้งรูปและนามคือทั้งรูปแบบและเนื้อหาที่ปัจจุบันเรียกว่าสมดุลหรือดุลยภาพนั่นเอง (พระพรหมคุณาภรณ์, 2547 หน้า 11)

4. มุ่งสู่อิสระภาพ

พุทธศาสนามีวิมุตติ หรือการหลุดพ้นไปสู่ความมีอิสระภาพเป็นจุดหมายที่สำคัญ พระพรหม-คุณาภรณ์ (2547 หน้า 34-36) เห็นว่า "...สำหรับวิมุตตินั้นพระพุทธเจ้าตรัสเป็นคำอุปมาว่า มหาสมุทรแม้จะกว้างใหญ่เพียงใดก็ตามแต่น้ำมหาสมุทรที่มากมายนั้น ก็มีเพียงรสเดียวคือรสเค็ม ฉันทิ ธรรมวินัยของพระองค์ที่ทรงสอนไว้มากมายทั้งหมดมีเพียงรสเดียวคือวิมุตติรส (พระไตรปิฎกเล่มที่ 15 หน้า 118) ได้แก่ความหลุดพ้นจากทุกข์และปวงกิเลส ฉันทัน...และตรัสอีกว่า...วิมุตติสรา สพุทฺธมฺมา ธรรมทั้งปวงมีวิมุตติเป็นแก่นสาร ..." (พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 หน้า 347) คือยังเน้นอยู่ที่ความเป็นอิสระหลุดพ้นนั่นเอง ธรรมทั้งหลายทั้งปวงจึงไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ (พระไตรปิฎกเล่มที่ 20 หน้า 368) สิ่งทั้งหลายย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยไม่เป็นไปตามความปรารถนาของใคร การที่จะเข้าถึงอิสระภาพได้นั้นจำเป็นอยู่ดีที่จะต้องฝึกที่จะไม่ยึดติดในสรรพสิ่งทั้งหลาย จนกระทั่งเมื่อรู้ความจริงจิตก็จะหลุดพ้นเป็นอิสระในที่สุด

5. เป็นศาสนาแห่งการศึกษา

พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาอย่างแท้จริงมีมุมมองว่าสามารถพัฒนาได้ มีพระบาลียืนยันชัดเจน อาทิ "ทฺนฺโต เสฎฺฐโณ มนุสฺเสสุ" ในหมู่มนุษย์ผู้ประเสริฐสุดคือคนที่ฝึกดีแล้ว (พระไตรปิฎกเล่มที่ 25 หน้า 57) หรือ "วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โสเสฎฺฐโณ เทวมนุสฺเสสุ" ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ประเสริฐสุดทั้งในหมู่มนุษย์และเทวดา (พระไตรปิฎกเล่มที่ 16 หน้า 331) และได้เปรียบเทียบคนเป็นบัว 3 เหล่าคือ อุดมภูตัญญู วิจิตัญญู และเนยยะ (พระไตรปิฎกเล่มที่ 21 หน้า 183) ส่วนเหล่าที่ 4 ปทปรมะ อรรถาจารย์รุ่นหลังได้บัญญัติเพิ่มเติมเข้ามา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในทัศนะของพระพุทธองค์ไม่มีคนที่พัฒนาไม่ได้ ทุกคนเป็นเวไนยสัตว์คือสัตว์ที่ฝึกได้ (เสฐียรพงษ์ วรรณปก หน้า 2543 หน้า 81) จุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคือปรารถนาให้ผู้คนพ้นทุกข์เป็นสุขอย่างร่มเย็น มุ่งเข้าสู่นิพพาน เพื่อให้บรรลุจุดหมายดังกล่าวจึงมีกระบวนการฝึก การพัฒนาทั้งกายและใจอย่างเป็นขั้นเป็นตอน พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงบุพภาคของการศึกษา อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ คือ ปรัตโหมชะคือเสียงกระดุนจากผู้อื่น ท่านเน้นที่กัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการ คือการใช้ความคิดที่ถูกต้องวิธี คิดอย่างแยกคาง (พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 หน้า 539) และยังได้ตรัสถึง รุ่งอรุณทางการศึกษาว่า "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิตฉันทิ ความมีกัลยาณมิตรก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอารย อัมภาวกิมมรรค ฉันทัน...อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ก็พ้นจากชาติ

ผู้มีชราเป็นธรรมดาก็พ้นจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดาก็พ้นจากมรณะ ผู้มีโศกะ บริเวระ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดา ก็พ้นจากโศกะ บริเวระ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส, ...ความมี กัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่เพื่อความดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรายแห่งสังขธรรม..."(พระไตรปิฎกเล่มที่ 19 หน้า2-36) การศึกษาตามหลักพุทธศาสนาไม่เพียงแต่จะเป็น การศึกษาตลอดชีวิตเท่านั้น ยังเป็นการศึกษาข้ามภพข้ามชาติเลยทีเดียว ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ ศิล สมาธิ ปัญญา หรือไตรสิกขา เป็นการประมวลองค์ประกอบของมรรค 8 นั้นเอง ฉะนั้น การศึกษาตามแนวพุทธศาสนา คือการฝึกฝนให้ดำเนินชีวิตตามแนวทางที่ถูกต้อง ตามมรรค 8 ศึกษาหรือศึกษาตลอดชีวิตหรือการศึกษาคือชีวิต จึงเป็นสิ่งที่มีความหมายแล้วในพุทธศาสนา(พระธรรม ปิฎก, 254หน้า 54-57)

6. เป็นศาสนาแห่งปัญญา

พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญาไม่ใช่ศาสนาแห่งศรัทธา ถือว่าเป็นธรรมสูงสุด เป็น ตัวชีวิตตัวสุดท้ายในการที่จะเข้าถึงจุดหมายของพุทธศาสนา แม้คำว่า "พระพุทธเจ้า" คือพุทธ หมายถึงการตรัสรู้ด้วยปัญญา มีปัญญาตรัสรู้ธรรม ฉะนั้นถือว่าปัญญาเป็นยอดธรรม ดังพุทธพจน์ ว่า "...ปัญญาตุตธา สัพเพ ธมฺมา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีปัญญาเป็นยอดยิ่ง..." (พระธรรมปิฎก, 2547หน้า37) ซึ่งศาสนาอื่น อาจเน้นที่ศรัทธาบ้าง ศิลบ้าง สมาธิบ้าง แต่พุทธศาสนาเน้นทั้งศรัทธา ศิล สมาธิ ปัญญา โดยมีปัญญาเป็นตัวตัดสินขั้นสุดท้าย ศรัทธาต้องไม่ท่วมทับปัญญา ไม่เช่นนั้น แล้วอาจนำไปสู่ความมมงาย ทรงชื่นชมปัญญาและถือว่าปัญญาคือธรรมอันยิ่งใหญ่ เปรียบดัง ราชสีห์ที่ยิ่งใหญ่เหนือสัตว์ทั้งหลายว่า "...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานเหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ตาม ราชสีห์ผู้เป็นพญาเนื้อ ย่อมกล่าวได้ว่าเลิศกว่าสัตว์เหล่านั้น โดยกำลัง โดยฝีมือและโดยความกล้า ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายแห่งการตรัสรู้ เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ตาม ปัญญาที่รู้ (ปัญญา) ย่อมกล่าวได้ว่า เลิศกว่าธรรมเหล่านั้นในทางเป็นไปเพื่อตรัสรู้..."(พระไตรปิฎกเล่มที่ 21 หน้า 80) เรื่องของปัญญา จึงมีอยู่ในคำสอนต่างๆ เป็นทั้งเบื้องต้น และบันปลายของการปฏิบัติธรรมและสามารถเพิ่มพูนขึ้น ได้ตามลำดับขั้นของการปฏิบัติธรรมจึงมีชื่อเรียกมากมาย เช่น ญาณ วิชชา วิปัสสนา อภิญญา อัญญา ปฏิสัมภิตา สัมปชัญญะ ทัสสนะ อโมหะ สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น คำเหล่านี้ล้วนแต่แสดง ความหมายในแง่มุมและชั้นต่าง ๆ ของปัญญาทั้งสิ้น ในระดับสังคม พุทธศาสนาสอนให้บุคคลนำ ปัญญาไปใช้เมตตากรุณาเผื่อแผ่เกื้อกูล ช่วยเหลือผู้อื่น ผู้ที่มีเมตตา กรุณาอย่างแท้จริงจึงมักจะเป็น

ผู้มีปัญญาสูง จิตใจใสสะอาด ดังพระพุทธเจ้าผู้ประกอบไปด้วย พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระกรุณาธิคุณ (วคิน อินทสระ, 2544 หน้า 77)

7. สอนหลักอนัตตา

พุทธศาสนาได้ประกาศหลักสำคัญเกี่ยวกับความจริงของสรรพสิ่งหรือสภาวะธรรมต่าง ๆ ที่เรียกว่า อนัตตา ซึ่งเป็นหลักธรรมในหมวดไตรลักษณ์เป็นเรื่องใหม่ที่ไม่เคยมีใครค้นพบมาก่อน มนุษย์มักยึดติดอยู่กับความเป็นอัตตาหรือตัวตน เป็นสิ่งที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของมนุษย์ ศาสนาต่างๆ พยายามสอนให้มนุษย์เข้าถึงอัตตา แต่มีเพียงพุทธศาสนาเท่านั้นที่สอนหลักอนัตตาและประกาศว่าที่สุดแล้วสิ่งทั้งหลายไม่ใช่อัตตา ไม่สามารถยึดถือได้ (พระธรรมปิฎก 2547 หน้า 44) อนัตตานี้สามารถโยงไปหาหลักธรรมของพุทธศาสนาได้ ผู้พิจารณาอนัตตาอยู่เนื่อง ๆ ย่อมถอนความยึดมั่นถือมั่นในตนคลายปมด้อยและปมเชื่องที่เรียกว่า อัสมีมานะหรือหังการได้ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า "...การถอนอัสมีมานะได้ ถือว่าเป็นบรมสุข"(พระไตรปิฎกเล่มที่ 25 หน้า 51) แสดงให้เห็นว่าหลักอนัตตามีความสำคัญเป็นอย่างมาก เป็นหลักที่จะนำไปเข้าถึงจุดหมายของพุทธศาสนา ซึ่งผู้ที่เข้าถึงจุดหมายของพุทธศาสนานี้จะต้องมีปัญญาถึงขั้นอนัตตาด้วย(วคิน อินทสระ, 2549 หน้า 64)

8. มองตามเหตุปัจจัย

คือการที่พุทธศาสนามีทัศนคติที่มองสิ่งทั้งหลายตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ไม่ได้ติดอยู่เพียงแคเหตุผลเท่านั้น สิ่งทั้งหลายไม่สามารถอยู่ได้โดยลำพังแต่มีการอิงแอบอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นไปตามเหตุปัจจัยคล้ายหลักสัมพันธภาพ(Relativity) ซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกหลัก อิทัปปัจจยตาหรือ ปฏิจจสมุปบาท (พระธรรมปิฎก, 2547 หน้า 47) ธรรมทั้งหลายนั้นสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เช่น เรื่องของกรรมหรือขันธ 5 เมื่อวิเคราะห์แยกแยะออกไปก็จะพบความเป็นเหตุปัจจัยและทราบ ว่ากรรมหรือขันธ 5 ก็เป็นไปตามหลักอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าเองก็เคยตรัสว่า "...ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาทผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นปฏิจจสมุปบาท..."(พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 หน้า 359) ฉะนั้นชาวพุทธควรจะมีทัศนคติที่มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย

9. ให้ตื่นตัวด้วยความไม่ประมาท

พุทธศาสนาสอนให้คนไม่ประมาท ไม่เฉื่อยชาเพิกเฉย ให้กระฉับกระเฉง กระตือรือร้น ปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ด้วยความรู้ตัวทั่วพร้อมตลอดเวลา อัปมาทธรรมนี้ พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำไว้ มากถึงกับตรัสเป็นปัจฉิมวาจา ก่อนจะปรินิพพานว่า "...วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึง พร้อม..." (พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 หน้า 140) และยังตรัสไว้อีกหลายที่ "...ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจง เป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีความประพฤติดีงาม มีความดำรงมั่น จงตามรักษากิจของตน ผู้ใดใน ธรรมวินัย จักเป็นอยู่อย่างไม่ประมาท ผู้นั้นจะละชาติสังสาร กระทำความจนสิ้นทุกขีได้..." (พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 หน้า 141)

10. เชื่อว่ามนุษย์ประเสริฐด้วยการฝึกฝนพัฒนา

นับแต่วันแรกที่พระพุทธองค์ประสูติออกมา ก็ทรงเปล่งอาภิสวาจาทันทีว่า "...อคฺโคหฺมสุ มิ โลกสุส เสฏฺฐโหหฺมสุมิ โลกสุส..." "...เราเป็นพี่ใหญ่ เราเป็นผู้เลิศผู้ประเสริฐแห่งโลก..." (พุทธทาส ภิกขุ 2529 หน้า 31) เท่ากับว่าพระองค์ได้ทรงประกาศอิสรภาพแก่มนุษย์ทั้งหมด บอกให้ทราบวามนุษย์เป็นเวไนยสัตว์ เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้และต้องฝึก ไม่ต้องฝากชะตากรรมไว้กับผู้ใดอีกต่อไป เมื่อได้รับการฝึกแล้วก็จะป็นสัตว์ประเสริฐ ถ้าไม่ได้รับการฝึกก็จะแพ้สัตว์เดรัจฉานทั่วไป และที่สำคัญมนุษย์สามารถฝึกได้ พัฒนาได้อย่างไม่มีขีดจำกัด สัตว์ต่างๆ ไปฝึกอย่างไรก็ไม่อาจหลุดพ้นจาก สัตว์ชาติญาณเดิมไปได้อย่างเก่งก็เป็นแค่ละครสัตว์เท่านั้น (พระธรรมปิฎก, 2547 หน้า 50) และมนุษย์ที่ฝึกดีแล้วมีพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้หลายแห่งอาทิ เช่น ทนฺโต เสฏฺฐโหหฺมสุ มนุสฺเสสุ ผู้ที่ฝึกดีแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์และ วิชาจาจรณสมฺปฺปโน โส เสฏฺฐโหหฺมสุ ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและ จรณะคือฝึกดีแล้วประเสริฐทั้งในหมู่มนุษย์และเทวดา(พระไตรปิฎกเล่มที่ 25 หน้า 57) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งที่เป็นมนุษย์ แต่ฝึกพระองค์มาดีแล้วแม้แต่เทวดาและพรหมก็กราบไว้เคารพบูชา (พระไตรปิฎกเล่มที่ 22 หน้า 368) ถ้าเราฝึกตนเองดีแล้วแม้แต่เทวดาก็สามารถมีได้และพระพุทธองค์ได้วางรูปแบบการฝึกมนุษย์อย่างเป็นขั้นเป็นตอน ดังพุทธสุภาษิตว่า "...ภิกษุทั้งหลาย ธรรมตามหาสมุทร ย่อมลุ่มไปเป็นลำดับ ลึกลงไปโดยลำดับ ซึ่งลงไปโดยลำดับ ไม่โกรกชันทีเดียว ฉนฺโตในธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน มีการศึกษาโดยลำดับ มีการทำโดยลำดับ มีการปฏิบัติโดยลำดับ มีการตรัสรู้หรือหัตถผล ไม่มีอาการลึกลงเพียงถึงฉนฺโตนั้น..."(พระไตรปิฎกเล่มที่ 23 หน้า 210)

11. ให้ความสำคัญกับทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน

เป็นลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ในการพัฒนาคนพุทธศาสนาเน้นให้มีการพัฒนาอย่างมี ดุลยภาพ มีความพอดีทั้งธรรมและวินัย คือให้ความสำคัญทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกสำหรับการฝึกคนชั้นก่อนที่จะนำเข้าสู่มรรค กล่าวคือการทำที่ผู้ใดจะมีสัมมาทิฐิ อันเป็นองค์ประกอบแรกอันสำคัญของมรรค มีปัจจัยที่สำคัญสองประการคือ ปรโตโมสะ หมายถึงเสียหรืออิทธิพลจากข้างนอกจากผู้อื่น คำบอกกล่าว ชักจูงแนะนำ ชี้แจง ถ่ายทอด จากผู้อื่น ส่วนโยนิโสมนสิการนั้น หมายถึงการทำใจให้แยบคาย พิจารณา สืบค้นถึงต้นเค้า คิดอย่างเป็นระบบมีระเบียบ ทั้งนอกกรอบในกรอบ การรู้จักคิดพิจารณาด้วยอุบาย คิดแยกแยะดูตามสภาวะนั้นๆ โดยไม่เอาต้นหาอุปาทานเข้าไปจับ(พระไตรปิฎกเล่มที่ 20 หน้า 110และเล่มที่ 12 หน้า 539) ซึ่งทั้งสองปัจจัยนี้ย่อมสนับสนุนซึ่งกันและกันพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญแก่ทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ไม่ได้ดึงไปข้างใดข้างหนึ่ง(พระธรรมปิฎก 2547 หน้า 59) พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงธรรมที่เป็นบุญนิमितหรือรุ่งอรุณของการดำเนินการตามอริยมรรค 7 ประการ ทั้งปรโตโมสะและโยนิโสมนสิการเป็น 2 ใน 7 ประการที่ทรงเน้นมาก โดยปรโตโมสะเน้นลงที่กัลยาณมิตร ดังนี้

“...ภิกษุทั้งหลาย ผู้ยังต้องศึกษา เรามองไม่เห็นองค์ประกอบภายนอกอื่นใดที่ประโยชน์มากเท่ากับกัลยาณมิตรเลย...”(พระไตรปิฎกเล่มที่ 19 หน้า 142)

“...ภิกษุทั้งหลายผู้ยังต้องศึกษา เรามองไม่เห็นองค์ประกอบภายในอื่นใดที่มีประโยชน์มากเท่าโยนิโสมนสิการเลย...” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 19 หน้า 141)

ในกระบวนการพัฒนาปัญญา การมีกัลยาณมิตร นับได้ว่าเป็นความเจริญปัญญาในขั้นศรัทธา ส่วนในระบบการศึกษาอบรมนั้นมีความหมายครอบคลุมถึงผู้อบรมสั่งสอน ครู อาจารย์ คุณสมบัติของผู้สอน หลักการ วิธีการ วัสดุอุปกรณ์ อุบาย ตลอดจนสภาพแวดล้อมภูมิทัศน์ การจัดการดำเนินการทุกต่าง ๆ ทุกอย่างที่มีหน้าที่ในการจัดการศึกษาพึงกระทำเพื่อให้การจัดการศึกษานั้นได้ผลดี นับว่าเป็นใหญ่ทีเดียว มีพุทธพจน์ที่ตรัสถึงความสำคัญของกัลยาณมิตร ดังนี้

“...ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม 7 ประการนี้เป็นมิตรผู้ควรเสวนา ควรคบหา แม้จะถูกขับไล่ ก็ควรเข้าไปนั่งอยู่ใกล้ ๆ กล่าวคือเป็นผู้นำรักษาพอใจ 1 เป็นผู้นำเคารพ 1 เป็นผู้นำยกย่อง 1 เป็นผู้รู้จักพูด 1 เป็นผู้อดทนต่อคำพูด 1 เป็นผู้กล่าวแถลงด้วยที่ลึกซึ้งได้ 1 ไม่ชักนำในเรื่องที่เหลวไหลไม่สมควร 1...”(พระไตรปิฎกเล่มที่ 27 หน้า 33)

“...ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็น อัมภางคิกมรรคแก่ภิกษุฉนั้น ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร พึงหวังสิ่งสิ่งนี้ได้คือจักเจริญ...”(พระไตรปิฎก เล่มที่ 19 หน้า 36)

“...ดูกรอานนท์ เราแลไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุยังกุศลธรรมที่ยังไม่ เกิด ให้เกิดขึ้นหรือยังอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมไปเหมือนความมีกัลยาณมิตรเลย เมื่อบุคคล มีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป...” (พระไตรปิฎก เล่มที่ 20 หน้า 16)

จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าให้ความสำคัญกับกัลยาณมิตรมาก สำหรับโยนิโสมนสิการ มี พุทธพจนตรัสถึง ดังนี้

“...ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอุทัยขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิตฉันใด ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริยอัษฎางคิกมรรค แก่ภิกษุฉันใด ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริย อัษฎางคิกมรรค...” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 19 หน้า 37)

“...เรายังไม่เห็นธรรมอื่น แม้สักอย่างหนึ่ง เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นหรือให้ อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนโยนิโสมนสิการเลย เมื่อมีโยนิโสมนสิการ กุศลธรรมที่ยัง ไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป”(พระไตรปิฎกเล่มที่ 19 หน้า 112)

กล่าวโดยสรุป สำหรับคนทั่วไป ผู้มีปัญญายังไม่แก่กล้า ยังต้องอาศัยการแนะนำชักจูง จากผู้อื่น การพัฒนาปัญญา นับว่าเริ่มต้นจากปัจจัยภายนอก คือความมีกัลยาณมิตรและปัจจัย ภายในคือโยนิโสมนสิการ พุทธศาสนาจึงเน้นทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

12. ให้ความสำคัญทั้งสาระและรูปแบบ

พุทธศาสนาประกอบด้วยองค์ 2 อย่างที่พอดีกัน คือประกอบด้วยธรรมและวินัย บางครั้ง เราเรียกว่า ธรรมวินัยซึ่งจะต้องมีทั้งสองอย่างจึงจะสมบูรณ์ ที่ผ่านมาสังคัมมักจะมีการถกเถียงหา ข้อสรุปในลักษณะทวิลักษณ์เสมอ เช่นระหว่างคนกับรูปแบบ รูปแบบกับสาระ ร่างกายกับจิตใจ การสมัครใจกับการบังคับ ธรรมกับวินัย ซึ่งทั้งสองอย่างต่างก็มีความสำคัญ ถ้าจัดให้ลงตัวพอดีกัน จะเชื่ออาศัยซึ่งกันและกัน แต่มนุษย์มักจะมีความโน้มเอียง สุดโต่งไปทางใดทางหนึ่งเสมอพุทธ ศาสนาไม่สุดโต่งไปทางใดทางหนึ่ง ให้ความสำคัญกับแต่ละอย่างตามความจริงหรือคุณค่าของมัน หรือที่เรียกว่าเป็นกลาง (พระธรรมปิฎก 2547 หน้า 19) คือให้ความสำคัญทั้งคนและระบบ ทั้ง

ปัจเจกชนและสังคม ทั้งธรรมและวินัย ทั้งสาระและรูปแบบ ทั้งวัตถุและจิตใจ อย่างสมดุลเกื้อกูล
หนุนส่งกัน ให้เกิดผลดีต่ออุดมมุ่งหมาย

13. เป็นกรรมวาท กิริยวาท วิริยวาท

พระพุทธศาสนานั้นมีชื่ออย่างหนึ่งว่า เป็นกรรมวาท หรือกรรมวาทที่ พระพุทธเจ้าเคย
ตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายล้วนเป็นกรรมวาทจะเป็นกิริยวาท และ เป็น วิริยวาท หมายความว่า
พระพุทธศาสนานั้นสอนหลักธรรม สอนว่ากรรมมีจริง เป็นกรรมวาท สอนว่าความเพียรพยายาม
มีผลจริง ให้ทำการด้วยความเพียรพยายาม เป็นวิริยวาท ให้ความสำคัญแก่ความเพียรเป็น
ศาสนาแห่งการกระทำ

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ ท่านสอนไว้เพื่อไม่ให้แบ่งคนโดยชาติกำเนิดแต่ให้แบ่ง
ด้วยการกระทำความประพฤตินี้เป็นประการแรก

ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า "...กมฺมุนา วสโล โหติ กมฺมุนา พุราหฺมณเณ คนไม่ใช่ต่ำทราม
เพราะชาติกำเนิด แต่จะเป็นคนต่ำทรามก็เพราะกรรมคือการกระทำคนมิใช่จะเป็นเพราะพราหมณ์
เพราะชาติกำเนิด แต่เป็นพราหมณ์คือผู้บริสุทธิ์ เป็นคนดีคนประเสริฐเพราะกรรมคือการกระทำ
ทางกาย วาจา และความคิด..." (พระไตรปิฎกเล่มที่ 11 หน้า 501)

พระพุทธศาสนายึดเอาการกระทำหรือความประพฤติมาเป็นเครื่องจำแนกมนุษย์ ในแง่
ความประเสริฐหรือความเลวทรามไม่ให้แบ่งแยกโดยชาติกำเนิด

ประการต่อมา ท่านสอนหลักธรรมเพื่อให้รู้จักพึ่งตนเองไม่ฝากโชคชะตาไว้กับปัจจัย
ภายนอก ไม่ให้หวังผลจากการอ่อนวอนนอนคอยโชค ให้หวังผลจากการกระทำ ท่านจึงสอนเรื่อง
กรรมคู่กับความเพียร เหมือนกับหลักที่ยกมาให้ดูตั้งแต่ต้น ทางพระพุทธศาสนาเป็นกรรมวาทที่และ
เป็นวิริยวาท

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาสอนว่า ความสำเร็จเกิดขึ้นจากการกระทำของเหตุและผล
คือผลจะเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เท่าที่เรามีเรี่ยวแรงพยายามได้

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกรรม ทั้งกรรมเก่า กรรมปัจจุบัน และกรรมที่ทำต่อไปใน
อนาคตกับทั้งถือว่ากรรมนั้นเป็นเพียงกระบวนการแห่งเหตุผลที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์เป็น
ส่วนหนึ่งของกฎเกณฑ์แห่งความเป็นไปตามเหตุแห่งปัจจัย พระพุทธศาสนานั้นเป็นกรรมวาทที่

14. เป็นวิเศษวาท

วิเศษวาท คือการแสดงความจริงหรือการสอนโดยแยกแยะจำแนก ไม่มองความจริงเพียงด้านเดียว แต่มองความจริงแบบแยกแยะจำแนกครบทุกแง่ทุกด้าน ไม่ดึงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง หลักการแสดงความจริงด้วยวิธีจำแนกแยกแยะอย่างนั้นเรียกว่า วิเศษวาท

การจำแนกแยกแยะที่สำคัญ คือในด้านความจริง เช่น เมื่อพูดถึงชีวิตคนท่านจำแนกออกเป็นชั้น 5 โดยแยกออกเป็นรูปธรรมและนามธรรมก่อน แล้วแยกนามออกไปอีกเป็น 4 ชั้น แต่ 4 ชั้น นั้นแต่ละชั้นยังแยกจำแนกย่อยออกไปอีก คือแยกแยะความจริงให้เห็นทุกแง่ทุกด้าน ไม่ตีคลุมไปฝ่ายเดียว ต่างจากคนจำนวนมากที่มีลักษณะตีคลุม และจับเอาแง่เดียวเหมาคลุมเป็นทั้งหมด ทำให้มีการผูกขาดความจริงโดยง่าย แม้แต่ในการตอบคำถามบางประเภท ก็ต้องมีลักษณะของการจำแนกแยกแยะ ไม่ต้องตีคลุมลงไปอย่างเดียว(พระธรรมปิฎก 2547 หน้า 29)

หลักการต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้มาก เพราะฉะนั้นเราจะเห็นว่า ธรรมะในพระพุทธศาสนามีลักษณะพิเศษที่มักจะมีเป็นข้อๆ โดยรวมเป็นชุดๆ ดังที่จัดเป็นหมวดธรรมต่าง ๆ เช่น หมวดสอง หมวดสาม หมวดสี่ หมวดห้า ฯลฯ พระพุทธเจ้าทรงเป็นนักจำแนกธรรม

15. เห็นทุกข์แต่เป็นสุข ทุกข์เพื่อเห็นแต่สุขเพื่อเป็น

พระพุทธศาสนาสอนให้มองเห็นความทุกข์แต่ให้ปฏิบัติด้วยความสุข หลักการของพระพุทธศาสนานั้น ชัดเจนว่าท่านมุ่งสอนให้รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริงว่า เกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่ไม่เที่ยง คือไม่คงที่ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป สืบเนื่องไปเรื่อยๆ คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ คือถูกปัจจัยต่าง ๆ ที่ขัดแย้งบีบบังคับให้แปรปรวนไปตลอดเวลา และไม่ใช่ว่าตัวตนคือเป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยไม่มีตัวตนที่เป็นเจ้าของ หรือผู้ที่จะบังการให้เป็นไปตามความปรารถนา

เรียกตามแบบว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งรู้จักกันดีในชื่อว่า ไตรลักษณ์ หลักทั่วไปของการปฏิบัติ พระพุทธศาสนาก็ถือว่าความสุขสามารถเข้าถึงได้ด้วยความสุข คือคนสามารถบรรลุถึงความสุขด้วยวิธีปฏิบัติที่เป็นสุข อันต่างจากลัทธิศาสนาบางพวกที่ถือว่า ความสุขจะบรรลุถึงได้ด้วยความทุกข์ เครื่องทดสอบความถูกต้องอย่างหนึ่ง ของการปฏิบัติธรรมก็คือ การได้ความสุขที่เกิดขึ้นในระหว่างการปฏิบัติ นั้น เข้าทำนองว่า “รู้ว่าชีวิตเป็นทุกข์ แต่ชีวิตเป็นสุข หรือถ้าจะพูดให้ถูกต้องกว่านั้น ก็ว่า รู้เท่าทันความทุกข์ จึงมีความสุขที่สมบูรณ์(วคิน อินทสระ, 2549 หน้า 53)

16. เป็นศาสนาแห่งความพอเพียง

ประเด็นนี้เห็นได้ชัดจากคุณลักษณะคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งสอนเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์ เพื่อให้ผู้ที่ศึกษาได้เข้าใจถึงความจริงอันเป็นแก่นแท้ของธรรมชาติและชีวิต มีภาวะจิตใจที่เป็นอิสระ มีปัญญาและเข้าใจในความจริงและสิ่งสมมติทั้งหลาย เป็นคำสั่งสอนเพื่อระบบชีวิตที่เรียบง่าย ใกล้ชิดตามธรรมชาติ มีความสุข และความเจริญ คุณค่าของพระพุทธศาสนาในเรื่องนี้พิสูจน์ได้ด้วยลักษณะของพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ประกอบด้วยลักษณะ 8 ประการคือ(พระไตรปิฎกเล่มที่ 7 หน้า 331)

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด (วิราค)

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความปราศจากทุกข์ (วิสงโยค)

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความไม่พอกพูนกิเลส (อปจย)

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความมกน้อย (อปปัจจตา)

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความสันโดษ (สนฺตุฎฐี)

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความสงบ (ปวิเวก)

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเพียร (วิริยารมฺภะ)

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเลี้ยงง่าย (สุภรตา)

17. เป็นศาสนาที่ประกาศหลักความเพียร

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้คนยอมรับความจริง เห็นคุณค่าของการกระทำและความเพียรพยายาม เน้นการใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ให้อำนาจการพึ่งพาตนเองในการประกอบคุณงามความดีและยกระดับชีวิตของตน ไม่สอนให้เอาดีด้วยการอ่อนวอนบงสรวงหรือรอคอยความช่วยเหลือของใคร แต่ให้พยายามทำการทุกอย่างให้สำเร็จด้วยความเพียรของตน ซึ่งคำสอนในเรื่องนี้ทำให้เกิดหลักการที่เรียกว่า "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" หรือที่เรียกว่า กฎแห่งกรรม ดังความที่พระพุทธเจ้าตรัสกับชาวนิคมนกเลศปุตตะ แคว้นกาลามะถึงผลของการทำความดีว่า (พระไตรปิฎกเล่มที่ 20 หน้า 241)

“ถ้าโลกหน้ามี ถ้าผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมี
 ผู้ทำดีก็มีฐานะที่จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์
 ถ้าโลกหน้าไม่มี ถ้าผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี
 ผู้ทำดียอมบริหารตนให้ไม่มีเวร อยู่เป็นสุขได้ในปัจจุบัน”

เรื่องกฎแห่งกรรมพระพุทธศาสนาไม่เคยสอนให้เชื่อเรื่องกรรมเก่า ด้วยเห็นว่าเป็นเรื่องเลื่อนลอย ซึ่งสามารถยืนยันได้ด้วยข้อความในเทวทหสูตร (พระไตรปิฎกเล่มที่ 14 หน้า 323) ที่กล่าวถึงเรื่องพระพุทธเจ้าตรัสสอนพระภิกษุถึงความเพียรพยายามในการที่จะทำตนให้หลุดพ้นจากทุกข์ ทรงยกตัวอย่างพวกนิครนถ์ ที่มีความเชื่อว่า ความสุข ความทุกข์ใดๆ ล้วนเกิดจากกรรมเก่า ดังนั้นเมื่อกรรมเก่าหมดไปและหากไม่ทำกรรมใหม่เพิ่ม รวมทั้งถ้าสามารถละกิเลสได้ ก็จะสิ้นกรรม สิ้นทุกข์ หมดสิ้นกันไป พระพุทธเจ้าทรงตำหนินิครนถ์เป็นอย่างมากที่มีความคิดเช่นนั้น ทรงกล่าวกับนิครนถ์ว่า “...รู้หรือไม่ว่าเคยเป็นอะไรหรือไม่เคยเป็นอะไรในกาลก่อน เคยทำบาปกรรมหรือไม่เคยทำบาปกรรมในกาลก่อน รู้หรือไม่ว่าทุกข์ที่หมดไปแล้วมีเท่านี้ ทุกข์ที่จะพึงทำให้หมดไปมีเท่านี้ และเมื่อทุกข์หมดไปเท่านี้แล้ว ทุกข์ทั้งปวงจึงจักหมดไป รู้หรือไม่ว่าการละอกุศลธรรม การทำกุศลธรรมให้ถึงพร้อมย่อมมีได้ในปัจจุบัน...เมื่อไม่รู้เช่นนี้แล้วก็ไม่ควรจะยืนยันว่า สุข ทุกข์ หรือไม่สุข ไม่ทุกข์ทั้งปวง เนื่องมาจากเหตุที่ทำให้เมื่อกาลก่อน...”

จากประเด็นนี้ทำให้นักปรัชญาหลายท่านมองพระพุทธศาสนาว่ามีหลักการเดียวกับวิทยาศาสตร์ คือไม่เชื่อในสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ และเชื่อในเรื่องของการปฏิบัติทดลอง ดังบทสวดพระธรรมคุณที่กล่าวว่า “ปัจจุตติ เวทิตัพโพ วิญญูหิ ซึ่งแปลว่า พึ่งรู้เฉพาะตน หมายถึงปฏิบัติเท่านั้นจึงจะประสบผลแห่งการกระทำนั้นๆ (พุทธทาสภิกขุ, 2529 หน้า 114)

พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาของความเพียร และการกระทำด้วยตนเองโดยแท้ ดังพุทธภาษิตที่รู้จักกันแพร่หลายคือ

อตตตา หิ อตตโน นาโถ	ตนเป็นที่พึ่งของตน
อตตตีปา อตตสรณา	จงมีตนเป็นเกาะ จงมีตนเป็นที่พึ่ง
อตตทานิ ทมยนติ ปณฺฑิตา	บัณฑิตทั้งหลายย่อมฝึกตน

18. เป็นศาสนาที่เน้นด้านสังคม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับชนหมู่มากหรือสังคม พระพุทธเจ้าทรงเน้นในเรื่องนี้มาก ดังพุทธพจน์ที่ทรงกล่าวเมื่อส่งพระอรหันตสาวกรุ่นแรก 60 องค์ไปประกาศพระพุทธศาสนาว่า "...จรถ ภิกขเว จาริกัม พุทฺชนฺหิตาย พุทฺชนฺสุขาย โลกานุกมฺปาย ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พุทฺชน เพื่อความสุขแก่พุทฺชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก..." (พระไตรปิฎกเล่มที่ 6 หน้า 62) และจากนั้นก็ได้แสดงพระธรรมมากมายโดยเน้นหลักการนี้ การที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับคนและสังคมมากนี้เอง หลักธรรมหลายข้อหลายประการ จึงเป็นหลักของการปฏิบัติตนในสังคม หลักการยอมรับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลอื่น เช่นเดียวกับตน รวมถึงหลักของการปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจอันเป็นรากฐานของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข อาทิเช่น หลักเบญจศีล เบญจธรรม กฎแห่งธรรม ฆราวาสธรรม 4 พรหมวิหาร 4 กุศลมูล 3 สังคหวัตถุ 4 เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหลักเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในสังคมอีกมากมาย เช่น หลัก "เพราะสิ่งนั้นมี สิ่งนี้จึงมี" ของ ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นหลักของความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยมาอธิบายปรากฏการณ์ในสังคมและความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสังคมว่า

"...เมื่อบุคคลกระทำการใดสิ่งหนึ่งในฐานะของปัจเจกชน (Individual) เรื่องมิได้สิ้นสุด เบ็ดเสร็จลงเพียงนั้น เพราะย่อมจะมีผลกระทบเกี่ยวโยงไปสู่ผู้อื่นในสังคมด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ พ้นขณะเดียวกันสภาพแวดล้อมของสังคมก็มีอิทธิพล จูงใจให้บุคคลกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง เสมอกระบวนการในสังคมจึงดำเนินไปในลักษณะประกอบกรรม(Action) และ ประกอบกรรม ได้ตอบ(Reaction) กล่าวคือการกระทำของบุคคลหนึ่งจะส่งผลโยงไปสัมพันธ์กับการกระทำของอีกบุคคลหนึ่งเสมอ การกระทำของบุคคลจึงเป็นที่มาของความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ ทั้งนี้ตามหลักที่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่แก่กันและกัน อิงอาศัยกันและกันอยู่ ไม่มีสิ่งใดมีความสมบูรณ์ในตัว ไม่มีสิ่งใดตายตัว และไม่มีสิ่งใดอยู่โดดเดี่ยวตามสภาวะของมันเอง นี่คือนัยแห่งปฏิจจสมุปบาทที่เกี่ยวกับมนุษย์และสังคม..."(สิทธิ บุตรอินทร์, 2532 หน้า 122-123)

ตอนที่ 5 แนวคิดเกี่ยวกับการสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญ

การสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญ (Connoisseurship) เป็นรูปแบบหนึ่งของการประเมินที่มีแนวคิดซึ่งยึดพื้นฐานการตัดสินคุณค่าโดยวิธีธรรมชาติ (Naturalistic Value-Oriented Evaluation : NV Model) เพื่อให้ผู้ประเมินทำการตัดสินคุณค่าของสิ่งที่ประเมินด้วยการใช้ศักยภาพของตนเองเป็นหลักสำหรับการให้คุณค่า นอกจากนี้แล้วยังมุ่งเน้นการให้คุณค่าเพิ่มเติมโดยการนำเสนอด้วยการวิพากษ์วิจารณ์สิ่งที่ประเมินจากทัศนะของตนเองอีกด้วย มีนักวิชาการต่างประเทศให้ความหมายที่สอดคล้องกันไว้ ดังนี้

โพลานยี (Eisner, 1985.p.25-26 citing Polanyi. 1958 อ้างในศิริชัย กาญจนวาสี, 2546 หน้า 57-59) ได้กล่าวถึงการประเมินโดยการสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญว่า ความสำคัญของการสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญจะเกี่ยวข้องกับควมมีประสบการณ์ทางด้านศิลปะที่มีอยู่ในตัวของผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งเป็นศักยภาพที่ฝังอยู่ในตัวผู้เชี่ยวชาญ ไม่ได้ระบุความเฉพาะเจาะจงในรูปแบบของการประเมินเฉพาะเน้นจิตสำนึก และการหยั่งรู้เป็นหลักในการประเมิน ประกอบด้วยเหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์ที่เน้นส่วนประกอบของความรู้ความสามารถเฉพาะบุคคลเกี่ยวกับ "ความรู้และทักษะในการทำงานศิลปะ การประเมินค่าและความเข้าใจในความหมาย ของผลงานศิลปะ" การสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญจึงพิจารณาคุณภาพของผลงาน โดยพิจารณาผ่านจากทักษะและแบบฝึกการทำงานศิลปะให้สอดคล้องกับการตัดสินคุณค่าโดยสติปัญญาของผู้เชี่ยวชาญ

ไอส์เนอร์ (Eisner, 1975 -1979) ได้ประยุกต์มโนทัศน์ของศิลปวิจารณ์ (Art criticism) มาใช้เป็นรูปแบบของการประเมิน โดยให้แนวคิดการวิพากษ์วิจารณ์เป็นการใช้วิจารณ์ญาณในการบรรยายคุณภาพของสิ่งที่ศึกษา (Descriptive aspect) ตีความหมายของคุณภาพของสิ่งที่ศึกษา (Interpretive aspect) ออกมาในเชิงประจักษ์ ตามการรับรู้ของผู้เชี่ยวชาญ และตัดสินคุณค่าของสิ่งนั้น (Evaluative aspect) ไอส์เนอร์ เสนอว่าการประเมินตามแนวทางของศิลปวิจารณ์ ประกอบด้วยศิลปะของการรับรู้อันประณีต ซึ่งเกิดจากการฝึกฝนและประสบการณ์ กับศิลปะของการเปิดเผยคุณภาพของการถ่ายทอดความรู้สึกที่ล้นกรองเกณฑ์มาตรฐานเพื่อสะท้อนคุณค่าของสิ่งนั้นออกมาได้ และ ได้นำเสนอแนวทางการประเมินของผู้เชี่ยวชาญ โดยชี้ให้เห็นลักษณะพิเศษระหว่างการสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญและการวิพากษ์ (Educational connoisseurship and Educational criticism) ว่ารูปแบบจะต้องเกี่ยวข้องกับความซาบซึ้ง และการระบายหรือเปิดเผยความงามของสิ่งที่ประเมินออกมาเป็นคำพูด จากการทำ ไอส์เนอร์ (Eisner) ระบุความเกี่ยวข้อง

ระหว่างวิพากษ์(Educational connoisseurship and Educational criticism) โดยระบุรายละเอียด 6 ข้อที่สนับสนุน Educational criticism ไว้ดังนี้

1. การวิพากษ์วิจารณ์และช่วยอธิบายวัตถุประสงค์และกระบวนการที่เป็นเชิงคุณภาพซึ่งสัมพันธ์กันระหว่างสาระและรูปแบบของเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

2. การวิพากษ์วิจารณ์จะช่วยอธิบายวัตถุประสงค์และกระบวนการที่เป็นเชิงคุณภาพซึ่งสัมพันธ์กันระหว่างส่วนประกอบย่อยและองค์รวมของเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

3. การวิพากษ์วิจารณ์เป็นเรื่องการสะท้อนจากการหยั่งรู้สู่การกำหนดวัตถุประสงค์หรือรูปแบบที่เป็นการออกแบบอย่างมีความสมบูรณ์และมีความซับซ้อน

4. การวิพากษ์วิจารณ์จะเปิดเผยธรรมชาติของประสบการณ์ที่ลึกซึ้ง (เป็นแก่นแท้) โดยไม่มีรูปแบบรับรู้ที่ง่าย และการสะท้อนกลับของการวิพากษ์ทั้งส่วนที่เป็นกระบวนการและผลผลิตของการปฏิบัติงาน

5. การวิพากษ์วิจารณ์จะเปิดเผยโดยยึดหลักการพื้นฐาน ด้วยการแปลความและตัดสินกระบวนการและวัตถุประสงค์ ซึ่งจะอาศัยผลลัพธ์จากการสรุปความเกี่ยวข้องจากประสบการณ์โดยรวมของความเป็นมนุษย์ธรรม

6. การวิพากษ์วิจารณ์ใช้การสังเคราะห์ความรู้ที่ได้จากกระบวนการทางวิจัยที่แตกต่างกันของทฤษฎีการหยั่งรู้

บอร์โก (Citing Borko, 1993 อ้างถึงใน ศิริชัย กาญจนวาสี, 2546) ได้กล่าวถึงการสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญว่าเป็นการประเมินยึดแนวทางการสอน ทักษะการปฏิบัติจริง สิ่งหนึ่งที่ยอมรับได้เป็นการสังเกตโดยไม่มีรูปแบบ การตัดสินผลเกี่ยวกับการเรียนการสอน จากการพิจารณาผลของงาน มีลักษณะพิเศษเป็นการประเมินโดยยึดการตัดสินร่วมกันของผู้เชี่ยวชาญกับผู้ปฏิบัติอย่างซ้ำของ ผลสำเร็จของการดำเนินการประเมินขึ้นอยู่กับความสามารถเฉพาะทางของผู้เชี่ยวชาญที่มีต่อเรื่องนั้น ๆ ผวนกับความรอบรู้อย่างกว้างขวางในการปฏิบัติเรื่องนั้น ๆ ของผู้ปฏิบัติไม่เน้นแบบแผนซับซ้อน อาจเจาะจงเลือกจากเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นพื้นฐานสำหรับการสรุปผลการตัดสินใจร่วมกัน

ปีเตอร์ ดอร์เมอร์ (Peter Dörmer, 1994 อ้างถึงในศิริชัย กาญจนวาสี, 2546) ได้กล่าวถึงการสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญว่าพัฒนามาจากการประเมินผลงานทางด้านศิลปะที่ผู้เชี่ยวชาญทางศิลปะจะยึดความรู้ความสามารถที่สั่งสมอยู่ในตน เป็นพื้นฐานของการประเมินตัดสิน และให้คุณค่าแก่งานศิลปะที่เน้นความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างลงตัวระหว่างความเป็นจริง

และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เน้นการให้อิสระในการนำเสนอข้อสรุปจากการประเมินโดยผู้เชี่ยวชาญที่ยังรู้ก่อนการวิพากษ์วิจารณ์ผลงานศิลปะตามแง่คิดมุมมองตามศักยภาพของตนเอง ยึดการให้ข้อคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญแต่ละคนจะได้มีอิทธิพลทางความคิดต่อคนอื่น จึงทำให้ผลของการประเมินจากการสรุปตามที่เสนอที่หลากหลายของผู้เชี่ยวชาญ ผู้เชี่ยวชาญแต่ละคนต่างเติมเต็มในการประเมินผลงานทางศิลปะร่วมกัน

บอนเนล โรบินสัน (Bonnell Robinson, 1998) ได้กล่าวถึง การสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญว่าเป็นการประเมินโดยคณะบุคคลที่ประเมินงานทางด้านศิลปะ โดยเน้นพื้นฐานจากการสรุปร่วมกันของคณะบุคคลที่เป็นผู้ประเมิน เกี่ยวกับความรู้สึกต่อความงามของผลงานศิลปะ การตกลงร่วมกันเพื่อตัดสินคุณค่าที่เน้นความสำคัญด้วยความรู้สึกที่ยังรู้ที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ เป็นการรับรู้โดยสัญชาตญาณที่ไม่ได้คำนึงถึงความมีรูปแบบที่เฉพาะเจาะจง ผู้ประเมินจะต้องเข้าใจในงานที่ตนเองจะต้องประเมินอย่างถี่ถ้วนบนพื้นฐานของหลักฐานเชิงประจักษ์ การเห็นคุณค่าในความประณีตทั้งในเทคนิคและรูปแบบการวิเคราะห์ วิธีการ และแนวทางปฏิบัติการสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญเน้นภารกิจจากแหล่งที่มาของผลงานอย่างสมเหตุสมผล เป็นการประเมินซึ่งมีหลักฐานประกอบชัดเจนตามสภาพจริงและประเมินเชิงเน้นคุณลักษณะสำคัญ

การสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญ (Connoisseurship) ที่ต้องการให้ตรวจสอบการพัฒนา รูปแบบการบริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐานตามหลักพุทธธรรม โดยพิจารณาความเหมาะสมของรูปแบบที่ผ่านการปรับปรุงของผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งดำเนินการวิจัยโดยเทคนิค EDFR (Ethnographic Delphi Future Research) มาแล้ว ว่ามีความเหมาะสมมากน้อยเพียงใด และสมควรที่จะเพิ่มเติมประเด็นสำคัญอะไรบ้างเพื่อให้ได้รูปแบบที่มีความสมบูรณ์ถูกต้อง และชัดเจน

ตอนที่ 6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

6.1 งานวิจัยในประเทศ

ได้มีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพุทธธรรมในสาขาสังคมศาสตร์ ทั้งรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ศึกษาในศาสตร์ รวมถึงสาขาอื่น ๆ ดังนี้

วีระ อัมพันสุข (2527 หน้า 7) ศึกษาวิจัยเรื่อง การประยุกต์พุทธธรรมในการบริหาร การศึกษาด้านบุคลากรจากผู้บริหาร 4 ภาค รวม 10 จังหวัด ผลการวิจัยพบว่า ผู้บริหารร้อยละ 93 เห็นด้วยกับการใช้ พุทธธรรม เป็นแนวปฏิบัติในการบริหารบุคลากร และผู้บริหารร้อยละ 97 เห็นด้วยว่าพุทธธรรมเป็นปัจจัยที่ทำให้การบริหารงานบุคลากรประสบความสำเร็จจริง เมื่อ ประยุกต์ใช้กับการบริหารบุคลากรแผนใหม่ และยังพบว่า ผู้บริหารร้อยละ 94 เห็นด้วยกับการ นำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาบริหารจิต เพื่อให้จิตมีสมรรถภาพสูง เป็นปัจจัยทำให้การ บริหารงานบุคลากรประสบความสำเร็จ

มนูญ ดวงหาค้าง (2531 หน้า บทคัดย่อ) ศึกษาบทบาทด้านมนุษยสัมพันธ์ตามแนว พุทธธรรมของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาศึกษาจังหวัดอุดรธานี ผลจากการศึกษาพบว่า ผู้บริหาร โรงเรียนมีพฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ตามแนวพุทธธรรมในหมวดธรรมทั้ง 10 หมวด อยู่ในระดับ การปฏิบัติปานกลาง แต่เมื่อพิจารณาหมวดธรรมเป็นรายหมวด พบว่า มีหมวดธรรมที่ผู้บริหาร โรงเรียนปฏิบัติอยู่ในระดับการปฏิบัติมากอยู่ 5 หมวด ได้แก่ ฆราวาสธรรม 4, ราชธรรม 10, อปริ หานียธรรม 7, คารวะตา 6 และปฏิสันถาร 2 และมีหมวดธรรมที่ผู้บริหารโรงเรียนปฏิบัติปานกลาง อยู่ 4 หมวด เช่นเดียวกัน ได้แก่ สังคหวัตถุ 4 สัมปฐิติธรรม 7, กัลยาณมิตรธรรม 7 และสารณีย ธรรม 6 หมวดธรรมที่ผู้บริหารโรงเรียนปฏิบัติมากกว่าหมวดธรรมอื่น ๆ คือ ปฏิสันถาร 2 ส่วน หมวดธรรมที่ผู้บริหารโรงเรียนปฏิบัติน้อยกว่าหมวดธรรมอื่น ๆ ได้แก่ พรหมวิหาร 4

ดุชฎี สีดลวรพงศ์ (2532) วิจัยเรื่อง การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏใน พระไตรปิฎก พบว่า

1. ทรรศนะเกี่ยวกับโลกและชีวิต ส่วนที่เป็นพื้นฐานของการศึกษาพระพุทธศาสนาเห็น ว่า ชีวิตมนุษย์นั้นเป็นสิ่งประกอบที่เรียกว่าขันธ 5 ได้แก่ รูป เวทนา (รู้สึก-เสวยอารมณ์) สัญญา (รู้จำ-จำอารมณ์) ส่วนที่เป็นความรู้ทั้ง 4 ของชีวิตนั้น เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ของมนุษย์เอง การดำเนินชีวิตของมนุษย์ คือการติดต่อสัมพันธ์กับโลกตามการรับรู้ทั้งนี้มีการ รับเข้าทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และการแสดงออกทางกาย วาจา ใจ จากพื้นฐานนี้ พระพุทธศาสนาอธิบายว่าความจริงสูงสุด มี 4 ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค และ ผูกเป็นเหตุผล 2 คู่ คือ ทุกข์เป็นผลของทุกข์ สมุทัย (คือตัณหา) และความพ้นทุกข์ (นิโรธ) เป็นผลของปฏิบัติ 1 ชุด (มรรคมีองค์ 8) ความจริง 2 คู่นี้พระพุทธศาสนาอธิบายไว้ในอีก หลายแง่หลายชื่อ จากทรรศนะนี้กำหนดเป็นการศึกษาและการจัดสังคมการศึกษาใน พระพุทธศาสนา

1.1 ความหมายของการศึกษาและเป้าหมายของการศึกษา

การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนา หมายถึง การดำเนินการใด ๆ ของผู้ศึกษา เพื่อให้บรรลุปัญญาเครื่องดับทุกข์เป้าหมายของการศึกษาคือภาวะพ้นทุกข์ ภาวะพ้นทุกข์นี้ นอกจากจะมีฐานะเป็นจุดหมายปลายทางของการศึกษาแล้ว ยังเป็นสิ่งเดียวกับผลทางการศึกษาด้วย วิจัยนี้พบว่าพระพุทธศาสนาได้แบ่งเป้าหมายและหรือผลของการศึกษาหลายแนวทาง เช่น แบ่งตามระดับความพ้นทุกข์แบ่งได้ 3 ระดับแบ่งตามลักษณะของความรู้ทำให้พ้นทุกข์ได้ 3 ลักษณะแบ่งลักษณะของการพ้นทุกข์แบ่งได้ 5 ลักษณะ

1.2 หลักการ กิจกรรมทางการศึกษาและปัจจัยเอื้อให้เกิดการศึกษา

หลักการทางการศึกษาในสังคมและพุทธศาสนา ได้แก่ ถ้าต้องการบรรลุเป้าหมายและหรือผลของการศึกษาจะต้องฝึกอบรมศีล จิต และปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปในระดับต้น ๆ ศึกษาตามรูปแบบของทาน ศีล ภาวนา (จิตปัญญา) ในระดับสูง ศึกษาตามรูปแบบของ ศีล สมาธิ (จิต) ปัญญา กิจกรรมทางการศึกษา ได้แก่ การให้ทาน รักษาศีล ส่ำรวม อินทรีย์ ประมาณในการบริโภคทำสมาธิ พิจารณาปรากฏการณ์ของขันธ 5 หรือเจริญสติปฏิฐาน การเข้าไปหาสัปบุรุษ พังธรรมทบทวนธรรมอยู่เสมอ พังพินิจขบธรรมจนเข้าใจ และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (คือกำหนดรู้ทุกข์และทุกข์ สมุทัย ทำนิโรธให้แจ้ง ทำมรรคมองค์ 8 ให้มี (ในตน) ปัจจัยเอื้อให้เกิดการศึกษาจำแนกเป็น 2 กลุ่ม คือ 1. ปัจจัยภายนอกได้แก่กัลยาณมิตร เสนาสนะอันสงบ การได้อยู่ในบรรยากาศวิชาการ 2. ปัจจัยภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นศักยภาพภายในตัวผู้ศึกษาเอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของแต่ละบุคคล ความพร้อมที่ว่านี้มี 5 ประการคือ วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา อีกนัยหนึ่งความพร้อมนี้เป็นผลจากการศึกษาในก่อนหน้าด้วย

1.3 สังคม การจัดระเบียบสังคม

ความเป็นสมาชิกในสังคมพระพุทธศาสนาผลงานวิจัยนี้พบว่าสังคมชาวพุทธมี 2 ประเภท คือ สังคมฆราวาสและสังคมสงฆ์ สังคมสงฆ์นั้นสมาชิกส่วนใหญ่มุ่งเป้าหมายการศึกษาระดับสูงสุดคือความพ้นทุกข์สิ้นเชิง มีการจัดระเบียบสังคมโดยอาศัยวินัยสงฆ์ (ภิกษุ 227 ข้อ ภิกษุณี 311 ข้อ) ซึ่งครอบคลุมการคัดเลือกสมาชิกการดำรงชีวิตในสังคมและการให้ออกจากความเป็นสมาชิกโดยวินัยสงฆ์นี้ทำให้สังคมสงฆ์มีบรรยากาศวิชาการสูง สมาชิกมี โอกาสศึกษามากและลึกโดยศึกษาตลอดเวลาในการดำรงชีวิต จัดว่าสังคมสงฆ์เป็นสังคมการศึกษาตามอุดมคติในทรรคนะอย่างพระพุทธศาสนา ส่วนสังคมฆราวาสชาวพุทธมุ่งเป้าหมายระดับต่ำลงมา การ

จัดระเบียบสังคมวัดกุ่มน้อยกว่าสังคมสงฆ์ ชาวาวาสที่มีความพร้อมสูงขึ้นต้องการบรรลุเป้าหมายสูงสุด ก็เข้าสังคมสงฆ์ได้

1.4 กระบวนการศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนา

การวิจัยนี้พบว่ากระบวนการศึกษาที่เกิดในสังคมพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางปัญญา ซึ่งสังเกตเห็นว่าได้จากพฤติกรรมภายนอกบ้างไม่อาจสังเกตได้บ้าง ดังนี้
คนดีตบรูช → ฟังสัทธรรม → มีศรัทธา → ทำให้ใจโดยแยบคาย → ทำสติสัมปชัญญะให้สมบูรณ์ → สำรวมอินทรีย์ (ได้) → มีสุจริต 3 → เจริญสติปฏิฐาน 4 → บรรลุวิชาและวิมุตติ (สัจจะ)

คณิต ภิรมย์ไกรภักดิ์ (2533 หน้า บทคัดย่อ) ได้ศึกษาพฤติกรรมการบริหารตามแนวพุทธธรรมของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 11 พบว่า

1. พฤติกรรมการบริหารตามข้อธรรมในพระพุทธศาสนาที่นำมาเป็นหลักปฏิบัติในการครองตนครองคน และครองงาน ผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษา ตามความคิดเห็นของผู้บริหารและผู้ช่วยผู้บริหาร อยู่ในระดับมาก ส่วนตามความคิดเห็นของครูอยู่ในระดับปานกลาง
2. พฤติกรรมการบริหารตามข้อธรรมในพระพุทธศาสนาที่นำมาเป็นหลักปฏิบัติในการครองตนของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษา ตามความคิดเห็นของผู้บริหาร และผู้ช่วยผู้บริหารอยู่ในระดับมากส่วนตามความคิดเห็นของครูอยู่ในระดับปานกลาง
3. พฤติกรรมการบริหารตามข้อธรรมในพระพุทธศาสนาที่นำมาเป็นหลักปฏิบัติในการครองคนของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษา ตามความคิดเห็นของผู้บริหาร และผู้ช่วยผู้บริหารอยู่ในระดับมากส่วนตามความคิดเห็นของครูอยู่ในระดับปานกลาง
4. พฤติกรรมการบริหารตามข้อธรรมในพระพุทธศาสนาที่นำมาเป็นหลักปฏิบัติในการครองงานของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษา ตามความคิดเห็นของผู้บริหาร และผู้ช่วยผู้บริหารและครูในระดับมาก
5. พฤติกรรมการบริหารตามข้อธรรมในพระพุทธศาสนาที่นำมาเป็นหลักปฏิบัติในการครองตนครองคน และครองงาน ของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษา ตามความคิดเห็นของผู้บริหาร ผู้ช่วยผู้บริหารและครูโรงเรียนมัธยมศึกษา แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยผู้บริหารมีความคิดเห็นอยู่ในระดับสูงกว่าผู้ช่วยผู้บริหารและผู้บริหารมีความคิดเห็นอยู่ในระดับสูงกว่าครู เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า

5.1 ในด้านการครองตน และในด้านการครองคน ผู้บริหาร ผู้ช่วยผู้บริหารและครู มีความคิดเห็นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 โดยผู้บริหารมีความคิดเห็นอยู่ในระดับสูงกว่าผู้ช่วยผู้บริหารและครู และผู้ช่วยผู้บริหารมีความคิดเห็นอยู่ในระดับสูงกว่าครู

5.2 ในด้านการครองงาน ผู้บริหาร และผู้ช่วยผู้บริหาร มีความคิดเห็นอยู่ในระดับสูงกว่าครูอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ส่วนผู้บริหารกับผู้ช่วยผู้บริหารมีความคิดเห็นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

พูนสุข สนองลักษณ์ (2533) วิจัยเรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) ผลการวิจัยพบว่า พระเทพเวทีพิจารณาการศึกษาจากตัวพุทธ ศาสนา โดยพิจารณาพุทธศาสนา โดยส่วนรวม ในส่วนที่เป็นรูปแบบและแนวทางของชีวิตทั้งหมด แล้วจึงพิจารณาว่าในทางพุทธศาสนา นั้น เห็นว่าการศึกษาคืออะไร มีลักษณะอย่างไร สรุปเป็น ประเด็นสำคัญได้ดังนี้

1. การศึกษาเป็นไปเพื่ออิสรภาพ จุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นจุดมุ่งหมายเดียวกับชีวิต คือการพัฒนาไปสู่อิสรภาพ ความหลุดพ้น (วิมุตติ)
2. การศึกษาเกิดขึ้นเมื่อคนรู้จักคิดอย่างมีอิสรภาพ
3. ส่วนที่ช่วยให้เกิดการศึกษากับบุคคลมี 2 อย่าง คือ ปรโตโมหะและโยนิโสมนสิการ

การประยุกต์พุทธปรัชญามาใช้กับองค์ประกอบที่สำคัญของการศึกษา ตามแนวคิดของ พระเทพเวที พอสรุปได้ ดังนี้

ความหมายของการศึกษา การศึกษาหมายถึง กระบวนการสร้างปัญญา อันเป็น ประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตทั้ง ในส่วนบุคคลและสังคม และไปสู่ความเป็นอิสระ แก้ปัญหาได้ทำ ให้เกิดความสุขหรือความหลุดพ้นจากความทุกข์ (วิมุตติ)

ผู้สอน ผู้สอนคือครูเป็นครูตามอุดมคติทางพุทธศาสนา เป็นครูที่มีคุณสมบัติพร้อมทุก ด้านทั้ง ด้านความประพฤติส่วนตัว ความสามารถในการสอน และความสัมพันธ์กับศิษย์เป็นผู้มี ความประพฤติดีมีคุณธรรม จริยธรรม เป็นแบบอย่างแก่ศิษย์ได้ และสามารถปลุกฝังให้ศิษย์มี คุณสมบัติดังกล่าวได้ มีความรู้กว้างขวางทั้งวิชาเฉพาะด้านและความรู้ทั่วไป มีความชำนาญ เฉพาะด้านและสามารถถ่ายทอดให้ศิษย์ได้มีปัญญาความคิดที่ถูกต้อง รู้จักคิด รู้จักพิจารณา วิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ และสั่งสอนให้ศิษย์เป็นผู้มีปัญญา มีความคิดที่ถูกต้องได้ด้วย

ผู้เรียน ผู้เรียนหรือผู้ศึกษาจะต้องมีจิตสำนึกในการศึกษาสร้างแรงจูงใจใฝ่รู้และปฏิบัติ ตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา ต่อไปนี้ คือ หลักธรรมสำหรับที่คนประสบความสำเร็จ ได้แก่ จักร 4

อิทธิบาท 4 รู้หลักคุณภาพของการศึกษา คือรู้จักคบหากัลยาณมิตรและมีโยนิโสมนสิการ ปฏิบัติตามหลักเสริมสร้างปัญญา ได้แก่ เสวนากับผู้รู้ เอาใจใส่ฟังคำสอน รู้จักคิดโดย แยกคายและนำหลักธรรมไปใช้ให้ถูกต้อง ศึกษาให้เป็นพหุสูต คือ ฟังมาก จำได้ คล่องปาก เจนใจ และศึกษาให้เข้าใจแจ่มแจ้งทั้งในเรื่องนี้และเรื่องที่เกี่ยวข้อง

ผู้เรียนเมื่อได้รับการศึกษาแล้ว จะทำให้มีคุณสมบัติเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ได้รับการพัฒนา ครบทั้ง 4 ด้าน คือ

พระมหาสง่า สุภโร (2536) วิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของ พุทธทาสภิกขุ เพื่อพัฒนาสังคม พบว่า ตามคำสอนของพุทธทาสภิกขุ ระบบการศึกษาที่ถูกต้อง สามารถทำให้นักศึกษามีความรู้คือ ความรู้ทางวิชาการ (พุทธศาสตร์) ความรู้ทางจริยะ (ธรรมศาสตร์) และความรู้ทางการอยู่ร่วมกันปรัชญาของท่านพุทธทาส พยายามประสานพุทธ ธรรมเข้าไปในการศึกษาไทย เพื่อทำให้นักศึกษามีความประพัตที่ถูกต้อง โดยที่พระสงฆ์มักมี บทบาทช่วยสั่งสอนอบรมพุทธศาสนิกชนชาวไทยอยู่ และโดยอ้อม การศึกษาของพระสงฆ์จึง จำเป็นต้องเดินตามแนวปรัชญาของท่านพุทธทาส และการสนับสนุนจากรัฐเพิ่มขึ้น พระสงฆ์ผู้มี วินัยอันเคร่งครัดและมีความรู้ทางวิชาการเป็นอย่างดีย่อมเป็นผลดีต่อสังคมและมีคุณสมบัติ เหมาะสมพอที่จะสอนผู้อื่นได้

เชิงชาญ จงสมชัย (2537) วิจัยเรื่อง พุทธธรรมและการเมืองกับการพัฒนา ประชาธิปไตย ในทัศนะพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงการมองการเมืองและประชาธิปไตยจากกรอบ ของพุทธธรรม โดยผ่านทัศนะของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) เพื่อจะหาความสัมพันธ์ ระหว่างตัวแปรหลัก 3 ตัว คือ พุทธธรรม การเมืองกับการพัฒนาประชาธิปไตย อันจะนำไปสู่ ทางออกของการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยในอีกแนวทางหนึ่งโดยใช้พุทธธรรมเป็นหลักคิด

ผลการวิจัยพบว่า ในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) การเมืองและการ พัฒนาประชาธิปไตย ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักพุทธธรรม นั่นคือการเมืองและประชาธิปไตย ถือว่าเป็น ส่วนหนึ่งของการวิจัย (การจัดระเบียบภายในสังคมมนุษย์) ที่ต้องสอดคล้องกับธรรม (สัจธรรม ความจริง แห่งธรรมชาติ) จึงจะเป็นการเมืองและประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ และในส่วน

ของการพัฒนาการเมืองและประชาธิปไตยนั้นต้องเน้นไปที่การพัฒนาคุณภาพของคนเป็นสำคัญ กล่าวคือต้องพัฒนาคุณภาพของคนในสังคมให้คนเป็นธรรมาธิปไตยโดยใช้หลักศึกษา (การศึกษา) ให้ครบสมบูรณ์ทั้ง ศิล สมาธิ ปัญญา และถือว่าสิ่งนี้เป็นเงื่อนไขแห่งความสำเร็จของการพัฒนาการเมืองและประชาธิปไตย และจากการมองด้วยแนวคิดดังกล่าวจะเห็นต่อไปว่า หลักพุทธธรรมสามารถมองและตีความการเมือง และประชาธิปไตย โดยได้สอดคล้องกับวิถีของความเป็นไทยได้มากกว่าหลักประชาธิปไตยตะวันตก

เอกชัย คະชาวงค์ (2538) วิจัยเรื่อง การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติงานกับการปฏิบัติตนตามหลักไตรสิกขาของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดนครพนม ผลการวิจัยพบว่า

การปฏิบัติงานของผู้บริหารสถานศึกษาโดยภาพรวมอยู่ในระดับดี และการปฏิบัติตนตามหลักไตรสิกขาของผู้บริหารสถานศึกษาโดยภาพรวมอยู่ในระดับดี จำแนกเป็นรายด้านพบว่า ทุกด้านปฏิบัติตนในระดับดี คือ ชั้นปัญญา ชั้นสมาธิ ชั้นศีล สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติงานกับการปฏิบัติตนตามหลักไตรสิกขา มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001

ปิยวัชร สุทธิวนิช (2540) วิจัยเรื่อง การวิเคราะห์สาระหลักทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามหลักพุทธธรรมในผลงานของพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ผลการวิจัยพบว่าในผลงานของพระธรรมปิฎกปรากฏจำนวนหลักพุทธธรรม ที่ครอบคลุมสาระหลักทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนทั้ง 7 เรื่อง โดยเรียงลำดับจำนวนหลักพุทธธรรมจากมากไปหาน้อย ดังนี้

1. การศึกษาเพื่อสันติภาพ(หลักพุทธธรรมที่ครอบคลุมคือ พรหมวิหาร 4 การกำจัดปัจเจกธรรม 3 สังคหวัตถุ 4 อธิษฐานธรรม 4 และการกำจัดมัจฉริยะ 5)
2. แรงจูงใจ (หลักพุทธธรรมที่ครอบคลุม คือ ตถาคตโพธิสัทธา ฉันทะ กัลยาณมิตตตา และอิทธิบาท 4)
3. การศึกษาเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (หลักพุทธธรรมที่ครอบคลุม คือ สัมมาทิฎฐิ เมตตากุณา หลักรัตนตรัยและกตัญญูกตเวที)
4. หลักประชาธิปไตย (หลักพุทธธรรมที่ครอบคลุม คือ ธรรมาธิปไตยและสาราณียธรรม 6

5. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (หลักพุทธธรรมที่ครอบคลุม คือ มรรค หรือ มัชฌิมาปฏิปทา หรือไตรสิกขา)
6. การศึกษาตลอดชีวิต (หลักพุทธธรรมที่ครอบคลุม คือ ความไม่ประมาท)
7. คิดเป็น (หลักพุทธธรรมที่ครอบคลุม คือ โยนิโสมนสิการ) แต่มีข้อสังเกตว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีทั้งข้อที่มีความหมายสอดคล้องและแตกต่างกับการพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

กมลมาลย์ วิรัตน์เศรษฐิน (2543) วิจัยเรื่อง การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการส่งเสริมสุขภาพผู้ติดเชื้อเอชไอวี จังหวัดเชียงใหม่เป็นการวิจัยแบบกึ่งทดลอง ศึกษาในผู้ติดเชื้อเอชไอวี จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 165 คนแบ่งกลุ่มตัวอย่างเป็นกลุ่มควบคุม 6 กลุ่ม จำนวน 61 คน ได้รับการสอนสุขภาพแบบปกติ กลุ่มทดลอง 6 กลุ่ม จำนวน 95 คน ได้รับการสอนสุขภาพตามโปรแกรม ลำดับกิจกรรมอย่างต่อเนื่องตามกระบวนการคิดแบบแก้ปัญหา (หลักอริยสัจ 4) การฝึกการบริหารจิตภาวนา การสนทนาธรรมการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ภายในกลุ่ม และการเรียนรู้การตรวจสอบด้วยตนเอง ติดตามกลุ่มตัวอย่าง 2 สัปดาห์ เก็บรวบรวมข้อมูลก่อนเริ่ม และเมื่อเสร็จสิ้นโปรแกรมสุขภาพในครั้งนี 8 วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติพรรณนาและสถิติวิเคราะห์ทดสอบความแตกต่างค่ามัธยเลขคณิตภายในกลุ่มด้วยสถิติ Paired t-test ระหว่างกลุ่มด้วย Student t-test วิเคราะห์ปัจจัยที่มีอำนาจในการทำนายพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพและปัจจัยที่มีอำนาจในการทำนายสภาวะสุขภาพของผู้ติดเชื้อเอชไอวี ด้วยสถิติ Stepwise Multiple Regression Analysis ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

ภายหลังการทดลอง กลุ่มทดลองมีการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นกว่ากลุ่มควบคุมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติในเรื่องต่อไปนี้

1. ความเข้าใจในการแก้ปัญหาารวม และความเข้าใจในประเด็นแนวทางปฏิบัติ
2. ความเข้มแข็งของจิตใจรวม และความเข้มแข็งของจิตใจในประเด็นภาวะจิตพยาบาลภาวะจิตหดหู่ ภาวะจิตฟุ้งซ่าน และภาวะจิตลึกลง
3. พฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพในประเด็นพฤติกรรมมารับประทานอาหาร
4. สภาวะสุขภาพรวม และสภาวะสุขภาพในประเด็น น้ำหนักตัว เชื้อราในช่องปาก ท้องเสีย ไข้ และอ่อนเพลีย
5. ความพึงพอใจต่อโครงการ

ผลการศึกษาคั้งนี้สนับสนุนหลักพุทธธรรมที่มุ่งพิจารณาการมองเห็นทุกข์บนพื้นฐานหลักเหตุและผลให้เกิดปัญหาไร้เท่าทันความจริง และสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยวิธีการ

โชติ จินตแสง(2541) ทำวิจัยเรื่อง คุณค่าของพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย ในทัศนะของนิสิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พบว่า พุทธศาสนามีคุณค่าต่อสังคมไทยในระดับมากทุกด้าน เมื่อพิจารณารายข้อพบว่า ข้อที่มีคุณค่าต่อสังคมไทยในระดับมากที่สุดในแต่ละด้านนี้ ด้านการศึกษาควรเน้นให้ผู้เรียนมีความรู้คู่คุณธรรม ด้านระบบความเชื่อในกฎแห่งกรรม ควรเชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาที่ว่า ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า เมื่อความชั่วทำแล้วเดือดร้อนภายหลัง ด้านประเพณีและวัฒนธรรมไทย เห็นด้วยอย่างยิ่งว่า พุทธศาสนาเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย ควรช่วยกันทำนุบำรุงส่งเสริมและรักษาไว้ให้ยั่งยืนถาวรตลอดไป

วัชร ทงมอญ (2541) วิจัยเรื่อง การศึกษาการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการให้การปรึกษาเพื่อลดความเครียดของผู้ติดเชื้อเอชไอวี ในโครงการของโรงพยาบาลบำราศนราดูรศึกษาศาการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการให้การปรึกษาเพื่อลดความเครียดของผู้ติดเชื้อเอชไอวี โครงการของโรงพยาบาลบำราศนราดูร กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา คือกลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวี ที่มีสุขภาพแข็งแรง และเป็นผู้สนใจในโครงการลดความเครียด ที่มารับบริการปรึกษาในโรงพยาบาลบำราศนราดูร จำนวน 17 คน ระยะเวลาในการทดลอง 5 วันสถานที่ วัดพระบาทน้ำพุ จ.ลพบุรี เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินการวิจัยแบบทดสอบ GHQ 12 แบบวัดการเห็นคุณค่าในตนเอง และแบบทดสอบความคิดเห็นในการประยุกต์หลักพุทธธรรม ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง

ผลการวิจัยพบว่า (1) ภายหลังจากทดลอง ผู้ติดเชื้อเอชไอวีมีคะแนนเฉลี่ยความเครียดต่ำกว่า ก่อนการทดลอง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($P=0.016$) (2) ภายหลังจากทดลอง ผู้ติดเชื้อเอชไอวีมีคะแนน การเห็นคุณค่าในตนเองสูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($P=0.01$) (3) ภายหลัง การทดลองผู้ติดเชื้อเอชไอวีมีคะแนนความคิดเห็นในการประยุกต์หลักพุทธธรรมสูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($P=0.091$)

จากผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าการฝึกอบรมการประยุกต์พุทธธรรมในการให้การปรึกษาเพื่อลดความเครียดได้ คือการมีสติโดยใช้สติปัญญา 4 คิดเป็นแบบโยนิโสมนสิการและคิดถูกโดยใช้อธิปไตยจยตา อริยสัจ 4 และไตรสิกขา จึงพบว่าการทดลองและทฤษฎีสามารถนำผู้ติดเชื้อเอชไอวีไปสู่ความสุข เห็นคุณค่าของตนเองสูง และลดความเครียดได้จริงด้วยกัลยาณมิตร

พงษ์ศักดิ์ บุญธรรมกุล (2542) วิจัยเรื่อง พฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ของผู้บริหาร ตามหลักธรรม ในทัศนะครู-อาจารย์ในสถานศึกษาอาชีวศึกษา สังกัดกรมอาชีวศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานคร

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ของผู้บริหาร ตามหลักพุทธธรรม 3 หมวด คือ ขรวาสาธรรม 4, สังคหวัตถุธรรม 4, พรหมวิหาร 4 ในทัศนะครู-อาจารย์ ในสถานศึกษาสังกัดกรมอาชีวศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานคร 2) เปรียบเทียบทัศนะครู-อาจารย์ที่มีต่อพฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ตามหลักพุทธธรรมของผู้บริหาร จำแนกตามเพศ อายุ สถานภาพสมรส รายได้ ระดับการศึกษา กองที่สถานศึกษาสังกัด ผลการศึกษาวิจัยพบว่า

1. พฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ของผู้บริหารตามหลักพุทธธรรม ในทัศนะครู-อาจารย์ ในสถานศึกษาอาชีวศึกษา สังกัดกรมอาชีวศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานคร ตามความหมายของหมวดธรรมทั้ง 3 หมวดได้แก่ ขรวาสาธรรม 4 สังคหวัตถุธรรม 4 และพรหมวิหาร 4 โดยเฉลี่ยมีพฤติกรรมอยู่ในระดับ ปานกลาง เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลเป็นรายหมวดธรรมก็พบว่า มีพฤติกรรมอยู่ในระดับปานกลางเช่นกัน หมวดธรรมที่ผู้บริหารสถานศึกษาอาชีวศึกษา มีพฤติกรรมมากกว่าหมวดธรรมอื่น ๆ ได้แก่ ขรวาสาธรรม 4 รองลงมาได้แก่ สังคหวัตถุธรรม 4 ส่วนหมวดธรรมที่ผู้บริหารสถานศึกษาอาชีวศึกษามีพฤติกรรมน้อยกว่าหมวดธรรมอื่นได้แก่ พรหมวิหารธรรม 4

2. การเปรียบเทียบพฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ของผู้บริหาร ตามความคิดเห็นของครู-อาจารย์ สถานศึกษาอาชีวศึกษา สังกัดกรมอาชีวศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานคร ที่มีสถานภาพแตกต่างกันพบว่าครูชายและครูหญิงมีทัศนะต่อพฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ของผู้บริหารสถานศึกษาอาชีวศึกษา ไม่แตกต่างกัน สำหรับการเปรียบเทียบครู-อาจารย์ที่มีอายุต่างกันต่อพฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ของผู้บริหารสถานศึกษาอาชีวศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานคร แตกต่างกัน ทั้งโดยส่วนรวมและจำแนกเป็นหมวดธรรม ครู-อาจารย์ ที่มีอายุต่ำกว่า 35 ปี และครู-อาจารย์ที่มีอายุตั้งแต่ 35 ปี ขึ้นไป มีทัศนะแตกต่างกันเฉพาะในหมวดสังคหวัตถุธรรม และพรหมวิหารธรรม จะมีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน ครู-อาจารย์ที่มีระดับการศึกษาต่างกัน จะมีความคิดเห็นต่อพฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ของผู้บริหารสถานศึกษาอาชีวศึกษาในเขตกรุงเทพมหานครไม่แตกต่างกัน

โกศล ช่อผกา (2542) วิจัยเรื่อง พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวลึก วิฤตการณ์ในด้านต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันแบ่งออกเป็น 3 มิติ คือ มิติของมนุษย์ สังคมและสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติ รากเหง้าของปัญหาทั้งหมดมีศูนย์กลางอยู่ที่กระบวนทัศน์ (Paradigm) ของมนุษย์ เพราะกระบวนทัศน์เป็นสิ่งที่กำหนดระบบความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้ การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ อย่างถอนรากจึงจำต้องแก้ไขที่กระบวนทัศน์กระแสหลักที่มีอิทธิพลอยู่ในปัจจุบันซึ่งผิดพลาดไปสู่กระบวนทัศน์ที่ถูกต้อง ปัญหาต่าง ๆ ก็จะสามารถคลี่คลายและสร้างดุลยภาพกลับคืนมา งานวิจัยนี้ต้องการนำเสนอกระบวนทัศน์ใหม่ที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์-สังเคราะห์ ในเชิงเปรียบเทียบและบูรณาการ (Integration) กระบวนทัศน์ของพุทธธรรมกับนิเวศวิทยาแนวลึกมาสู่ “พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวลึก” ผลจากการวิจัยพบว่า กระบวนทัศน์ (Paradigm) มีเนื้อหาสำคัญ 2 มิติ คือ มิติด้านอภิปรัชญา (Metaphysics) และมิติด้านญาณวิทยา (Epistemology) เป็นสำคัญ ส่วนการนำกระบวนทัศน์ไปใช้จำต้องเพิ่มมิติด้านจริยธรรม (Ethics) เสริมเข้าไปอีกมิติหนึ่ง เพื่อสร้างปทัสถานทางจริยธรรม (Norms) และวิถีการปฏิบัติ (Praxis) ขึ้น ดังนั้น โครงสร้างและเนื้อหาของกระบวนทัศน์ต่าง ๆ ในงานวิจัยนี้จึงมี 3 มิติ คือ มิติด้านอภิปรัชญา มิติด้านญาณวิทยา และมิติด้านจริยธรรม จากการศึกษาวิเคราะห์-สังเคราะห์ในเชิงเปรียบเทียบกระบวนทัศน์ของพุทธธรรมกับนิเวศวิทยาแนวลึกพบว่า กระบวนทัศน์ทั้งสองมีเนื้อหาทั้ง 3 มิติ ค่อนข้างสมบูรณ์ พุทธธรรมมีเนื้อหาชัดเจนเป็นระบบแต่ขาดการตีความและนำมาประยุกต์ใช้ แม้จะมีนักคิด นักวิชาการพยายามกระทำอยู่ในปัจจุบัน ส่วนนิเวศวิทยาแนวลึกอาศัย ปรัชญา และวิทยาศาสตร์สมัยใหม่แขนงต่าง ๆ อธิบายเนื้อหาในมิติด้านอภิปรัชญาและ ญาณวิทยา โดยที่ตนเองยังขาดความชัดเจนในมิติทั้ง 2 แต่การนำเสนอมิติด้านจริยธรรมค่อนข้างเด่นชัดและทันสมัย ส่วนการบูรณาการไปสู่กระบวนทัศน์ใหม่คือพุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวลึกนั้นสามารถบูรณาการมิติทั้ง 3 ได้ ค่อนข้างสมบูรณ์

บุญร่วม คิดการ (2542) วิจัยเรื่อง การปฏิบัติตามคุณธรรมของผู้บริหารโรงเรียน ประถมศึกษาตามทัศนะของครูประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดนครพนม ผลการวิจัยพบว่า

1. ระดับการปฏิบัติตนตามคุณธรรมของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงาน การประถมศึกษาจังหวัดนครพนม โดยส่วนรวมและเป็นรายด้าน มีระดับการปฏิบัติอยู่ในระดับ มากโดยเรียงตามลำดับดังนี้ คุณธรรมในการครองตน คุณธรรมในการครองงาน และคุณธรรมใน การครองคน

2. ระดับการปฏิบัติตนตามคุณธรรมโดยส่วนรวมและเป็นรายด้านของผู้บริหารโรงเรียน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดนครพนม ในโรงเรียนที่มีขนาดต่างกัน แตกต่างกันอย่าง มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 โดยผู้บริหารในโรงเรียนขนาดเล็กมีระดับการปฏิบัติมากกว่า ผู้บริหาร ในโรงเรียนขนาดกลางและขนาดใหญ่ และผู้บริหารในโรงเรียนขนาดกลางมีระดับการ ปฏิบัติมากกว่าผู้บริหารในโรงเรียนขนาดใหญ่

จตุพร ร่วมใจ (2543) วิจัยเรื่อง การศึกษาศาสนาภาพและการประยุกต์หลักพุทธธรรม ของนักธุรกิจ ศึกษากรณีนักธุรกิจไทยพุทธในกรุงเทพมหานคร

ผลการวิจัยภาคเอกสารพบว่า หลักพุทธธรรมเกี่ยวกับศาสนาภาพ 5 มิติ มีความ สอดคล้องกับ หลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาใช้ในการประกอบธุรกิจ โดยพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นส่วนหนึ่งของพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของมนุษย์

ผลการวิจัยภาคสนามพบว่า นักธุรกิจมีความเชื่อทางพุทธศาสนา(มิติที่ 1) ประสพการณ์ ทาง พุทธศาสนา(มิติที่ 4) และพฤติกรรมทางพุทธศาสนา(มิติที่ 5) อยู่ในระดับค่อนข้างสูงทาง พุทธศาสนา (มิติที่ 4) และพฤติกรรมทางพุทธศาสนา(มิติที่ 5) อยู่ในระดับค่อนข้างสูง คือ ร้อยละ 76.3, และ 74.8 ตามลำดับ มีการปฏิบัติทางพุทธศาสนา(มิติที่ 2) อยู่ในระดับปานกลาง คือ ร้อย ละ 75.4 และมีความรู้ทางพุทธศาสนา(มิติที่ 3) อยู่ในระดับค่อนข้างต่ำ คือ ร้อยละ 57.2 โดย ศาส ณาภาพแต่ละมิติมีความสัมพันธ์ทางบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 ผลการวิเคราะห์ ถดถอยพหุคูณพบว่า มิติที่ 1,2,3,4 สามารถร่วมพยากรณ์มิติที่ 5 พฤติกรรมทางศาสนาได้ร้อย ละ 55.9 โดยประสพการณ์ทางพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมทางพุทธศาสนา มากกว่าความรู้ทางพุทธศาสนา ความเชื่อทางพุทธศาสนาและการปฏิบัติทางพุทธศาสนา ตามลำดับ

ผลการวิจัยแบบสัมภาษณ์พบว่า นักธุรกิจทั้งหมดมีการประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้ใน การทำธุรกิจ โดยเฉพาะในเรื่องหลักธรรม ทางสายกลาง ความซื่อสัตย์สุจริต และนักธุรกิจส่วน ใหญ่มีความเข้าใจเรื่องสันโดษคลาดเคลื่อน

จากผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของ
นักธุรกิจ ซึ่งส่งผลต่อการมีจริยธรรมในการดำเนินธุรกิจด้วย

เทิดศักดิ์ ลิ้มชาวฟ้า(2543) การศึกษาศาสนาภาพของผู้ต้องขังชายไทย และการนำหลัก
พุทธธรรมมาใช้ในการแก้ไขปัญหอาชญากรรม ศึกษากรณีเรือนจำกลางบางขวาง จังหวัด
นนทบุรี

ผลการวิจัยพบว่า การนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการแก้ปัญหอาชญากรรมรวมถึง
ประเด็นอื่น ๆ ภายในเรือนจำ ที่เกี่ยวข้องนั้น พบว่า ผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่า
หลักศีล 5 ธรรม 5 นั้นมีความเหมาะสมที่นำมาใช้ทั้งการแก้ปัญหอาชญากรรมและการดำรงชีวิต
ของผู้ต้องขังในเรือนจำ, เรื่องจิตใจ(โลภะ โทสะ และโมหะ)เป็นสาเหตุสำคัญในการกระทำผิดของ
ผู้ต้องขัง, การอบรมทางศาสนาของทางเรือนจำมีส่วนช่วยลดปัญหาการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขัง
ได้ และการอบรมจิตตภาวนา เป็นกิจกรรมทางศาสนาที่มีความเหมาะสมกับผู้ต้องขังในเรือนจำ

สุรศักดิ์ ม่วงทอง (2543) วิจัยเรื่อง พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ : ศึกษา
เฉพาะกรณีกำนันผู้ใหญ่บ้าน จังหวัดนครศรีธรรมราช

ผลการศึกษาพบว่าหลักพุทธธรรม ที่เกี่ยวกับ “ผู้นำ” ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ เช่น
อัคคัณฺฐสูตร เป็นต้น ส่วนหลักพุทธธรรมที่แสดงถึง “ภาวะผู้นำ” ปรากฏในพระสูตร คือ ลักขณสูตร
สัปปริสสูตร รวมถึงทศพิธราชธรรม 10 พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 เป็นต้น ซึ่งเป็นคุณลักษณะ
ตามหลักพุทธธรรมที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ โดยได้สอดคล้องกับแนวความคิดของนักคิดต่าง ๆ ที่
ได้กำหนดคุณสมบัติ บทบาทและอำนาจหน้าที่ของผู้นำ หรือภาวะผู้นำที่สังคมพึงประสงค์ ดังนั้น
จึงกล่าวได้ว่า หลักพุทธธรรมได้กำหนดสถานภาพของบุคคลว่ามีศักยภาพสูงหรือต่ำ โดยให้
ปฏิบัติตามอุดมการณ์แนวพุทธที่มีหลักธรรมเป็นข้อกำหนด นอกจากนี้ยังพบว่าผู้นำส่วนใหญ่มี
ความต้องการการพัฒนา และความเจริญก้าวหน้าของท้องถิ่น จึงได้ให้ความสำคัญและศึกษา
หลักพุทธธรรม แล้วนำมาประยุกต์ใช้ในการปกครองสังคมในระดับท้องถิ่น

นรี ภวกานตานันท์ (2544) วิจัยเรื่อง การเมืองการปกครองในแนวพุทธศาสนา :
ศึกษาจากนักคิดและพระไตรปิฎก วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาแนวความคิด
ทางการเมืองและการปกครองที่ปรากฏตามหลักธรรมในพระไตรปิฎก เอกสารที่กล่าวถึงความใน
พระไตรปิฎกและความคิดนักวิชาการในเรื่องการปกครองที่ดี คุณสมบัติของผู้ปกครองที่ดีและ
วิธีการที่จะทำให้บ้านเมืองมีความสุขความเจริญตามหลักพุทธศาสนารวมทั้งหวังว่าการศึกษานี้จะ
ช่วยเผยแผ่หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่จะนำมาใช้ในทางการเมือง การปกครอง เพื่อเป็น

หลักเกณฑ์ในการพิจารณาระบบการเมือง การปกครองที่ดี การสรรหาผู้ปกครองที่ดีและวิธีการปกครองที่ดีตามหลักพุทธศาสนา

ผลจากการศึกษา ปรากฏว่าระบอบการเมืองการปกครองที่ดีนั้น ในพระไตรปิฎกไม่ได้กำหนดว่าจะต้องมีรูปแบบประการใด หากแต่ให้นำหลักธรรมมาธิปไตย หรือการใช้หลักธรรมเป็นแม่บทการปกครองแบบสาธารณรัฐใช้หลัก “อภิธานิยธรรม” และการปกครองแบบราชาธิปไตยใช้ในหลัก “ทศพิธราชธรรม” และ “จักรวรรดิวัตร” เป็นสำคัญ ส่วนผู้ปกครองที่ดีและทรงคุณธรรมจะเป็นผู้มีลักษณะของมหาปุริสลักษณะครบทั้ง 32 ประการ นับเป็นนักปกครองที่ทรงคุณธรรมอย่างดีที่สุดและนักปกครองจะต้องเป็นสัตบุรุษปฏิบัติตามฐานะแห่งตน เช่น ธรรมของผู้ปกครองธรรมของสมาชิกในสังคม วิธีการปกครองที่จะทำให้บ้านเมืองมีความสุขความเจริญนั้นในสังคมจะต้องมีการถือธรรมโดยมีศีล 5 เป็นพื้นฐาน มีธรรมาธรรม และหลักธรรมทางเศรษฐกิจ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ สังวัตตนิกรมมเป็นต้น และที่สำคัญจะต้องจัดการให้สังคมได้รับความรู้ความเข้าใจและปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังสม่ำเสมอทั้งในหลักสูตรการเรียนการสอนของนักเรียน นักศึกษา และโดยธรรมเทศนาจากพระสงฆ์ เพื่อให้เข้าถึงการ นำหลักพุทธธรรมมาใช้ประโยชน์อย่างจริงจังในทางการเมืองการปกครอง

วัชรินทร์ ปัญญาประเสริฐ (2538) วิจัยเรื่อง พุทธศาสนากับการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า คำสอนในพุทธศาสนามีได้เน้นว่าจะต้องจัดการปกครองในรูปแบบใด แต่เน้นไปที่ผู้ปกครองจะต้องยึดมั่นในศีลธรรม และในคำสอนต่าง ๆ มีจุดมุ่งหมายที่จะแก้ปัญหาตัวบุคคลมากกว่าระบบ โดยเชื่อว่าเมื่อทุกคนเป็นคนดี สังคมจะดีงามไปด้วย ในขณะที่เดียวกันพุทธศาสนามีลักษณะเป็นศาสนาทางปัญญาจึงไม่มีข้อกำหนดเรื่องการปฏิบัติที่เคร่งครัดและเป็นจุดอ่อนประการหนึ่งที่มีผลให้พุทธศาสนาดูเสมือนขาดความจริงจัง ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทย ซึ่งรวมไปถึงความเชื่อเรื่องบุญกรรมที่กล่าวไว้ในคำสอน ทำให้ขาดความกระตือรือร้นในการที่จะมีส่วนร่วมในการปกครองซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการพัฒนาการปกครองในรูปแบบประชาธิปไตย แต่มีนักวิชาการหลายท่านที่เสนอให้มีการปรับรูปแบบการปกครองให้สอดคล้องกับแนวทางของพุทธศาสนา โดยถือหลักการอันเป็นสาระสำคัญของระบอบประชาธิปไตยไว้ คือ เสรีภาพ เสมอภาค และภราดรภาพ ผู้วิจัยได้เสนอแนะแนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยบนพื้นฐานของพุทธศาสนาไว้ 5 ประการ คือ

1. ในระดับชาติจะต้องกำหนดนโยบายและแนวทางปฏิบัติในการพัฒนาคุณภาพของ
คนในสังคมให้ชัดเจน เพื่อเป็นพื้นฐานการพัฒนาการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมี
พระมหากษัตริย์เป็นประมุขโดยยึดถือตามคำสอนของพุทธศาสนาเป็นหลัก
2. พื้นฟูและส่งเสริมบทบาทของวัดและพระภิกษุสงฆ์เช่นที่เคยเป็นมาในอดีต
3. สนับสนุนบทบาทขององค์กรประชาชนในท้องถิ่นให้นำเอาหลักธรรมคำสอนในพุทธ
ศาสนาไปกำหนดหลักเกณฑ์กติกาในชุมชน
4. กำหนดให้หลักสูตรการศึกษาทุกระดับมีวิชาพื้นฐานที่ต้องศึกษาและปฏิบัติตามคำ
สอนของพุทธศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อสร้างจิตสำนึกที่ดีงาม
5. นำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ โดยอาศัยนักวิชาการและผู้ทรงความรู้มาศึกษาวิเคราะห์
หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา เพื่อกำหนดเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับสังคมไทย

ลัดดาวัลย์ ภูติอนันต์ (2545) วิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยธรรมของข้าราชการ
ตำรวจ ชั้นสัญญาบัตร หลักสูตรผู้กำกับการ

การศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพุทธจริยธรรมของข้าราชการตำรวจชั้นสัญญา
บัตรหลักสูตรผู้กำกับการรุ่นที่ 43 : กรณีศึกษาโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อประสิทธิภาพใน
การปฏิบัติงานใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยใช้แบบสอบถาม สอบถามทัศนคติของกลุ่มตัวอย่าง
ที่เป็นข้าราชการตำรวจชั้นสัญญาบัตรที่เข้ารับการฝึกอบรมหลักสูตร ผู้กำกับการรุ่นที่ 43 และ
การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการจากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้บริหาร กองบัญชาการศึกษา และ
ผู้รับผิดชอบประจำหลักสูตรผู้กำกับการรุ่นที่ 43 การศึกษาภาคเอกสารพบว่า พุทธธรรมที่
เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานนั้น เป็นพุทธธรรมที่
ประกอบด้วยหลักคุณธรรมและหลักจริยธรรมสำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อนำไปปฏิบัติงาน
หน้าที่อย่างมีความสุขตลอดจนเพื่อพัฒนาตนเองในการที่จะอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข
และตัวเองก็มีความสุขด้วย หลักพุทธธรรมเหล่านั้น ได้แก่ หลักไตรสิกขา อริยสัจจ 4 และอิทธิ
บาท 4 เป็นต้น

การศึกษาภาคสนามพบว่า ทัศนคติของกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้เข้ารับการฝึกอบรม
พฤติกรรมในวิชาชีพตำรวจของข้าราชการตำรวจชั้นสัญญาบัตร หลักสูตรผู้กำกับการรุ่นที่ 43 ใน
การปฏิบัติหน้าที่ไปสู่ความสำเร็จในด้านอุดมการณ์อยู่ในระดับสูง ส่วนพุทธจริยธรรมในโครงการ
พัฒนาคุณภาพชีวิตฯ อยู่ในระดับสูง และหลักธรรมสำหรับผู้บริหารในการปฏิบัติงานกับเพื่อน

ร่วมงาน ต่อผู้ได้บังคับบัญชาและต่อประชาชน เพื่อเกิดประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานได้แก่
พรหมวิหาร 4 อิทธิบาท 4 และอริยสัจ 4 ตามลำดับ

พิทยา เสวกพันธุ์ (2545) วิจัยเรื่อง การนับถือพระพุทธศาสนาและชีวิตที่ดีในสังคมไทย
:กรณีศึกษาพุทธศาสนิกชนในกรุงเทพมหานครมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทัศนคติเกี่ยวกับลักษณะการ
นับถือพระพุทธศาสนาและชีวิตที่ดีในสังคมเป็นการศึกษาทั้งภาคเอกสารและการศึกษา
ภาคตัดขวาง(Cross-sectional survey) กลุ่มตัวอย่างเป็นพุทธศาสนิกชนในกรุงเทพมหานคร
จำนวน 399 คน โดยการใช้แบบสอบถาม จากการศึกษาพบว่าลักษณะการนับถือ
พระพุทธศาสนาตามหลักพุทธธรรมให้ยึดหลักแห่งพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง เข้าใจ ยอมรับการกระทำ
และผลการกระทำของตนเองเป็นที่ตั้งมีหลักสำคัญแห่งการดำเนินชีวิต 3 ประการ กล่าวคือ ละ
เว้นความชั่วทั้งปวง ทำความดีให้ถึงพร้อม ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ประพฤติตามอริยมรรคมีองค์ 8
เป็นฐานสูงสุดหมายสูงสุดของการมีชีวิตที่ดีตามหลักพุทธศาสนา คือ การเข้าถึงสภาวะความเป็น
จริงแห่งกฎธรรมชาติไม่ยึดมั่นถือมั่น วางใจเป็นกลาง จิตใจปลอดโปร่ง เบิกบาน หมัดความมัว
หมอง แต่ลักษณะการนับถือของชาวพุทธในสังคมไทยปัจจุบันส่วนใหญ่มีความเชื่อ นับถือสิ่งที่ตน
คิดว่าศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่พึ่งอีกมากมายนอกเหนือจากนับถือพระรัตนตรัย อีกทั้งการดำเนินชีวิต
ตามกระแสแห่งบริโภคนิยม วัตถุนิยม ส่งผลให้มีชีวิตที่ดีไม่สอดคล้องคล่องตามหลักพุทธธรรม
พุทธศาสนิกชนกลุ่มผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมีทัศนคติเกี่ยวกับลักษณะการนับถือ
พระพุทธศาสนามีชีวิตที่ดีสอดคล้องตามหลักพุทธธรรมมากที่สุด รองลงมาคือ กลุ่มผู้ร่วมลัทธิ
พิธีเจ้าแม่กวนอิม กลุ่มผู้ร่วมลัทธิพิธีรัชกาลที่ 5

พระมหาพรตน์ คุณทสุลี (2546 หน้า บทคัดย่อ) ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบ
พุทธวิธีการสอนในอรรถกถารวมกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ พบว่า พุทธ
วิธีการสอนในอรรถกถารวมที่มีความสอดคล้องกับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียน
เป็นสำคัญ 5 ประการ คือ

1. เรียนรู้อย่างมีความสุข
2. เรียนรู้แบบองค์รวม
3. เรียนรู้จากการคิด การปฏิบัติจริง และการสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง
4. เรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น
5. เรียนรู้จากกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง

สรุปได้ว่า พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นการสอนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานหลักการสำคัญ 3 ประการคือ เน้นความแตกต่างระหว่างบุคคล เน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการคิด การปฏิบัติจริง และสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง

นพดล เจนอักษร (2526) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า พบว่าพระพุทธเจ้าเน้นการสอนเป็นรายบุคคล ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง และมีธรรมเป็นตัวตั้ง มีวิธีสอนถึง 7 วิธี คือ สอนโดยการบรรยาย โดยการซักถามและสนทนาโต้ตอบ โดยการสาธิต โดยการแก้ปัญหา โดยการสืบสวนสอบสวน โดยการอุปนัย และอนุนัย ส่วนเทคนิควิธีสอนมี 10 วิธี คือ การใช้ภาษาง่ายๆ การใช้วัสดุที่หาง่าย การตีความหมาย การให้คำจำกัดความ การยกตัวอย่างอุปมาอุปไมย การใช้อารมณ์ขัน การพูดตักเตือน การใช้วาจาว่ากล่าวตักเตือน การตอบปัญหา การใช้ไหวพริบปฏิภาณในการโต้ตอบ

6.2 งานวิจัยต่างประเทศ

Aronson(1976) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา (Love, Compassion, Sympathetic Joy and Equanimity) ที่สอนในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ซึ่งเป็นการศึกษาเรื่องดังกล่าวในแง่ของศาสนาและปรัชญาและได้ข้อสรุปของการวิจัยที่สำคัญๆ คือ ชุดของหลักธรรมทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมีคำสอนเพื่อปลูกฝังให้บุคคลมีความรักแบบสากล (Universal Love) ซึ่งพบว่ามีคำสอนเรื่องนี้จำนวน 28 ครั้ง (appear twenty-eight times) และถึงว่าเป็นการดำเนินชีวิตแบบพรหม(Brahma) คือ เป็นการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ(Sublime ways living) จาก การประเมินการสอนพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทอย่างมีระบบ พบว่า หลักธรรมทั้ง 4 ประการนี้ มีความสำคัญในเชิงจิตวิทยา/จิตใจ(Psychological Significance) และยังมีความจำเป็นในทางสังคมในแง่ของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลด้วย

Hansen (1999) ได้ศึกษาเกี่ยวกับคำสอนในเชิงจริยธรรมของพุทธศาสนาในลักษณะที่ช่วยพัฒนาให้บุคคลเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยเน้นให้มีการฝึกตนให้มีความกรุณา (Compassion) ความเมตตา (Love-Kindness) และอุเบกขา (Equanimity) โดยศึกษาในลักษณะการวิเคราะห์จริยธรรม โดยผ่านภาษาพื้นเมืองหรือภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวัน วิเคราะห์จากวรรณกรรมและหนังสือเรียน ซึ่งพบว่ามีกรณาวินัยทัศน์ (Vision) ของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเกี่ยวกับวิธีการดำเนินชีวิตในโลกให้พ้นจากความวิบัติ (Evil)

Humphrey (1999) ได้ศึกษาการจัดการความเครียดโดยใช้วิธีให้ผู้เข้าร่วมวิจัยได้รับโปรแกรมการฟังเทศน์ที่มีการสั่งสอนและประสบการณ์ทางธรรมชาติประกอบการฝึกทำสมาธิที่มีการแผ่เมตตาและการให้อภัย (Forgiveness and Loving-Kindness Meditation) ซึ่งเป็นมโนทัศน์ของทางตะวันออก (Eastern Concepts) โดยใช้ร่วมกับเทคนิควิธีการผ่อนคลายตามแนวตะวันตกด้วยผลการวิจัยพบว่าโปรแกรมนี้ช่วยผ่อนคลายความเครียด ปราศจากความโกรธ ทำให้ความวิตกกังวล ความหดหู่ลดลงอย่างมีนัยสำคัญ

Federman (1999) ได้ศึกษาโดยมุ่งถึงความสำคัญของความกรุณา ความเมตตา และ ความมีอุเบกขา (Compassion, Love, Equanimity) ในฐานะที่เป็นการกำหนดทิศทางการดำเนินศีลธรรมหรือจริยธรรม หรือปรัชญาการมองโลก (โลกทัศน์) และได้มีการอธิบายเพื่อชี้แจงถึงความสำคัญของความกรุณาหรือความคิดเห็นอกเห็นใจทั้งในแง่ของบุคคลและในมิติของการเมือง

Neyer (1998) ได้ศึกษาถึงผลกระทบของการสอนเรื่องความเมตตาและกรุณา (Love and compassion) โดยใช้โปรแกรมในการสอนหรือให้การศึกษาแก่วัยรุ่น ซึ่งจากการศึกษาพบว่ากลุ่มทดลองมีคะแนนความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติต่อสัตว์ต่างๆ เหมือนกับการปฏิบัติต่อมนุษย์เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ ผู้ที่เข้ารับการทดลองยังได้เสนอแนะให้นำเทคนิคนี้ไปใช้เพื่อลดความรุนแรงและเพิ่มความตระหนักรู้และความคิดเห็นอกเห็นใจผู้อื่น

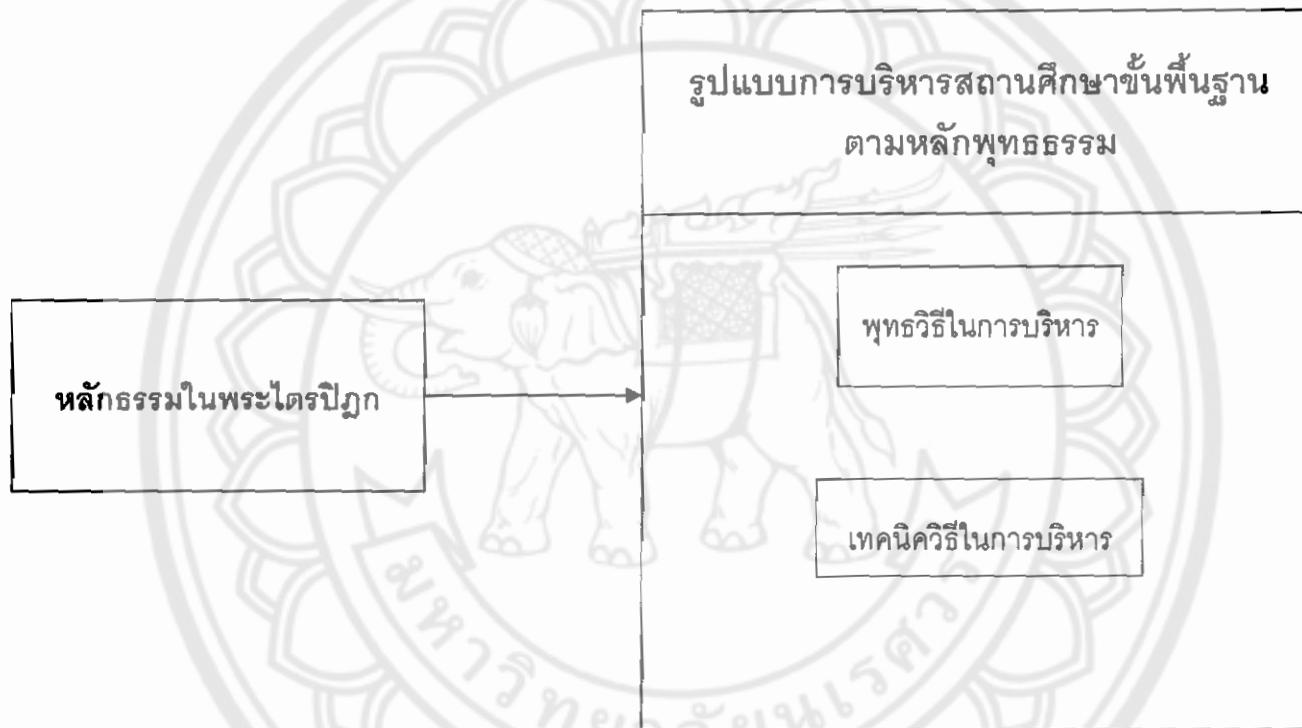
ตอนที่ 7 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท ภาษาไทยฉบับหลวง พ.ศ. 2514 และวรรณกรรมพระพุทธศาสนาแล้วสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดการวิจัยดังนี้

การบริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐานตามหลักพุทธธรรม มี 2 ประเด็นสำคัญดังนี้

1. พุทธวิธีในการบริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ศึกษาพระไตรปิฎก ทั้ง 3 คัมภีร์ คือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และ อภิธัมมปิฎก แล้วสังเคราะห์หลักพุทธธรรมหมวดต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการบริหาร

2. เทคนิควิธีในการบริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ศึกษากรณีปัญหาต่าง ๆ และเทคนิคการแก้ปัญหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้ง 3 คัมภีร์ แล้วสังเคราะห์เป็นหมวดหมู่ดังที่ได้นำเสนอเป็นภาพประกอบที่ 21 ในหน้าถัดไป

ภาพ 21 กรอบแนวคิดในการวิจัย